

El Llatí a peu de carrer

**Evolució d'un barri,
el seu comerç i
els moviments socials**

Carlos Palacín

El Llatí a peu de carrer

**Evolució d'un barri,
el seu comerç i
els moviments socials**

Carlos Palacín

**Beques per a treballs de recerca sobre
la història de Santa Coloma de Gramenet
Modalitat "El Museu als barris"
Convocatòria 2018**

Jurat i seguiment de l'estudi:

Petra Jiménez, tinenta d'alcaldeessa responsable de Cultura i Memòria Històrica

Magda Clavell, directora del Museu Torre Balldovina

Josep Miquel Lacasta, del Casal del Mestre

Albert Noguera, del Centre Excursionista Puigcastellar

© del text: Carlos Palacín Copado

© de les imatges: els autors respectius

© de l'edició: Museu Torre Balldovina, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet

Primera edició: maig de 2021

Coordinació de l'edició: Magda Clavell

Disseny i maquetació: Estudi Marta Sansa

Impressió i enquadernació: CPL editorial

Dipòsit legal: B 9115-2021

ISBN: 978-84-9165-451-3

El barri Llatí, la reivindicació d'una part de la nostra història

Teniu a les vostres mans un treball de recerca que, impulsat pel Museu Torre Balldovina, aprofundeix en un àmbit d'estudi de la història recent de Santa Coloma de Gramenet, focalitzant l'atenció en un dels barris de la ciutat, des de la voluntat d'afavorir la difusió del coneixement sobre la nostra ciutat.

En el marc de la modalitat d'estudi "El Museu als barris", l'historiador Carlos Palacín ens presenta la investigació titulada "El Llatí a peu de carrer. Evolució d'un barri, el seu comerç i els moviments socials". El treball ens trasllada als orígens del popular veïnat colomenc, tot endinsant-nos en la història i el desenvolupament del Llatí fins a l'actualitat, resseguint el comerç local i la seva vinculació amb el teixit social i l'evolució demogràfica.

Aquesta investigació s'ha pogut realitzar a partir del fons documental de l'arxiu municipal, del Museu i d'altres fonts d'informació, però ha comptat molt especialment amb els testimonis orals de veïns i veïnes, a partir d'entrevistes que han suposat una cabdal font històrica i han aportat dades fonamentals per a reconstruir la trajectòria d'aquest barri.

L'objectiu d'aquesta iniciativa és facilitar les eines necessàries per incentivar la investigació a Santa Coloma, i apropar aquests àmbits d'estudi a la ciutadania.

Núria Parlon Gil

Alcaldeessa de Santa Coloma de Gramenet

Agraïments

L'elaboració d'aquest treball hauria sigut completament impossible sense la col·laboració de nombroses persones, un treball que moltes vegades ha significat partir des de zero en l'àmbit històric i documental i que, sense les eines i suports que he rebut, mai hagués pogut concloure.

Els primers agraïments són per al tribunal dels premis dels projectes de recerca històrica de Santa Coloma de Gramenet: Magda Clavell, Josep Miquel Lacasta, Albert Noguera i Petra Jiménez. Per la confiança que van donar a aquesta proposta de recerca com sobretot per la paciència que han tingut amb mi en aquest llarg projecte.

A l'Arxiu Municipal. En especial a la Rosa Delgado i la Cristina Cots, les quals m'han facilitat un volum d'informació i dades d'un valor incalculable per aquest treball. Que han hagut de suportar la meua presència al llarg de varies setmanes, amb les meves demandes i consultes estranyes, i m'han ajudat molt en la realització d'alguns processos burocràtics. Persones amb les quals he mantingut grans converses, amb les quals he après molt i hem compartit l'emoció des de la més petita a la més gran de les descobertes.

No puc oblidar-me tampoc dels meus companys del grup de recerca històrica CEIPAC, de la Universitat de Barcelona. Per la paciència amb la qual han suportat lliuraments d'articles i comunicacions al límit per intentar compaginar tantes recerques diferents, així com a l'hora d'utilitzar els escàners, impresores i, fins i tot, el seu assessorament quant al tractament i l'edició digital d'algunes fotografies.

A tots els veïns del barri Llatí, que sempre s'han mostrat tan oberts i propers i s'han ofert a parlar amb mi, rememorar el passat, i m'han obert les portes de casa seva i dels seus àlbums i records més íntims. Citaria a tots i cadascun d'ells aquí. Crec que mereixen una menció especial els veïns de l'entorn de l'antic PSUC, gent com Montserrat Martínez, Epi Román i Francisco Téllez, que no van guardar-se cap opinió i van compartir tots els seus records d'anys de lluita i sofriment, que em van donar les entrevistes més llargues i interessants algunes de les quals varen acabar a altes hores de la nit. Herois socials que malauradament no tenen el seu reconeixement després de tants anys. Mereixen també menció especial, Maria Teresa Alquézar i la família de la Núria Recio, una família encantadora amb una gran memòria i estima pel barri, tots ells no van dubtar en cap moment en oferir els seus recursos i la seva història al projecte. I, sobretot, a la família de l'Adelina Hernando i en Jordi Vinyes, que

em va tractar com un més de la casa i que em van acollir durant els llargs vespres que van durar les interessants entrevistes i els debats sobre la història del barri Llatí.

També mereix una menció especial Javi Torres. Excompany de feina que, amb les nostres converses sobre la història del barri Llatí durant les hores de feina, em va animar i motivar a tirar endavant aquest projecte de recerca.

En darrer lloc, vull donar les gràcies a la meva família. Al meu pare i la seva dona, els quals han aportat una visió i unes reflexions úniques i enriquidores al projecte. A la meva mare i al meu germà que han hagut de suportar la meva tensió, l'estrès i les xerrades durant la recerca d'aquest projecte així com del doctorat. Encara més a la meva parella, Tamar Zamora, a qui dec pràcticament haver pogut acabar aquesta tasca amb el cap ben alt. Que m'ha suportat en els moments més baixos, ha aguantat tots els meus dubtes i debats interns sobre aquest projecte, el doctorat i la feina, i per totes les absències i dies junts perduts durant la seva elaboració.

I finalment als meus avis, Juan i Clotilde. Per totes les converses, debats i, fins i tot, discussions sobre la història del barri Llatí. Sobretot al meu avi Juan qui, als seus 82 anys ha volgut implicar-s'hi, tant en el terreny documental, com aportant contactes i dades. Val a dir que m'ha volgut acompanyar a bona part de les entrevistes per poder conèixer també la història del barri que el va acollir en la seva infància.

A tots, moltes gràcies.

A faint, light-colored map of a city grid is visible in the background, showing a network of streets and blocks. The map is centered and covers most of the page area.

Índex

	Introducció	10
1	Com fer la història d'un barri	16
2	Els orígens del barri Llatí	22
	1. Llatí, <i>Latino, de los Italianos</i> , dels Italians, Bòbila...	27
	2. "La caseta i l'hortet"	31
	3. "¡Es que no había nada!"	35
	4. <i>Quatre cases?</i> Un convulsiu inici de barri	38
	5. <i>Labores de su sexo</i> . Les primeres dones del Llatí	46
	6. "Poc a poc vam anar fent". L'inici dels Italians	50
	7. "I és clar, jo aquí em vaig sentir feliç"	56
	8. "Baixar al poble". Les bases d'una ciutat dormitori	61
	9. "... però aquella harmonia i tranquil·litat van desaparèixer..."	64
3	El suburbi d'un suburbi	68
	1. "En Barcelona... ¿Ves este pañuelo? ¡Lo llevaba siempre con colonia!". Barcelona com a objectiu, i causes de l'allau migratòria	69
	2. "Per tot arreu hi veia gent". Allaus d'immigració i especulació	72
	3. "... ¡Y coño, hay más barro aquí que allí!". Misèria social i urbanística	81
	4 "Aquí estaréis muy solos y no venderéis". El primer comerç local	87
4	Aquells "meravellosos" anys 70 i 80	98
	1. "Usted vive en la ciudad sin ley"	99
	2. Els "Ilatins" a peu de carrer. Política clandestina, moviments veïnals i repressió	108
	3. <i>Boom</i> comercial?	125
	4. Trenquem un mite. Santa Coloma, <i>la ciutat dels 1000 bars</i>	133
	5. Tot encarant el final de segle	135

5	L'efecte 92 i la crisi de 2008	140
	1. La ironia olímpica	141
	2. 2008 i... On són els joves?	146
	3. Fem números: barri aïllat o asfixiat	153
	4. Somnis de tres generacions	156
	 Conclusions	 162
	1. Conclusions metodològiques	163
	2. Conclusions del projecte	163
	 Bibliografia	 166
	 Annexos	 172
	1. Entrevistats	173
	2. Taules i gràfics	178
	3. Fotografies complementàries	194
	4. Enquestes	203

Introducció

A faint, light-colored map of a city grid is visible in the background. The map shows a dense network of streets and blocks, with some larger open spaces or parks interspersed. The overall tone is a muted, earthy brown.

Ubicat a l'extrem sud-occidental de la serra de Mosques d'Ase, una serra secundària de la Serralada de Marina, entre els barris colomencs de Riera Alta, Cementiri Vell, Centre, Fondo i els badalonins Puigfred i Montigalà, es troba el barri Llatí.

Si agafem un plànol, podrem veure que té una planta urbana perfectament ortogonal, amb carrers rectes i ben alineats, fins i tot perpendiculars al mateix vessant del turó. Una ortogonalitat que destaca sobradament en el context urbanístic de Santa Coloma de Gramenet, coneguda popularment per la manca de linealitat i un cert caos, especialment a les zones més abruptes. Els principals carrers que suporten l'estructura urbana del barri Llatí són Sicília, Nàpols, Perú, Milà, Florència, Mozart, Verdi, Beethoven, Alella i la Plata.

Actualment es tracta del 6è barri en nombre d'habitants de Santa Coloma de Gramenet, el 7è en nombre d'habitatges, el 2n en densitat d'habitants i el 7è en nombre d'activitats econòmiques. Tot i la seva difícil orografia amb algunes pujades força pronunciades, la seva ubicació urbana és quasi ben bé immillorable. Fa frontera amb alguns dels barris amb més potencial de Santa Coloma, Badalona i està al costat del parc de la Serralada de Marina. Així i tot, el barri Llatí roman com un dels menys coneguts, no només fora del municipi, sinó també entre els habitants mateixos de la ciutat. Un gran desconeixement del barri que no es limita només al coneixement popular sinó que arriba als camps acadèmics i històrics. L'absència o limitada aparició del barri Llatí a tota la bibliografia escrita sobre la història de Santa Coloma és un fet, i com hem pogut veure no es tracta d'un barri buit o residual; de fet, com veurem en aquest treball, tampoc es tracta d'una àrea residencial de nova creació dins la ciutat.

Amb tot, la reduïda recerca sobre el barri Llatí més enllà d'alguns articles fa més necessari un treball sobre la seva història i una posada en valor tant del barri com de la seva gent. Es fa encara més necessari quan es tracta de contextos suburbans de ciutats amb grans poblacions de classe treballadora com Santa Coloma. Els barris obrers de la perifèria metropolitana de Barcelona són tema d'estudi encara avui dia dins d'un món acadèmic que no ha dedicat prou atenció envers les abundants lectures i estudis sobre política general o bibliogràfica del segle XX i XXI. Casos com el del barri Llatí tenen un potencial perill que fa del tot imprescindible que es duguin a terme estudis històrics al respecte d'això, ja que, en tractar-se de barris afectats per la immigració massiva dels anys cinquanta i seixanta, i la consegüent especulació immobiliària brutal que van sofrir les perifèries de Barcelona, la seva història no està recollida, ni de manera directa ni indirecta. Una història d'especulacions, misèria

social i urbanística i, sobretot, de barris i carrers construïts gràcies a l'esforç dels mateixos veïns i a les reivindicacions ciutadanes, aspectes que rarament transcendeixen i només resten en la memòria dels habitants.

Aquest treball tractarà per primera vegada de ser un estudi sobre el barri Llatí, la seva història i el seu desenvolupament fins a l'actualitat, el fil conductor del qual serà el comerç local i la seva vinculació a l'evolució del barri.

Per les lectures i investigacions prèvies a l'inici del projecte d'estudi, sembla que existeix una correlació entre enriquiment i prosperitat del barri Llatí i comerç local. Efectivament, a escala global sempre ha existit una estreta relació històrica entre la prosperitat social i l'augment del comerç i la seva diversitat, fet que tractarem de mostrar al treball. Dintre d'aquest objectiu, una de les principals tesis tractarà de visualitzar si realment va existir un debilitament del comerç al barri amb la creació del complex de Montigalà (que va suposar l'aparició de grans superfícies, com els centres comercials, amb un model econòmic molt més atractiu i competitiu) i si aquesta davallada va afectar el valor del barri i, per tant, va comprometre el seu futur i el seu potencial urbanístic.

L'estudi, a més, té un altre objectiu molt important. Com s'ha comentat anteriorment, la història de les ciutats dormitori i dels seus barris obrers tenen més possibilitats de desaparèixer amb la mort de cada generació de veïns, ja que poques vegades queda reflectida en documents administratius, encara menys la seva manera d'actuar, els seus pensaments, les seves ideologies, les seves preocupacions... en definitiva, el seu mode de vida i les seves històries particulars. Una informació que amb el temps servirà, tant a historiadors com a qualsevol persona, per comprendre per què la societat es comportava d'una manera determinada, com funcionava i per què va acabar esdevenint en la seva forma actual, una societat de consum de caire europeu, o futura. Un dels objectius, per tant, té la voluntat de buidar una gran quantitat d'informació dels entrevistats en els àmbits social, econòmic, històric, ideològic i, en definitiva, personal; amb la voluntat de generar una base de dades històrica que ajudi a impulsar projectes de bancs de memòria oral com el "Memorial oral democràtic" o l'Arxiu Històric del nostre municipi al Museu Torre Balldovina. Per això, l'estructura metodològica en el cas de les entrevistes, com veurem al següent apartat, ha pres un caràcter molt més general i de buidatge d'informació, cosa que ha fet augmentar significativament la feina i el desenvolupament d'aquest treball.

S'ha estructurat en diferents grans capítols, cadascun d'ells molt diferents, tant pel que fa al període històric que tracten com també en la importància dels tipus de fonts històriques utilitzades. D'aquesta manera es fa més neces-

sària la creació d'un apartat metodològic, al primer capítol, on exposar els diferents tipus de fonts treballades, que analitza els avantatges i els inconvenients de cadascuna i com han sigut interpretades i utilitzades en aquest projecte per tractar d'explotar-les amb la major precisió i productivitat possibles.

Al segon capítol, titulat "Els orígens del barri Llatí", l'estudi s'endinsa en els grans clarobscur del barri durant els anys previs a l'especulació i construcció en massa de la segona meitat de la dècada dels anys seixanta. Tractarà de reconstruir el barri, els seus habitatges, i l'economia i la societat d'una etapa de la qual pràcticament no s'ha conservat cap informació ni documentació. A més, tractarem d'aprofundir en la popular problemàtica sobre els orígens del nom del barri.

El capítol "El suburbi d'un suburbi" exposa l'arribada del fenomen de la immigració en massa des de la resta d'Espanya i la consegüent especulació del sòl. Tractarem de mostrar la situació urbanística del barri en relació amb Santa Coloma i Barcelona, i com aquests fets van marcar la idiosincràsia del barri. Disposarem de les diferents visions d'aquella societat tan plural que començava a formar-se al barri Llatí, des d'habitants "autòctons" que van viure totes les fases de l'evolució del barri, fins als primers immigrants anteriors al fenomen, com també els mateixos immigrants que van arribar entre els anys seixanta i les dècades posteriors. Tractarem d'assenyalar la misèria social i urbanística que va sorgir en un barri completament deixat de banda per les autoritats i de quina manera tot això va ser caldo de cultiu per a tots els conflictes socials i reivindicacions ciutadanes que van anar apareixent les dècades següents i que va acabar fent del barri Llatí un dels més actius a Santa Coloma de Gramenet, especialment dinamitzat pels veïns militants del PSUC.

El següent capítol "Aquells 'meravellosos' anys 70 i 80" mostra una etapa de contraposats, les dècades dels anys setanta i vuitanta, que van destacar com de les més revolucionàries en l'àmbit reivindicatiu i van coincidir amb els últims anys del franquisme d'una violència inusitada fins llavors al barri. Una etapa també d'alts i baixos econòmics, tant al barri com al país, amb una època d'empreses en crisi i altes xifres d'atur que va anar de la mà amb el notable augment de la violència i la delinqüència juvenils, i d'altres amb una notable prosperitat econòmica amb un cert boom comercial local.

L'últim capítol de la recerca és "L'efecte 92 i la crisi de 2008" on s'analitza i es contraposa l'impacte de l'arribada de nous models comercials molt competitius enfront del comerç local i els efectes reals de la creació del complex de Montigalà, juntament amb la cada vegada millor prosperitat econòmica d'una part dels habitants del barri. A més, intentem extraure, mitjançant les dades estadístiques més actuals, els efectes de la crisi econòmica de 2008 al barri

i el seu impacte en el comerç de la zona i les perspectives a partir d'aquell moment. D'altra banda, analitzem fins on pot arribar un suposat envelliment poblacional del barri molt al·ludit per veïns del barri, i també la marxa de part dels fills de la primera generació d'immigrants fora del barri i de Santa Coloma. El capítol tanca amb la mostra d'algunes de les reflexions dels veïns del barri, de tot l'espectre social de generacions entrevistades, respecte a l'evolució històrica del barri i les seves perspectives de futur.

Finalment, s'ha introduït un últim capítol de "Conclusions", a mode de síntesi, dels fets treballats en aquest estudi, unes últimes valoracions de les qüestions i problemàtiques més interessants que van sortint al llarg del treball i una posada en valor de la nova informació aportada. Aquest apartat va seguit, a més de la bibliografia, dels qüestionaris, gràfics, dades, imatges, etc. que no han pogut entrar al treball com la llista dels entrevistats al llarg d'aquesta recerca amb un breu resum de la seva vida.

A faint, light brown background map of a city grid, showing streets and blocks, covering the entire page.

Com fer la història d'un barri

1

Estem acostumats a una història massa política i global. Els mitjans de comunicació i les llibreries sovint s'emplenen amb dades de reis, governs, batalles i grans esdeveniments històrics, una història on només es mostra la realitat d'un reduït percentatge de la població, mentre la resta queda relegada a la foscor. Lamentablement, la imatge que tenim de molts períodes històrics és la d'unes classes dominants i privilegiades que no representen la realitat del 90 % de la societat restant, un fenomen que podem observar a les imatges on es representen les èpoques antiga, medieval o moderna. Poques vegades tenim l'oportunitat de conèixer o reconstruir la història de les classes obreres i humils, i es perden totes les seves vivències, preocupacions, esperances i estils de vida amb la mort de cada generació. La seva petjada queda relegada únicament a un número dins d'un cens o a unes breus dades dins d'arxius administratius. Amb cada generació que perdem, per tant, mor una gran part de la nostra història com a societat i una oportunitat per poder entendre-la i comprendre la nostra complexa naturalesa.

Els estudis historiogràfics des de fa dècades han començat a donar importància a l'estudi d'una història més social, enfocada a les classes més humils, tractant de donar veu a un sector de la població ignorat i pràcticament silenciats, tot i ser majoritari. A Catalunya han tingut gran importància els estudis de la conformació i evolució de molts dels barris obrers de Barcelona, un dels principals nuclis socials i econòmics de l'Estat. Evidentment el cinturó urbà residencial que es va anar conformant al voltant de Barcelona va anar creixent al llarg del segle XX (L'Hospitalet de Llobregat, Cornellà de Llobregat, Badalona, Sant Adrià de Besòs...) i va atraure cada cop més historiadors interessats a comprendre com la nostra societat i les ciutats han anat avançant fins a l'estat actual. Santa Coloma de Gramenet no ha sigut cap excepció i, ja a finals dels anys setanta, s'han trobat llibres i articles que tenen en compte la seva història.

Si bé trobem una bibliografia relativament gran i important sobre la ciutat de Santa Coloma i els seus habitants, com a tot estudi, en alguns casos tracten la ciutat i els seus habitants com a conjunt i en altres es centren només en l'anàlisi d'una part dels ciutadans, ja sigui per participar en determinats moviments cívics i polítics o per pertànyer a determinats oficis. Com Santa Coloma és una ciutat d'una llarga història relativa i amb una gran densitat poblacional ha generat que en algunes zones o barris es desenvolupi una història pràcticament

identitària, connectada amb la resta de la ciutat però amb uns carrers i llocs de trobada de referència, amb les seves associacions i comerços destacats o amb els seus protagonistes, drames i lluites socials pròpies. És en aquest marc quan en els últims anys s'estan desenvolupant algunes iniciatives per tractar de recollir i posar en valor aquestes històries més particulars, moltes vegades amb noms, cognoms i cares conegudes, que es perdrien amb el pas del temps i que permetran preservar la història de la nostra ciutat, dels nostres barris i dels nostres veïns.

Recentment, la principal via d'aquesta recerca d'història local és promoguda pel nostre museu, el Museu Torre Balldovina, el qual fins ara ens ha facilitat dos llibres de notable valor per a la història de Santa Coloma. Un ha sigut *El transport a Santa Coloma de Gramenet. Història i evolució* de Marta Roig, l'altre *El Fondo, cruïlla de cultures. Crònica urbanística d'un barri marcat per la immigració* d'Isabel Martínez, el qual abasta un entorn de recerca molt similar a aquest treball. En tractar temàtiques no gaire estudiades fins ara, no es troba molta bibliografia i la recerca es centra en la consulta d'arxius com a treball de camp. Aquest no serà un aspecte aliè en l'estudi del barri Llatí.

En tractar-se d'una recerca feta en un àmbit pràcticament verge d'estudis com és el barri Llatí, hi ha una gran quantitat de fonts d'informació primàries, les quals destaquen per la seva gran quantitat i diversitat. Aquest fet ens força a fer un tractament i un estudi diferent per a cada font de dades, per tal de no generar un caos de dades inconnexes, un discurs mal interpretable o lluny d'una anàlisi objectiva com la que es busca en aquest treball.

Una de les principals fonts de dades que s'han obtingut durant la recerca d'aquest projecte són les fonts orals. Encara que aquest treball té un rerefons clarament reivindicatiu a favor de la utilització de la memòria oral com a font històrica per als estudis acadèmics de la història social, econòmica i del pensament, hem de tenir sempre en compte que es tracta d'una font d'informació que pot arribar a ser difícil de gestionar en el context d'una recerca amb voluntat objectiva. La informació que obtenim és, indiferentment de les intencions de la persona entrevistada, majorment subjectiva i imparcial. Per la mateixa naturalesa de la ment humana, els fets, siguin quotidians o importants, seran vistos i interpretats de maneres diferents per diferents subjectes, això sense tenir en compte la influència cultural, ideològica i les deformacions, idealitzacions o oblits produïts pel pas del temps a la memòria.

Amb tot, es tracta moltes vegades d'un testimoni de preu incalculable pel que fa a les recerques històriques d'àmbit local, social i microhistòric. En contextos d'estudi, com història social o local de barris i ciutats, on les fonts d'informació són escasses perquè hi ha moltes probabilitats que no existeixi un registre

escrit, és on les fonts orals poden aportar més dades i, fins i tot, ajudar a resoldre directament alguns dubtes i buits que puguin sorgir en la recerca de documents administratius, informatius o procedents d'altres fonts orals. De fet, aquesta problemàtica de la subjectivitat de la memòria oral, en cas que es detecti o es tingui en compte, pot utilitzar-se com un factor positiu per a la recerca com a element que pot facilitar la interpretació dels contextos socials. Una manera de superar aquesta limitació de parcialitat de la memòria oral és acompanyant l'estudi amb altres fonts, siguin escrites (notícies, documents administratius...) o amb entrevistes /fonts orals d'una altra persona que estigui afectada pel context estudiat, i es poden contraposar informacions, verificar, desmentir o extraure una anàlisi social de les diferents visions.

Tots aquests factors s'han tingut en compte a l'hora de situar la memòria oral com un dels pilars en l'elaboració d'aquest treball. D'una altra manera no seria possible desenvolupar una recerca històrica rigorosa. Per aquest fet, s'evidenciarà en tot moment al llarg del treball d'on s'ha extret la informació, incloent-hi sempre l'entrevista d'on s'ha extret qualsevol declaració. Totes les dades es podran consultar, si fos necessari, a l'Arxiu Històric del Museu Torre Balldovina, lloc on es dipositaran totes les entrevistes i arxius/fotografies obtingudes i digitalitzades durant aquesta recerca.

Les entrevistes realitzades en aquest treball tenien dues intencions. La principal era generar una "base de memòries orals" suficient per desenvolupar l'estudi del barri, és a dir, aconseguir les suficients entrevistes i dades per facilitar la reconstrucció de la història del barri, del seu comerç local i de la seva relació amb el teixit social. D'altra banda, també es buscava obtenir unes entrevistes que servissin de cara al memorial oral de l'arxiu del Museu Torre Balldovina, on els entrevistats aportessin tota mena de dates sobre la seva vida personal, mode de vida, fets històrics locals de gran valor per a futurs treballs de recerca històrica i evitar així la pèrdua de les dades després dels decessos. Per facilitar el procés d'elaboració d'entrevistes es va redactar un patró d'enquesta amb un seguit de preguntes orientades a obtenir la màxima quantitat d'informació possible, és a dir, un buidatge d'informació de la persona entrevistada per tractar d'obtenir en el menor temps possible una idea precisa dels seus orígens, de la seva vida laboral, del seu mode de vida, de les seves aficions, de les vivències d'esdeveniments històrics, de la vida al barri, de la participació cívica, de la seva ideologia, etc. A més a més, d'algunes preguntes específiques sobre fets del barri Llatí o del seu comerç.

Pot veure's un exemple d'aquest patró a l'Annex 2. La mostra exposada és una de les enquestes més centrades en la gent que va néixer al barri abans de l'inici de la urbanització massiva del barri i per immigrants arribats durant i

posteriorment aquests fets. Es tracta d'unes enquestes amb aproximadament unes 122 preguntes. Evidentment no són preguntes fixes i inamovibles i se'n poden afegir, modificar o eliminar segons la persona entrevistada. Bon exemple d'això són les entrevistes a Francisco Téllez o Epifanía Román, on, per la seva militància activa al PSUC durant els anys sota el règim franquista i la fase democràtica, s'incidirà més en preguntes d'àmbit polític i de mobilització ciutadana.¹ Mentre que altres com Maria Teresa Alquézar, Juan Palacín o Clotilde Matellanes es centren específicament en el comerç local com a propietaris de botigues al barri Llatí.

El paper de les entrevistes com a font històrica disminueix relativament a mesura que la cronologia del treball va avançant cap a l'actualitat. De ser una de les fonts principals al primer capítol ("Els orígens del barri Llatí") passa a estar igualada i és superada als dos capítols següents en existir molta més informació de la situació i de l'evolució del barri, tot i que en alguns casos indirecta, especialment en el context de barris marginats a Santa Coloma o mobilitzacions ciutadanes. Hi destaquen revistes com *Gramma* o diaris com *El Correo*, *La Vanguardia* o *l'Avui*. Encara que l'objectiu de la premsa és clarament informatiu, la ideologia del diari o del periodista poden influir en la manera de presentar la notícia. De fet, revistes com *Gramma* a més d'informar, buscaven la reflexió o presentaven anàlisis de les diferents situacions a Santa Coloma en to divulgatiu i crític tractant de denunciar negligències i conscienciar els ciutadans de les necessitats de la ciutat i dels seus drets cívics. A més, a la revista *Gramma* trobem un munt de cartes al director o articles anònims que mostren de primera mà les principals preocupacions i problemes que llavors tenien molts veïns de la ciutat i del barri, uns escrits que no només aporten informació de la quotidianitat sinó que són un bon reflex d'aquella societat. Per tant, a través d'aquestes notícies i articles crítics es poden ampliar o, fins i tot, contrastar les informacions donades a les entrevistes, enriquint així l'estudi a escala documental i d'anàlisi social.

A les últimes parts del treball, les dades empíriques i estadístiques adquireixen una gran importància pel que fa als estudis del barri i del comerç a partir de les dades extretes dels arxius municipals de l'Ajuntament, les de l'Anuari estadístic de Santa Coloma de Gramenet, les de l'Observatori socioeconòmic de Grameimpuls o les de l'IDESCAT². Només a través d'aquestes dades imparcials podem observar els veritables efectes de la crisi al barri Llatí, l'evolució del comerç local i si les percepcions dels veïns encaixen en la realitat estadística.

¹ De fet, arriben a haver-hi diferències a les entrevistes de tots dos, tot i que són parella. L'entrevista de Francisco Téllez se centra més en l'àmbit sindical i la de l'Epifanía Román en les mobilitzacions ciutadanes, el PSUC al barri i el seu paper a l'ajuntament amb Lluís Hernández com a alcalde.

² Institut d'Estadística de Catalunya.

Resta parlar de la bibliografia històrica. Encara que és cert que no existeix cap llibre que parli en essència del barri Llatí i que la seva aparició en llibres i articles sobre la història de Santa Coloma és sorprenentment baixa o nul·la, l'abundant bibliografia sobre la història de la ciutat a més de ser de molta qualitat és una important font de dades i contextos perfectament extrapolables a altres barris de la ciutat. Bon exemple d'això són els estudis del *Grup d'Història José Berrueto*, especialitzat en la història obrera i reivindicativa colomenca, que parla de temes tan transversals llavors com l'especulació urbanística, els moviments veïnals per la millora dels barris o la repressió de qualsevol reivindicació o ideologia aliena al règim. En aquest treball també s'ha afegit bibliografia sobre sociologia i geografia urbana, probablement dues branques acadèmiques que sí han centrat durant anys els seus estudis en perifèries, ciutats dormitori i barris marginals. A través d'aquestes lectures es pot aprofundir i fer una anàlisi exhaustiva en la recerca d'aquest projecte gràcies a l'experiència donada per la geografia i la sociologia.

Els orígens del barri Llatí 2

A faint, light-colored map of the Llatí neighborhood in Barcelona is visible in the background. The map shows a dense network of streets and blocks, with the title text overlaid on the top portion.

Si d'alguna cosa en podem estar segurs, respecte a l'origen del barri Llatí, és en la impossibilitat de marcar un punt o data de partida. És molt difícil establir punts de partida a causa de la gran manca d'informació. Si volem remuntar-nos a les primeres evidències de presència humana a la zona de l'actual barri haurem d'anar fins a etapes tan primerenques com l'edat del bronze, és a dir, cap al 1800-650 a. de la n. e.³ Però no és fins a l'edat contemporània que tenim constància d'un habitatge permanent com el que s'acabaria desenvolupant en l'actual barri Llatí.

Les primeres evidències escrites de la zona, com veurem més endavant, les trobem al voltant de la primera i segona dècades del segle XX, si bé es pot observar a alguns plànols que l'àrea del barri ja es troba amb la seva característica organització de carrers ortogonals. Tot i així podem estar segurs segons la memòria oral de diferents habitants de l'època que la realitat era ben diferent.

Conservem les descripcions de la zona per alguns dels primers residents, com els de la família Juanola, l'Angelina i l'Eduard, o en Vicenç Edo i la seva dona Maria.⁴ L'àrea de la muntanya estava predominada a la part alta per la pedrera de granit i sauló, als actuals carrers Alps i Pedrera; bona part del vessant de la muntanya, concretament la part del carrer de Perú, estava coberta per una gran pineda, alguns d'aquests pins es van conservar parcialment de construccions posteriors integrats en jardins d'algunes cases.⁵ De fet, la zona de la pineda es tractava d'un lloc de referència a la zona tal com descriu en Josep Marimon, un antic veí del barri: "La pineda era molt visitada per fer-hi berenars i passejades, i com que estava en un lloc alt, durant la guerra s'hi van instal·lar reflectors aeris".⁶ A la resta del territori es mantenia una imatge gens urbanitzada, amb poques cases, pocs carrers estaven ben marcats i l'àmplia majoria encara no existien ni estaven delimitats, i predominava un paisatge de camps, vinyes, pins, tanques i torres d'estiueig⁷ [Fig. 6; Annex 3, fig. 1-3]. La part baixa de la muntanya donava una imatge diferent, més rasa i estava presidida per les dues bòbiles dels Casals, una on l'antic camp de futbol de la Grama i l'altra més amunt del carrer de Sicília, entre els carrers Mozart i Verdi. Segons

³ Un fons de cabana, juntament amb restes ibèriques posteriors, trobades a la zona coneguda com Pins d'en Baltasar, al començament del carrer d'Alella (MARTÍNEZ I HUALDE, 1989, p. 58-59).

⁴ NOGUERA, A. (2003). "El Barri Llatí. El seu nom recorda el Maig del 68". *Fòrum-Grama*, 70, p. 35-37.

⁵ *Ibidem*, p. 35-36.

⁶ *Ibidem*, p. 36.

⁷ Entrevistes Núria Recio; Adelina Hernando; Antonio "el churrero"; "Epileg" Adelina i Jordi; Juan Palacín.

els Juanola: “Des de l’antic camp de futbol fins al capdamunt del carrer de Roma hi havia tres grans replans consecutius, fets a base d’extreure argila per fer els totxos, i que a vegades provocaven grans desnivells”.⁸

Que hi hagués un pla d’organització dels carrers en una disposició tan ortogonal, fins i tot abans que s’urbanitzés aquesta àrea de camps descrita, fa que Maura Vallverdú (2005, p. 139) la descrigui com un poblament de la zona seguint el sistema de “l’estampeta verda” ja utilitzada per Anselm de Riu, propietari de l’Empresa Nacional de Tierras, en altres terrenys de Santa Coloma. Ell comprava terrenys dins del terme municipal de Santa Coloma i els parcel·lava per vendre’ls després a través d’un sistema de cupons verds. Actualment, només tenim proves de l’adquisició de terres a l’actual zona del barri Llatí per part d’Anselm de Riu a la zona dels carrers de la Plata i Montevideo, comprats als Comtes de Llar, i l’aprovació l’any 1920 de la urbanització d’aquesta zona, propera a Cementiri Vell.⁹ Albert Noguera, al seu treball, també assenyalava com part de les propietats d’aquesta zona també es van vendre però excloses del sistema de l’estampeta verda: “Aquí una part de les finques no es van vendre amb aquest sistema, sinó al comptat a petits empresaris i persones amb ocupacions liberals, que s’hi construïren ufanoses torres d’estiueig.”¹⁰

Encara que sembla que la resta del barri va quedar al marge de l’estampeta verda i d’aquestes vendes a particulars, hi ha evidències que fan pensar que al 1920 es va planificar la urbanització de tot el futur barri. Al padró municipal de 1924¹¹ apareixen completament *ex novo* bona part dels carrers que conformaran el barri, amb una població de 240 habitants, amb una antiguitat de residència als terrenys d’uns dos a quatre anys de mitjana, i en zones amb terrenys molt parcel·lats. Un escenari tan excepcional, on s’origina una població tan gran en terrenys ben dividits i un sistema de carrers tan ben definits i fraccionats fa pensar que la resta del barri es va desenvolupar fruit d’un sistema “estampillaire”. De fet, com veurem més endavant, alguns veïns tenen records de l’obtenció dels terrenys per part dels seus pares, a més de com els terratinents sí que tenien coneixement d’aquesta organització ortogonal dels carrers i se’n beneficiarien.

Amb tot, la primera referència documental de població o habitants a la zona de l’actual barri Llatí la trobem al 1912, amb l’informe de construcció d’una torre al carrer de Perú.¹² El fet que no es numeri ni la propietat ni l’edifici, a més de trobar-se al costat d’un carrer/camí desconegut anomenat “de Esca-

⁸ NOGUERA, A. (2003). “El Barri Llatí. El seu nom recorda el Maig del 68”. *Fòrum-Grama*, 70, p. 36.

⁹ *Ibidem*, p. 36.

¹⁰ *Ibidem*, p. 36.

¹¹ Padró Municipal de Santa Coloma de Gramenet, 1924 (AHSCG).

¹² Registre d’Obra Major carrer de Perú s/n, 1912 (UC 3121).

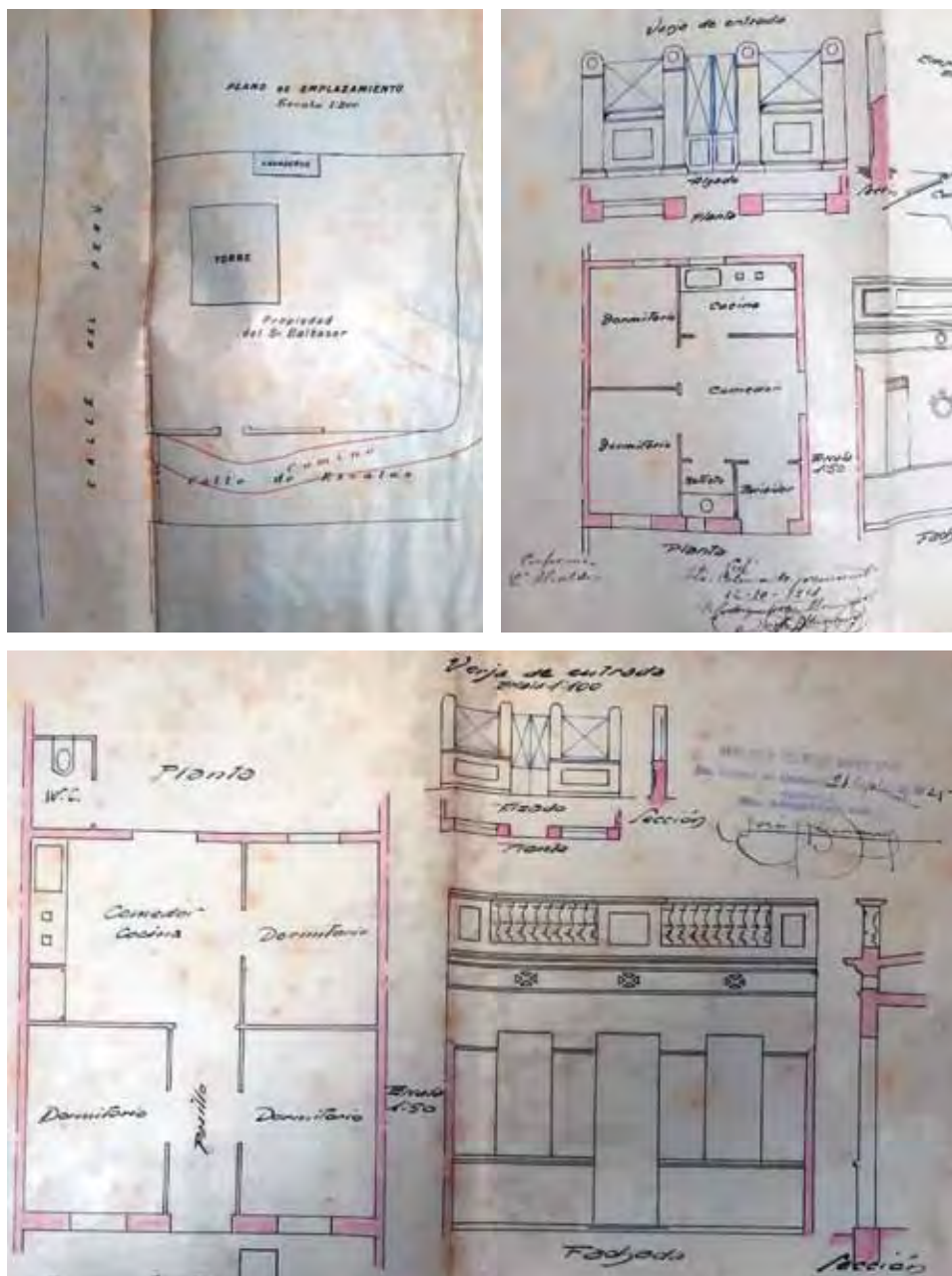

Fig. 1, 2 i 3. Plànols de les primeres obres majors documentades al barri Llatí. A la figura 1 veiem un plànol zenital dels terrenys de la primera obra major, al 1912, ubicada al carrer de Perú s/n. Tot i això el plànol no ajuda a ubicar la torre ja que desconeixem quin és en l'actualitat el carrer "de Escalas" encara que podria ser part del futur carrer d'Alella on hi va haver una zona coneguda com "Els pins de'en Baltasar". Les figures 2 i 3 mostren les edificacions del 1921 al carrer de Perú núm. 18 i Nàpols núm. 104 respectivament, d'estil hereu del noucentisme i que no superen les quatre habitacions, i tenen els banys fora, mostra de la seva funció d'habitatge estacional. Imatges extretes dels informes d'obres majors UC 3121, UC 3124, UC 3126 respectivament, a l'Arxiu Municipal de Serveis Territorials.

Fig. 4. Portada de la *Guía Oficial de Sta. Coloma de Gramanet* de 1926, amb la pàgina on es troba el primer anunci d'un comerç del barri Llatí. Extret del Arxiu Històric del Museu Torre Balldovina.

las", ens fa pensar que devia ser la primera construcció oficial al carrer de Perú [Fig. 1]. Probablement, ja existien diferents edificacions i persones que hi residien temporalment i permanentment, però de les quals no ens ha quedat constància. La torre del carrer de Perú va ser feta construir per Francisco Baltasar Domènech,¹³ que residia a Barcelona. L'aparició de propietaris residents a Barcelona serà un fet generalitzat en el cas de les posteriors construccions registrades, de nou, al carrer de Perú els anys 1916 i 1921, i al carrer de Nàpols l'any 1921.¹⁴ Es tracta, segons la majoria d'informes, de construccions molt simples, amb poques habitacions i amb les infraestructures suficients, d'estils heretats del noucentisme, pràcticament tan iguals que semblen trets d'un "patró", probablement dissenyats pel mateix arquitecte municipal: Josep Alemany i Juvé [Fig. 2 i 3]. Aquestes edificacions tan "bàsiques" com també l'origen barceloní dels propietaris ens podria indicar una reduïda població local al barri amb l'important pes d'una població d'estiuieg, que generalment residia al barri temporalment (tot i que en algun cas concret, ho feien de manera més permanent).

¹³ Qui, segons Albert Noguera, donaria nom a la zona propera a aquesta torre com "Els Pins d'en Baltasar".

¹⁴ Registre d'Obra Major carrer de Perú s/n, 1916 (UC 6345); 18, 1921 (UC 3124); carrer de Nàpols 104, 1921 (UC 3126).

Un altre document destacable, més enllà del cens de 1924, el trobem a la *Guía Oficial de Sta. Coloma de Gramanet* de 1926. Allà hi trobem, entre el quasi monopoli d'anuncis de botigues del centre, un anunci de José Santiago Rubio "Dibujante, pintor y decorador. Especialidad en los Trabajos Egipcios y Renacimiento" amb una de les seues al carrer de Florència, 4 [Fig. 4]. Aquest anunci resulta interessant perquè no només representa el primer anunci d'un comerç al barri Llatí, sinó perquè l'anunciant indica que la botiga està situada al barri del Fondo.

1. Llatí, *Latino, de los Italianos, dels Italians, Bòbila...*

Florència, 4, està en l'actualitat clarament situat al barri Llatí i, de fet, bastant separat del Fondo. En aquest cas, d'època tan primerenca, es podria entendre que l'autor donés una referència fàcilment identificable com era el Fondo, una àrea bastant més coneguda i urbanitzada que en aquells moments el Llatí. Però, de fet, a l'hora de citar l'actual barri Llatí va existir una certa problemàtica fins fa relativament poc.

A l'època de l'anunci hi ha referències a la zona de muntanya on es trobava el barri com "la Calitja" [Vallverdú (2005), p. 138] encara que aquesta denominació geogràfica no sembla que tingués massa difusió ni un èxit posterior.

Més endavant, a partir de l'arribada de la immigració i del creixement immobiliari del barri, guanya més popularitat perquè se'l cita a diferents mitjans de comunicació i s'observa que no només no hi ha una unanimitat a l'hora d'anomenar-lo sinó que la seva denominació és font de polèmica.

A escala documental i administrativa tampoc hi trobem res gaire clar, de fet s'hi troba tot un mosaic de denominacions i fins i tot confusions. Al padró d'habitants de 1930, malauradament no s'hi mencionen àrees geogràfiques ni noms de barris però el trobem inclòs al "Distrito 1º Sección 2ª", juntament amb carrers de la zona de Riera Alta i Cementiri Vell. En els censos posteriors de 1940, el barri sembla quedar dividit en la part alta al Districte 1r Secció 5a etiquetada com a "Cementerio y Espirall", mentre la resta es fica a l'apartat "Distrito 2º - Sección Sexta". Ja al 1945, sembla unificar-se en l'actual Districte 2 Secció 2a, s'hi estableix amb les actuals delimitacions del districte. Però, serà al padró d'habitants de 1950, on sí es faran mencions als noms dels barris, quan es citarà la zona de l'actual barri Llatí com "Bòbila".

Aquest terme també el trobem a l'obra *Historia Social de la Santa Coloma Moderna 1954-1979* de Marcelo López Ródenas. On, de les poques vegades que surt referenciat el barri, hi surt de dues maneres diferents, com a barri "Bòvila" i com "Italianos" [López Ródenas (1982), p. 106 i 218]. Probablement, M.

López Ródenas extrau aquest terme de la consulta del mateix padró de 1950, però també d'un plànol dels anys 50 on se'l presenta amb aquest mateix terme [López Ródenas (1982), p. 84]. Aquest terme, bòbila, s'utilitzaria segurament més com a al·lusió locativa a la gran bòbila de la família dels Casals ubicada al bell mig de l'actual barri, entre els carrers Nàpols i Roma actuals, com bé menciona Adelina Hernández "On vius tu? Per allà a la Bòbila".¹⁵ Aquesta referència, evidentment, no perviurà molt probablement pel posterior enderrocament de la bòbila durant l'època de l'especulació immobiliària. Un fet interessant és que fins més endavant, part dels mateixos veïns del barri no es veien identificats amb els termes "Italians" ni "Llatins",¹⁶ cosa que podria indicar que va ser una etiqueta posada des de fora del barri com va ocórrer amb "terra roja" o "terra vermella" de la gent provinent de Santa Rosa, Raval i Fondo [Grama, 6, 1969, p. 6; Miquel Montes (1987); Martínez (2019), p. 18].

Malauradament la part del padró d'habitants de 1960 on apareixia el barri Llatí s'ha perdut amb el pas del temps, havent de buscar evidències a documentació més secundària. Als "Registres de Peticions" recollides pels alcaldes de barri¹⁷ trobem peticions provinents de carrers del barri, però els alcaldes de barri encarregats de les mateixes són provinents d'altres zones, fet que demostra que, encara que a nivell de padró es diferenciés la zona del barri Llatí com a "Bòbila", en l'àmbit de treball administratiu aquesta estava dividida entre els barris de Fondo, Casc Antic i Cementiri, encara que amb una notable predominança del Fondo.¹⁸ Alguns fulls familiars utilitzats com a base per al treball a peu de carrer per elaborar el padró afortunadament s'han preservat, però no ens aporten gaire informació respecte a la delimitació i denominació del barri, només ens mostren com al juny-juliol de 1960 sembla dividit entre les zones de Fondo i Casc Antic.

El mot "Italians", com també "Llatí", sembla adquirir importància cap als anys setanta. Aparentment, "Italians" sembla sorgir abans pel nombre de referències i per com d'arrelat es troba entre alguns veïns i les notícies o revistes com *Grama*. Però a partir de la segona meitat dels anys setanta comença a perdre terreny davant de "Llatí". Val la pena mencionar la carta de Josep Molla al director de la revista *Grama* publicada al número 95 del desembre de 1976,

¹⁵ Entrevista "Epíleg" Adelina Hernández i Jordi Viñas.

¹⁶ Adelina: "Però jo això dels barris no sé, jo això del *Barri dels Italians* no ho havia sentit mai tampoc, ni el *Barri Llatí* tampoc [es refereix durant la joventut], no, no... [...] Sempre he preguntat i mai han sapigut". Entrevista "Epíleg" a Adelina Hernández i Jordi Viñas.

¹⁷ Arxiu Municipal "Registres de Peticions" (IC 7057).

¹⁸ L'alcalde del barri de Fondo sembla tenir control dels carrers Florència, Gènova, Milà, Verdi, Perú, Beethoven, Nàpols, Sicília i Mozart. Mentre que el del Casc Antic es limita al carrer Santa Eulàlia i l'alcalde del barri de Cementiri sobre Alps, la Plata i també Gènova i Santa Eulàlia.

titulada *Barrio italiano y no "latino"*, en la qual menciona que ha escoltat en no poques ocasions, durant algunes reunions de les associacions de veïns, referir-s'hi malament:

"siempre se ha llamado barrio Italiano, y la razón está en que los nombres de sus calles, en gran parte, corresponden a ciudades italianas. Por ejemplo: Sicilia, Roma, Milán, Nápoles..."¹⁹

La revista *Grama* mantindrà la denominació *Italians* a totes les seves publicacions. No així altra la premsa escrita, que anirà donant tómb entre aquests termes, i fins i tot combinarà ambdós. Resulta interessant com el periodista Jordi Corachán, del *Correo Catalán*, en diferents articles a principis dels anys vuitanta fa la referència "el Casal del Barrio Latino (Italiano)"²⁰ i "en el Barrio Italiano (Latino)",²¹ o com un periodista de l'*Avui*²² es veu forçat a precisar rere mencionar el barri que el seu nom prové dels noms del carrers.

Aquesta última afirmació és, de fet, força discutida. El mateix Josep Moll, a la carta al director mencionada més amunt, afegeix que aquest nom es diu que prové d'una torre on vivien una família d'italians. Aquesta història la veiem encara més desenvolupada a un article d'Albert Noguera, on recull les paraules d'una de les primeres veïnes del barri, Maria, dona de Vicenç Edo:

"On ara hi ha l'ambulatori i la plaça del barri [...] hi havia la torre d'en Genís Llamas que era pastisser. Durant uns anys hi van viure dues famílies d'italians, on jo hi anava a cosir i a ajudar-los amb la canalla".²³

Que aquestes famílies van acabar donant nom al barri és una idea mitjanament estesa pel barri²⁴ però que encara avui no han sorgit suficients evidències per a confirmar-la o desmentir-la. Personalment resulta difícil que només una breu estança a la zona fomentés que als pocs anys, en la parcel·lació i pla d'urbanització del barri, es donés als carrers noms de topònims italians. Aquest motiu, de fet, no encaixa i faria incoherent l'aparició de topònims llatinoamericans dintre del barri.

Dintre d'aquesta temàtica Albert Noguera ens ofereix un article molt interessant, "El Barri Llatí. El seu nom recorda el Maig del 68" on explora les diverses visions populars a través de la memòria oral i documental respecte els orígens del barri i el seu nom. Al text ens presenta una altra interpretació popular de per què es va anar originant el nom *Llatí* i per què va acabar substituint al conegut *Italians*, segons aquesta interessant interpretació van ser els militants

¹⁹ MOLL, J. "Barrio Italiano y no "latino". A *Cartas al Director*. *Grama*, 95, p. 8.

²⁰ "El domingo, inauguración del Casal del Barrio Latino". *El Correo Catalán* (27 febrer 1981).

²¹ "Inauguración de un casal de barrio y de un parque urbano". *El Correo Catalán* (3 març 1981).

²² "Santa Coloma de Gramenet: deficiències al barri italià". *Avui* (20 abril 1978).

²³ NOGUERA, A. (2003). "El Barri Llatí. El seu nom recorda el Maig del 68". *Fòrum-Grama*, 70, p. 35-37.

²⁴ *Ibidem*, p. 36-37. Entrevista "Epíleg" d'Adelina Hernández i Jordi Viñas.

Fig. 5. Exemplar d'un dels carnets de l'AV del Llatí. Propietat d'Epifania Román.

del PSUC els qui van començar a emprar aquesta denominació com a referència al barri Llatí de París just en el context en el qual va ser protagonista de les lluites del conegut *Maig francès de 1968*.²⁵ Malauradament en algunes de les entrevistes realitzades a antics militants del PSUC durant aquest estudi, s'ha desmentit aquesta associació amb l'origen de la referència al Llatí.²⁶

Per tant, actualment, degut a buits documentals i d'informació, resta encara com a "misteri" els orígens del nom del barri. En aquest punt del treball hem volgut mostrar tant les diferents evidències documentals com de les visions populars, posant-les totes i cadascuna d'elles a prova; però sens dubte, aquests plantejaments i teories populars han enriquit la història i la identitat del barri. De nou, personalment, veient la falta d'identificació inicial d'alguns antics veïns amb les denominacions d'*italians* o *llatins*, sembla més sensat pensar que es tracta d'una creació exògena, és a dir des de fora del barri, per part d'altres colomencs per denominar les persones provinents dels carrers d'aquesta zona, un fenomen que ja hem vist més amunt que es va produir en molts altres barris de Santa Coloma.

La tendència cap a "barri Llatí" es va fer més evident a finals dels anys setanta fins a acabar de consolidar-se, primer amb la creació de l'"AV del Barrio Latino" a finals dels anys setanta [Fig. 5] i després amb el reconeixement oficial d'aquest nom per al barri per part de les institucions.

²⁵ NOGUERA, A. (2003). "El Barri Llatí. El seu nom recorda el Maig del 68". *Fòrum-Grama*, 70, p. 35-37.

²⁶ Entrevista a Epifania Román; Òscar Ventura a l'Entrevista a l'AV del Llatí.

2. “La caseta i l’hortet”

Santa Coloma de Gramenet és coneguda per ser, cap a principis del segle XX, lloc on part de les classes altes i mitjanes de Barcelona passaven l’estiu lluny de l’agitació de la ciutat, fet que va marcar el desenvolupament del poble com també del seu urbanisme. El barri Llatí no va ser una excepció i també va gaudir del fenomen dels “estiuiejants” encara que d’una forma paral·lela i diferenciada contemporània al que també va passar al Fondo.

Al barri van arribar també famílies adinerades de Barcelona on hi varen construir les seves grans i ornamentades torres [Fig. 6]. Principalment es van concentrar al carrer de la Plata, on encara avui dia es poden apreciar algunes d’aquestes edificacions, tot i que també van deixar una clara empremta urbanística i molts edificis posteriors van copiar aquest estil. Aquest mateix estil també es va estendre per la resta del barri, en cases molt conegudes com la “Torre del Cònsol” entre els carrers de Perú i Milà, reconeguda a més pels seus cirerers, o com Vila Esperança, al mateix carrer de la Plata, coneguda com la Torre de les Àligues²⁷ degut a unes escultures d’àguiles. Altres edificacions populars són Torreflorida, al carrer de Perú o Torre d’en Genís, que anava des de l’actual ambulatori fins al carrer de Roma.

Hi havia altres torres de famílies riques però més “modestes” que les anteriors. Són els casos per exemple de Torre Ferreres, al carrer de Nàpols, o el curiós cas d’una adinerada família originària de Mallorca però instal·lada al centre de Barcelona. Aquesta família va arribar a construir diverses torres als carrers de Roma i Nàpols, no se sap si destinades a la família o per lucre, però van acabar llogant els edificis a gent que va arribar a viure al barri, com el professor Lluís i la seva dona Manoli. De fet, un dels fills, en Josep Maria, va arruïnar la família i les van haver de vendre finalitzant així aquest primerenc projecte immobiliari al barri. Aquestes torres tenien un encant afegit: la família havia plantat arbres, als terrenys i als voltants, poc coneguts a la zona com magraners, noguers, cirerers, palmeres o canyes americanes.²⁸

Aquestes torres, molt ben fetes, complien una sèrie de patrons amb unes altres més senzilles que van anar sorgint en aquest context, eren com “casetes” per estiuemar, però amb totes les necessitats i comoditats a causa de l’aïllament que significava el barri Llatí. Normalment eren casetes amb jardí tant al davant com al darrere,²⁹ a vegades amb un punt de recollida d’aigües o un pou.

²⁷ On vivia la família dels Gost. Noguera, A. (2005) “De quan a Santa Coloma venien famílies de Barcelona a estiuemar”. *Fòrum-Grama*, 97, p. 22.

²⁸ Entrevista “Epíleg” d’Adelina Hernández i Jordi Viñas.

²⁹ Encara es conserven un parell de cases d’aquestes, al carrer de Canelones, tant el 17 com el 18.

Fig. 6. Fotografia feta des del campanar de l'Església Major des d'on s'observen els carrers de la Plata, Perú i part dels Pins d'en Baltasar, on s'originaria el futur carrer d'Alella. Fotografia de principis de segle XX [Clavell, García (1994), p. 102].

Es tractava d'un nou fenomen de famílies més humils, que cercaven el denominat "somni de la caseta i l'hortet". Amb l'esclat a Europa de la Primera Guerra Mundial, el territori espanyol, Catalunya i especialment la ciutat de Barcelona, van viure un procés de modernització i progrés econòmic arran de la situació de neutralitat i beneficiant-se comercialment de l'estancament de les produccions de les potències europees. Tot i que aquests avenços econòmics van venir acompanyats d'una important inflació de preus dels productes bàsics i un seguit d'anys d'importants conflictes i reivindicacions socials, es va veure incrementada tant la població de Barcelona (que ara arribarà a quasi el milió d'habitants) com el nivell de vida de molts dels seus habitants. Augmenten les construccions d'infraestructures, equipaments, com també la demanda de béns industrials i de consum; i amb les reivindicacions socials nous drets i els primers mecanismes de redistribució de renda a través d'ajudes, subvencions, cobertures d'atur, etc.³⁰

En aquest context, algunes famílies humils van tenir problemes per trobar lloc on viure per culpa de la inflació i d'uns preus del sòl urbà cada vegada més alts, mentre per una altra banda persones de classe mitjana, i fins i tot baixa, es van introduir, de forma primigènia, en models de consum i, a imitació de classes altes i la burgesia, desitjaven tenir unes propietats on retirar-se i allunyar-se de la intensa i contaminant vida de Barcelona. Davant d'això Santa Coloma sorgeix com un lloc natural, sa, tranquil i, el més important, amb un preu

³⁰ MALUQUER (2014), p. 170-180.

de sòl molt baix,³¹ assequible per a aquestes classes. Aquest fenomen de la “casa i l’hortet” es va veure principalment fomentat i impulsat per agents com el de l’*estampilla verde* i la *Compañía Nacional de Tierras*. L’empresa, fundada el 1916 per Anselm de Riu i Fontanilles, va comprar importants extensions de terrenys pels voltants de Barcelona a grans propietaris, les quals va parcel·lar en propietats més petites, que rondaven els 200 m²,³² i que vendria a través del sistema conegut com l’*estampilla verde*.

L’estampeta verda era un interessant sistema amb el qual, mitjançant la compra de productes a diferents comerços adherits a la *Compañía Nacional de Tierras*, s’adquirien uns cupons o estampetes verdes, i un cop completada una cartilla, es podien adquirir uns terrenys a la perifèria de Barcelona a un preu molt baix i a terminis.³³ Per tant, un sistema que beneficiava tots els actors. A Anselm de Riu, que podia vendre uns terrenys parcel·lats a un preu per metre quadrat bastant superior a quan els va comprar als propietaris, els botiguers que trobaven una forma de promoure el consum als seus comerços, com també a famílies de classe mitjana i obrera que van poder obtenir terres fora de Barcelona per passar el temps de lleure o per viure-hi, a un preu acceptable i a través d’un sistema còmode que les seves limitades economies familiars podien suportar.

El fenomen de les classes mitjanes i obreres de Barcelona començant a “assentar-se” a la perifèria de Barcelona, fomentat per la *Compañía Nacional de Tierras* i l’*estampilla verde*, marcarà un abans i un després a Santa Coloma. Per una banda, els estiuejants de la burgesia barcelonina començaran a abandonar i vendre les seves propietats en perdre Santa Coloma part de l’encant que els havia atret feia anys³⁴, a la vegada que la conversió de nombrosos territoris de cultiu en terrenys de construcció va significar l’inici de les especulacions de sòl que acabarien per reblir la futura ciutat. D’una altra banda, aquest fenomen va atraure un important nombre de famílies i persones que va acabar transformant urbanísticament Santa Coloma.³⁵ El poble perd el seu caràcter de poble rural, i es generen hàbitats dispersos que conformaran l’origen urbanístic i demogràfic de futurs barris com el Fondo, el Raval, Santa Rosa, el Llatí, la Riera Alta, el Singuerlín o el Riu Sud.³⁶

³¹ “Entrevista al señor Moll, viejo testigo del barrio del Fondo” de Bautista Cantó. *Gramma*, 4, p. 11.

³² MÁRQUEZ, GALLARDO (2004), p. 72.

³³ CARBONELL i MUNNÉ, *et al.* (1987), p. 20-22; CARBONELL i MUNNÉ, *et al.* (1988), p. 30-33; MÁRQUEZ, GALLARDO (2004), p. 71-72; MARTÍNEZ (2015), p. 11-12. I. MARTÍNEZ (2015, p. 12) a través d’una de les entrevistes que efectua al seu treball obté la data de “15 cèntims el palm l’any 1921”, una xifra que té similitud amb les “1,50 pessetes el m²” que van costar les terres en alguns casos del barri Llatí (Entrevista a Maria Teresa Alquézar).

³⁴ CARBONELL i MUNNÉ (1978), p. 22.

³⁵ De l’any 1920 (la Compañía Nacional de Tierras es crea al 1916) fins al 1930, Santa Coloma passa de tenir 2.728 habitants a tenir-ne 12.930, el que significa un espectacular creixement del 473,97 % de la població en només 10 anys [MÁRQUEZ, GALLARDO (2004), p. 71].

³⁶ MÁRQUEZ, GALLARDO (2004), p. 71.

Encara que bona part del sòl del barri Llatí es va comprar directament entre propietaris o la va mantenir la família terratinent dels Casals, hi ha referències bibliogràfiques de la presència d'aquest fenomen a l'àrea del barri i com va ser l'impulsor del seu poblament i de la seva urbanització³⁷ com també de la memòria oral on es fa referència a l'obtenció de terres a través de sistemes d'estampilles.³⁸ Però l'aparició d'un conjunt poblacional tan gran i de cop com l'esmentat anteriorment de 240 habitants al cens de 1924 compleix perfectament amb un fenomen com aquest. Moltes d'aquestes famílies i nous estiuejants vindran de barris obrers de Barcelona com Poblenou i Poble-sec.³⁹

Amb aquesta arribada d'estiuejants, els quals pujaven a més dels estius també molts caps de setmana, molts contemporanis destaquen la complicada i negligent xarxa de transports que comunicava Barcelona amb Santa Coloma, la qual es limitava a la línia de bus que arribava fins a la plaça de la Vila i a la línia d'"autobusos elèctrics" que connectava Santa Coloma i Sant Adrià, creada pel mateix Anselm de Riu. Aquesta última, encara que feta per facilitar l'arribada dels *estampillaires*, va ser criticada per tenir preus molt desproporcionats en comparació als sous dels treballadors [Berruezo (1987), p. 35].

Adelina: "[el barri Llatí] Estava molt aïllat d'aquí. Hi havia molt poca gent; casetes d'aquestes, unes molt senzilles pel Fondo, però era més aviat gent, però hi vivia més per aquí al Fondo que amb nosaltres a dalt, gent que et venia de Poblenou, de Poble-sec al sentir que —Mira, un terreny per anar-hi a l'estiu—, perquè moltes tenien una glorieta i una habitació..."

Jordi: "...i para de comptar..."

Adelina: "...i al camp hi venien. Alguns venien amb la canalla, a l'estiu per les vacances, algun cap de setmana... que amb ganes, perquè havien d'agafar l'autobús, el... el camí... Els meus "tios", que venien a veure el meu pare venien del carrer de Wad-Ras [actual Doctor Trueta] al Poblenou, amb el tramvia que anava a Trafalgar, o esperaven a que passés pel Poblenou, i després venien caminant des de Sant Adrià".⁴⁰

³⁷ *Ibidem*, p. 70-92. CARBONELL i MUNNÉ, *et al.* (1988), p. 21; CARBONELL i MUNNÉ, *et al.* (1988), p. 32.

³⁸ Adelina Hernando (entrevista) fa referència a l'obtenció de terres amb cupons, mentre que Juan Palacín fa menció a com els seus familiars van obtenir els terrenys del carrer de Florència a través d'un sistema d'estampetes (entrevista "Recapitulació" Família Palacín-Matellanes).

³⁹ Encara que no tots, resulta sorprenent la recurrència de l'origen de molts veïns o "estiuejants" d'aquests dos barris a fonts (*Gramma*, 4, p. 11) o entrevistes (com per exemple Jordi Pérez i Pilar Creus; Adelina Hernando i l'entrevista "Epíleg" d'Adelina Hernández i Jordi Viñas o l'entrevista a Juan Palacín).

⁴⁰ Entrevista "Epíleg" d'Adelina Hernández i Jordi Viñas. Les males comunicacions i les complicacions del transport per a estampillaires i obrers entre Barcelona i Santa Coloma estan recollides a diverses obres com les memòries de José Berruezo (1984), p. 35, o a l'obra *El Poble Antic* de CARBONELL i MUNNÉ, *et al.* (1987), p. 21-23 on es recullen diverses memòries orals.

Un dels que van fer aquest pas va ser Antonio “el churrero”, originari de La Rambla de Agua (Granada), d'on va fugir d'una situació de misèria econòmica feia sis anys, i que la seva estada a Barcelona li havia permès no només prosperar, sinó obrir diverses xurreries per la ciutat, casar-se i fins i tot comprar-se un cotxe. Va arribar a Santa Coloma cap al 1960 sota prescripció mèdica per al seu fill.

Antonio: “[...] el médico nos dijo que teníamos que cambiar de aires, por motivo que le beneficiaría un sitio más... menos poblado y más sano. Y aquí, pues Santa Coloma lo permitía entonces, porque aquí había solo cuatro casas... A lo primero de venir yo... ¡esto era un desierto! Tú tirabas para ahí al final de la calle [Roma], ¡todo eso era barranco! Pero casas sin edificar, había retamas, había pastores ahí que tenían ovejas... Había de ‘to’!”.⁴¹

Aquesta descripció, de fet, no s'allunya gens de les descripcions que feien les persones nascudes al barri o els que havien arribat poc abans que l'Antonio. I és que el barri Llatí, més enllà de les torres, era encara un lloc per fer, ple de feina i projectes pendents abandonats per les institucions.

3. “¡Es que no había nada!”⁴²

Com s'ha fet referència a l'inici d'aquest mateix capítol, encara que existia ja un plànol i unes delimitacions de carrers reconegudes per l'ajuntament i l'administració, alguns d'aquests carrers estaven molt lluny d'existir o semblar-se a un carrer.

Adelina: “No estava ben organitzat res, no hi havia res... eren camps, eren tot camps. Camps que alguns no tenien tanques o parcel·la unes... allò que feia anys que no havies vist... que no sabies ni de qui era aquell camp! Trossos de fusta... i així. No hi havia res. Res”.⁴³

Pocs carrers tenien tots els trams oberts de forma pràctica, només carrers com Roma, Florència, Sicília, Perú i la Plata, tenien la major part de trams oberts [Soteras i Associats (1953), làm. 14] [Fig. 7]. S'ha de ser conscient que l'obertura de trams no significava que hi hagués una circulació fàcil o el carrer estigués preparat, eren simples camins de terra. Alguns es tallaven, altres tenien precipicis i barrancs als costats...⁴⁴

La mateixa trama urbana no acabarà de tancar-se fins als anys cinquanta. El carrer d'Alella es crea cap a l'any 1952, ja que no hi ha constància del mateix en cap als censos dels anys 1930, 1940 i 1950, com tampoc a cap document

41 Entrevista a Antonio “el churrero”.

42 Entrevista a Clotilde Matellanes.

43 Entrevista a Adelina Hernando.

44 Entrevista a Antonio “el churrero”; entrevista “Epíleg” d'Adelina Hernández i Jordi Viñas.

fins a un informe de la *Comisión Municipal Permanente* del 1952 on es dona permís a Alberto Fàbregas Cubells a l'edificació al carrer d'Alella s/n mentre prengué el compromís de fer-se càrrec de fer les obres necessàries per dotar als habitatges dels "indispensables serveis d'higiene i sanejament".⁴⁵ La falta de numeració com la insistència en la necessitat de construir les infraestructures demostra la inexistència de cap mena de tram urbà a la zona. Un altre tram que s'acabarà de definir va ser el carrer de Mozart el qual fins al 1959 arribava només fins a l'altura del carrer de Roma, aquell any s'ampliarà fins al carrer de Perú per tal d'obrir més el barri i les seves comunicacions. Això ho definia l'arquitecte municipal Josep Alemany a l'informe:

"Que siendo de gran urgencia buscar una salida a las calles de la calle Perú [...] propone la apertura de un pasaje que comunica a dicha calle con la calle Roma, frente a una prolongación de la calle Mozart. La apertura de dicho pasaje es aconsejable también por la circunstancia de que divide una manzana excesivamente grande, proporcionando mayor comunicación en dicha barriada [...]"⁴⁶

A escala d'organització urbanística hi trobarem dues grans problemàtiques que sorgiran en aquest període inicial del barri. Un serà la falta d'adequació i d'infraestructures dels carrers que a més provocarà alguns accidents i grans complicacions a la vida quotidiana dels residents d'aquell moment i del futur, com veurem al següent capítol.

L'altra problemàtica va ser la falta de coneixement de quin seria el futur tram urbà, fet que va ser aprofitat per alguns terratinents ben informats. Alguns carrers encara eren controlats pels propietaris si travessaven les seves propietats. Un exemple és el carrer de Sicília, llavors un camí de carros, però que es tractava d'una via ràpida per accedir al barri si es tornava des del centre del poble o Barcelona. Just al començament del carrer, en connectar amb la rambla de Sant Sebastià, s'havia situat una cadena per tallar el pas. D'aquesta manera es forçava la gent a saltar la cadena o fer tota la volta als terrenys pel Fondo fins a pujar pels carrers Florència o Milà.⁴⁷ Un altre cas és la construcció de diversos grans dipòsits d'aigua al mig del carrer, especialment a l'altura del carrer de Roma, que feien treballar la bòbila en l'espai dels futurs carrers.

Aquest darrers casos es produïen per ser terres de la família dels Casals. Els Casals eren una família enriquida molt coneguda a Santa Coloma i que de fet tenia nombroses propietats pel Barcelonès Nord, tot i que tenia molta reputa-

⁴⁵ Llibre d'actes de la Comissió Municipal Permanent 24 Octubre 1951-14 Juny 1954, p. 62 (CL 0026).

⁴⁶ "Proyecto de Pasaje de Enlace entre las calles de Perú y Roma". A l'Arxiu Municipal de Serveis Territorials (CC 1192).

⁴⁷ Entrevista "Epíleg" d'Adelina Hernández i Jordi Viñas.

ció per la seva falta de proximitat amb els veïns i tresorers,⁴⁸ van arribar a ser acusats de tracte humiliant als seus treballadors i, de fet, el pare de família va ser assassinat al context de la Guerra Civil [Gallardo, Oyón (2004); Gallardo (1999)]. Eren propietaris de la bòbila que hi havia a prop de l'Església Major, de la del barri Llatí que es trobava entre el desnivell de Roma i Sicília, i una altra a Montigalà, a més d'altres propietats i terres a Badalona i Sant Adrià. Com també de La Colomense, una fàbrica de gasoses i gel, ubicada originàriament al carrer de Josep Anselm Clavé [Vallverdú (2005), p. 91, 138].

Almenys al barri Llatí les seves propietats s'estenien des del carrer de Roma fins a Sicília i des de l'altura de la plaça d'Alella fins una mica més enllà del carrer de Mozart,⁴⁹ una mica més d'un terç de l'actual barri. Dintre d'aquest tenien diversos espais com la mencionada bòbila i terres dedicades a conreu de diferents estils (hortalisses, espígol, ginesta i altres aromàtiques...) i animals de granja. Els espais rurals eren treballats i mantinguts a través de masovers ubicats, un al carrer de Roma cap a l'actual número 30 i l'altre a l'altura del carrer de Sicília. Del que obtenien de les terres del barri Llatí i d'altres properes eren venudes majorment a botigues al centre de Santa Coloma, especialment a Can Casals. Una casa amb botiga portada per ells mateixos cap a la meitat del carrer de Josep Anselm Clavé⁵⁰ on probablement hi vivien habitualment i on era ubicada també la seva fàbrica de gasoses i gel fins al trasllat de la mateixa al carrer de Vistalegre cap als anys 30 [Vallverdú (2005), p. 92 i 285].

Fins als anys cinquanta, el barri, més enllà dels terratinents i els esporàdics estiuiejants barcelonins, encara tenia molt pocs habitants. De fet, en diverses entrevistes parlen que hi havia "quatre cases" o directament designen el barri com un desert. Encara que s'hi podien trobar cases a quasi tots els actuals carrers, només els més definits [Fig. 7 Mapa], com els carrers Florència, Sicília i els trams propers a aquests de Perú i Roma, estaven més densament poblats. Pocs veïns s'aventuren a posar-hi una xifra, alguns diuen que unes quatre famílies per carrer. Tan sols Núria Recio després d'enumerar les cases llança un número "jo que diré, 200 persones"⁵¹ per a l'any que ella va arribar, 1958. (Una xifra que en el context d'aquell moment a Santa Coloma de Gramenet, on l'any 1955 vivien 21.194 persones [López Ródenas (1982), p. 293] i com veurem ara, amb les dades de padrons, no és gens excessiva).

⁴⁸ Entrevista "Epíleg" d'Adelina Hernández i Jordi Viñas.

⁴⁹ Entrevista "Epíleg" d'Adelina Hernández i Jordi Viñas.

⁵⁰ Entrevista a Adelina Hernando i entrevista "Epíleg" d'Adelina Hernando i Jordi Viñas.

⁵¹ Entrevista a Núria Recio.

Figura 7. Mapa de l'ocupació de l'espai i els carrers oberts a Santa Coloma de Gramenet cap al 1947. Direcció General d'Urbanisme, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

4. *Quatre cases? Un convulsiu inici de barri*

Fins ara, hem anat veient les bases del poblament com també les primeres problemàtiques i carències que van anar sorgint al primigeni barri Llatí, però no qui era la gent que el va anar component ni com van marcar l'evolució i la tendència de la història del barri. La població que vivia permanentment a l'àrea del barri Llatí al període previ a les onades migratòries és molt difícil de definir a través de la memòria oral, encara més si tractem de remuntar-nos abans de la Guerra Civil i la República. Com s'ha vist abans, per culpa de la quasi nul·la urbanització del barri i amb una població que es va anar assentant de forma extensiva a causa de cases d'una planta, horts, terrenys conreats o buits, etc. la percepció general que tenien els veïns era d'haver-hi “quatre cases” una dada, si bé pràctica, no es precisa ni pot representar la realitat de forma estadística. Es fa necessària, per tant, l'estudi i buidat de dades administratives.

Un dels primers documents consultables per aquesta problemàtica són els padrons municipals d'habitants, concretament les primeres dades respecte al barri Llatí com s'ha assenyalat anteriorment del 1930.⁵² Aquest resulta en un dels padrons més dubtosos i ambigus a causa d'una numeració confosa i al fet mencionat d'una estructura i numeració de carrers encara no definida en

⁵² Totes les dades extretes del Padró Municipal d'Habitants 1930. Arxiu Municipal (CL 1655).

alguns casos entre els quals destacarien Nàpols, la Plata i Perú. De fet, a més del mencionat carrer d'Alella, o el tram final del carrer Mozart, sembla que els carrers Pedrera, Cristòfol Colom, Sant Lluís o el passatge de la Pedrera no tenien habitants oficialment registrats o encara no existien.

El nombre d'habitants de l'actual barri Llatí pivotava aquells anys entre les 257 i 302 persones. La mitjana d'habitants per cada carrer gira al voltant dels 20 veïns, destacant carrers com Florència (26), Milà (24), Roma (24), però, especialment el carrer de Verdi que arriba fins a la sorprenent xifra de 76 persones [Taula Annex 2.5].

La població dels anys trenta presenta una subtil diversitat d'origens [Taula 1] encara que amb un clar predomini de població nascuda a Catalunya (57,35 %), seguit per Múrcia (10,4 %), València (9,7 %), Castella-la Manxa (6 %) i Aragó (5 %), s'emmarca perfectament en l'escenari global de la immigració a Santa Coloma dintre d'aquest període [Márquez, Gallardo (2004)] amb habitants vinguts en el gran context d'impuls laboral i econòmic que va oferir la Barcelona de la dècada dels anys vint com també especialment el desenvolupament de dos grans projectes de gran demanda de mà d'obra com van ser el metro i l'Exposició Universal de 1929. Dintre de les dades més destacables d'aquest padró es podrien ressaltar els àmbits d'ocupació laboral global dels veïns del barri com també els temps de residència.

Segons el padró, un 74 % dels habitants del barri es dediquen al sector agrari [Taula 2], recollits com "jornaleros". Tot i que pot semblar una dada bastant exagerada es troba ben contextualitzada a la Santa Coloma dels anys trenta que ja començava a configurar-se com una ciutat de perifèria de caràcter obrer i amb treballadors de baixa qualificació [Márquez, Gallardo (2004)]. En aquest cas, el barri Llatí si bé no representa el nombre més gran d'aquests en el total de jornalers de tota Santa Coloma (1,58 %) sí es tracta d'un dels percentatges més alts de jornalers segons la població activa del barri. Molt per darrere queden altres sectors com el de la construcció o el de la indústria (3 %). La situació laboral al barri podríem afirmar que no era excessivament esperançadora, ja que, sumat a aquesta situació laboral normalment tan precària dels jornalers, la població activa només representava un 24,5 % al barri. Aquest fet, a més d'una baixa alfabetització (42,4 %) i la baixa representació de treballs qualificats al barri ens indica, clarament, un procés de creació de barris perifèrics, obrers i de model "ciutat dormitori" com acabaria desenvolupant-se cap als anys 1950-1960.

El temps de residència dels habitants, junt amb les taules d'obres majors, són unes evidències difícils d'obviar. El padró ens presenta una població on la mitjana de la gent que porta un temps vivint al barri és d'aproximadament

Taula 1: Percentatges dels llocs de naixement de la població del barri entre els anys 1930 al 1950. Els colors, de més fosc a més clar ressalten les concentracions. Dades extretes dels padrons de 1930, 1940 i 1950. Arxiu Municipal.

%	1930	1940	1950
Local	16,4	18,4	22,2
Barcelona	30,5	38,6	26,7
Prov. Barcelona	8,78	4,2	5,3
Prov. Tarragona	1,67	4,2	1,7
Prov. Lleida	1	1	1,5
Prov. Girona	2	2,1	1
València	9,7	8,5	7,47
Aragó	5	8,8	7,8
Balears	0,67	0,7	1
Andalusia	3	1,4	9,18
Múrcia	10,4	3,5	5,1
Castella i Lleó	2	1,4	2,3
Castella - la Manxa	6	4,1	1,5
Extremadura	-	-	0,4
Madrid	1	0,7	1
Astúries	0,3	-	1,2
Cantàbria	-	0,7	0,64
País Basc	-	0,3	0,2
Galícia	-	0,7	0,64
Navarra	-	-	1
Rioja	-	-	1
França	0,3	0,7	0,4
Cuba	0,67	-	0,2
Argentina	0,3	-	-

6-10 anys⁵³, la qual cosa significa no només que la vida activa a la zona barri Llatí no sembla significativa més enllà de la dècada de 1920. Com també que tant immigrants catalans com els provinents d'altres zones van compartir característiques d'espai i *modus vivendi* a causa de la seva categoria social i de nous hàbits a la zona, fet que, segons autors com J. M. Márquez i J. J. Gallardo

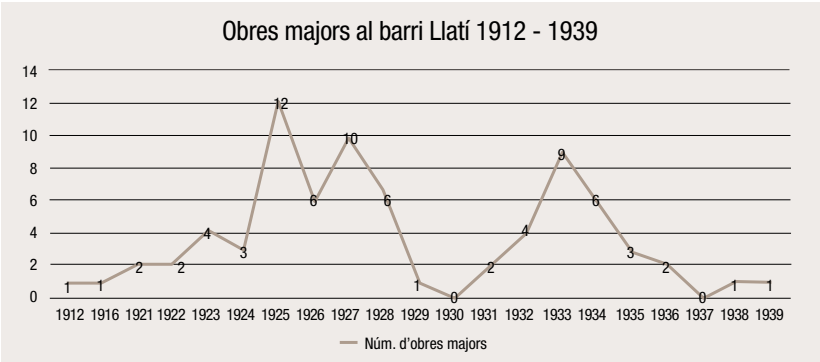
⁵³ Padró Municipal d'habitants 1930. Arxiu municipal.

Taula 2: Percentatges dels sectors laborals de la població del barri entre els anys 1930 al 1950. Els colors, de més fosc a més clar ressalten les concentracions. Dades extretes dels padrons de 1930, 1940 i 1950. Arxiu Municipal.

%	1930	1940	1950
N. Treballadors	74	92	194
Construcció	3%	11%	6%
Industrial	3%	15%	4%
Artesanal	-	13%	10%
Mecànic	-	7%	10%
Educació	-	6%	0,50%
Papereria	-	4%	-
Agricultura	74%	8%	39%
Restauració	-	-	-
Alimentació	-	4%	4%
Botiguers	4%	5%	3%
Tèxtil	-	6%	10%
Elèctric	-	1%	1,50%
Transport	-	3%	2%
Empresarial	1,00%	2%	1,50%
Seguretat / Estat	1,00%	1,00%	1,50%
Altres	-	4%	5%

(2014, p. 89-92), facilitaria la integració de tots els immigrants com també el no desenvolupament de “bosses d’immigrants no catalans” com sí acabarà abocant les allaus poblacionals dels anys cinquanta i seixanta.

Les obres majors registrades per l’Ajuntament de Santa Coloma a la zona del barri Llatí ja ens indica una clara tendència al creixement demogràfic i urbà. Entre els anys 1912 i 1919 només s’hi registren dues obres majors, mentre que a la dècada del 1920 aquesta xifra arriba a les 46 [Gràfic 1]. Durant els anys trenta es van produir dues davallades destacades, una immediata a la frenada econòmica que va significar la crisi de 1929 i, després d’una recuperació als anys 1933-1934, s’hi detecta un notable descens a l’avantsala i durant Guerra Civil. Val la pena destacar com la majoria de construccions es van concentrar als carrers de Perú i Verdi. Així i tot, hem de tenir en compte

Gràfic 1. Mostra de l'evolució de les construccions al barri Llatí fins a la dècada de 1930. Informes d'Obres Majors. Arxiu Municipal dels Serveis Territorials.

que es tracta d'un escenari falsejat per les xifres administratives, ja que, com sabem, moltes construccions es van fer per compte propi de les famílies com barraques o se n'ha perdut el registre.⁵⁴

El padró d'habitants de 1940 ens presenta una Santa Coloma de Gramenet molt canviada al final de la convulsa dècada dels anys trenta. El barri Llatí no serà una excepció en aquest escenari socioeconòmic transformador que mostra importants variacions demogràfiques, laborals i immobiliàries.

A escala demogràfica el barri mostra una reducció demogràfica en termes generals, passant a tenir aproximadament 282 habitants. Mentre veiem que carrers com Florència, Gènova o Alps s'estanquen o perden un gran nombre de població, altres com Perú, Nàpols o Beethoven mostren creixements notables. El carrer de Verdi es manté com el carrer amb més veïnat, tot i reduir-se bastant (51), seguit ara pel carrer de Perú (28) i la Plata (27) [Taula Annex 2.5].

També es presenta una major pluralitat d'orígens dels veïns [Taula 1], tot i que la representació catalana veu augmentat el seu percentatge fins al 66,4 % gràcies a l'arribada de famílies provinents de la província de Tarragona i sobretot de la ciutat de Barcelona. Aquesta immigració de famílies barcelonines, com veurem més endavant, serà un dels principals impulsors del barri al llarg de les dècades de 1940 i 1950 abans de les onades migratòries. La població d'orígens murcians i manxecs es veurà reduïda (baixen al 3,5 i 4,1 % respectivament) mentre que l'aragonesa puja al 8,8 % i apareixen els primers habitants provinents de zones atlàntiques com Cantàbria, Galícia o País Basc.

⁵⁴ Del cas de barraques ens en parla Montserrat Martínez (Entrevista), com també durant aquest estudi ens hem adonat de falta d'informes de cases documentades pels mateixos familiars de forma escrita i gràfica (Entrevista a Juan Palacín, entrevista a Núria Recio).

Sense cap mena de dubte el canvi més radical el trobem a l'àmbit laboral [Taula 2]. Les profundes transformacions econòmiques ocorregudes tant en l'àmbit estatal com català van canviar totalment un escenari plenament agrari, com el visualitzat al padró de 1930, més heterogeni i complex. El desenvolupament econòmic dels anys trenta va comportar un increment i expansió de la indústria i els serveis [Annex 3, fig. 4], fet que va comportar una important diversificació sectorial com la que representa el barri Llatí al padró de 1940. A escala peninsular el sector agrari va perdre pràcticament un milió d'actius els quals van passar a treballar als sectors industrials i serveis. Amb el creixement del PIB, l'augment de sous⁵⁵ i la creació de nous mecanismes de redistribució de la riquesa, lleugerament sota la dictadura de Primo de Rivera, i sobretot als anys trenta gràcies a la Segona República [Maluquer (2014), p. 175-183], el nombre de jornalers o agricultors s'enfonsa del 74 % fins al 8 %.

Agafen força els sectors secundaris terciaris amb una reduïda presència al 1930 com era la construcció (11 %) i la indústria (15 %), més suaument al sector serveis on els dependents passen al 5 % i especialment d'aspectes abans inexistents com era la papereria (4 %) o l'alimentació (4 %). Destaquen especialment alguns sectors que passen d'una representació inexistent a ser els més importants entre la mà d'obra del barri com els artesans (13 %), els mecànics (7 %) o el tèxtil (6 %). Aquest desenvolupament laboral entre els veïns del barri va anar acompanyat d'un augment del percentatge de població activa, tot i la mencionada reducció demogràfica, pujant a un 32,6 %, creixement que, com veurem més endavant, també va afectar les dones.

L'augment de la diversitat sectorial laboral sembla que va anar acompanyada d'un augment de l'alfabetització que l'any 1940 augmentarà fins al 53,8 % dels veïns, a la vegada que es denota un creixement de nens i nenes escolaritzats o etiquetats al padró com a "estudiante". Totes aquestes dades recollides al padró d'habitants de 1940, representen encara l'escenari socioeconòmic desenvolupat al llarg de la dècada de 1930. Les dinàmiques i el frenesí bèl·lic que sempre apareix als conflictes armats normalment falsegen la realitat, l'alt consum i demanda dels fronts de guerra fan que moltes vegades la producció i la mà d'obra es mantingui en xifres similars al període de pau. La Guerra Civil no serà una excepció, les dades recollides per aquest padró són bona mostra d'això i, com veurem, fins a la postguerra ni la Península ni el territori català ni el barri Llatí veuran els efectes devastadors del conflicte com de les devastadores males decisions econòmiques que el nou règim imposarà.

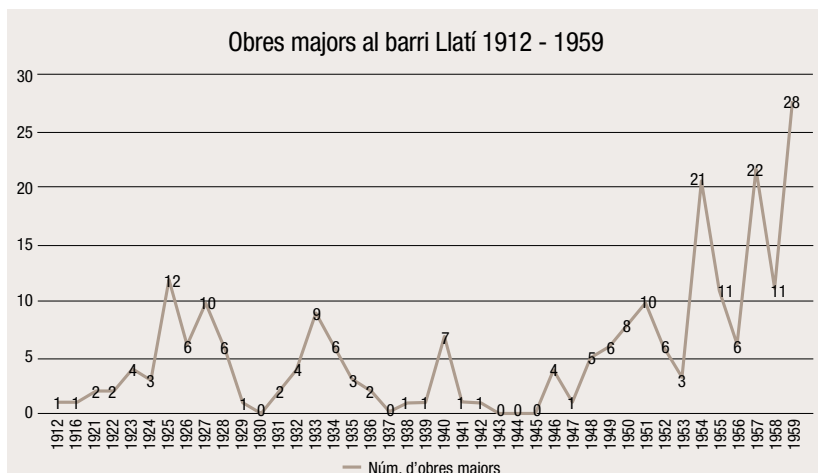
⁵⁵ Principal potenciador del gir de la mà d'obra del camp cap a les indústries i serveis.

Hi podem veure l'impacte del conflicte als informes d'obres majors recollits per l'ajuntament on s'observa l'enfonsament de les construccions. Mentre de 1930 a 1934 al barri es notifiquen fins a 21 obres majors [Gràfic 1] aquesta xifra baixarà fins a les 4 en el context de la Guerra Civil, i s'hi estancará durant els anys posteriors. No serà fins als últims anys de la dècada de 1940 quan les construccions semblin tornar a remuntar [Taula 3], tot i que serà en un context diferent del vist fins ara.

El clar reflex d'aquest nou escenari de postguerra i del fenomen migratori que començava a prendre forma es capta al padró d'habitants de 1950 en el volum de persones, orígens i d'afers laborals. Els habitants del barri Llatí augmenten en un 60 % passant a tenir 468 persones. És en aquest període quan bona part de la població catalana que s'acabarà establint definitivament al barri fins a l'actualitat, hi va arribar. Tot i augmentar en un 50 % el nombre de catalans que hi havia al barri l'any 1940, la seva representació es veu reduïda al 58,4 % a causa de la immigració que començava a arribar de la resta del territori espanyol. Tot i que l'arribada serà generalitzada des de totes les zones del país,⁵⁶ les regions que representen un *boom* al barri seran especialment originàries d'Andalusia i Múrcia [Taula 1]. De fet, l'arribada d'aragonesos i valencians també és destacable però a causa del gran volum d'arribada d'andalusos i murcians el seu percentatge es veu sorprenentment reduït (7,47 % i 7,8 % respectivament). La població andalusa, que fins llavors només representava un 1,4 %, passa a ser la tercera amb més representació, amb un 9,18 % en tan sols deu anys. Els murcians, tot i que ja tenien una destacable presència a la dècada dels anys vint, reduïda durant els anys trenta fins al 3,5 %, passa a representar el 5,1 % el 1940. Val la pena aturar-se a observar la tendència alcista de població "local", la qual representa pràcticament totalment la descendència de tots els habitants arribats des dels anys vint i que als inicis de la dècada de 1950 ja representen el segon grup poblacional més important del barri Llatí amb el 22,2 %. Aquestes primeres generacions nascudes al barri viuran, com veurem més endavant, plenament els anys de l'especulació immobiliària i la transformació d'un barri verd i quasi rústic en camps de formigó i carències.

Els informes de les obres majors són una molt bona prova d'aquest fenomen. Rere el declivi que va representar la dècada dels anys quaranta, la dècada dels anys cinquanta, amb la progressiva arribada massiva d'immigració a Santa Coloma s'iniciarà, com veurem al següent capítol, el gran procés d'especulació urbanística i immobiliària que acabaria marcant el barri. A la primera

⁵⁶ A excepció dels manxecs, que continuen reduint la seva presència numèrica i representativa, passant ara al 1,5%.

Gràfic 2. Mostra de l'evolució de les construccions al barri Llatí fins a finals de la dècada de 1950. Informes d'Obres Majors. Arxiu Municipal dels Serveis Territorials

meitat de la dècada es faran 48 obres majors, a la segona s'arribaran a les 78 [Gràfic 2]. Aquestes xifres són ben significatives, ja que ens mostren com, en menys d'una dècada, es faran moltes més construccions i intervencions immobiliàries que en tots els cinquanta anys anteriors junts. En aquesta dècada les construccions es concertaran principalment als carrers Perú, Florència, Roma i Nàpols.

Els canvis i el pes de la postguerra també es veuran marcats pel que fa a població activa. De nou, s'observa un notable creixement de treballadors al barri que augmenta a més del doble dels existents el 1940, de 92 a 194, representant un 41,4 % de població activa [Taula 3]. La xifra de treballadors agraris, ara esmentats al padró com a "braceros", torna a augmentar fins al 39 % del total de la població activa [Taula 2], significat un retrocés en la modernització cap a una economia més desenvolupada al barri. Aquest canvi en les tendències laboral i econòmiques del barri està intrínsecament relacionada amb la immigració que estava acabant d'assentar-se al barri provinent d'Andalusia i Múrcia. La pràctica totalitat sortien d'escenaris socials i econòmics tremendament precaris, amb treballs agraris molt durs que no evitaven la situació de penúria continuament agreujada per la crisi de postguerra,⁵⁷ context que detallarem amb més detall al pròxim capítol.

La resta de sectors veu notablement reduïts el nombre de treballadors com també els seus percentatges. El nombre de treballadors industrials s'enfonsa a la meitat, passant a un 4 % del total, mentre que el sector serveis s'estanca i veu els percentatges reduïts. La construcció i l'artesanat si bé augmenten

⁵⁷ Entrevista a Antonio "el churrero"; Francisco Téllez; Clotilde Matellanes.

lleugerament el seu nombre de treballadors la gran arribada dels “braceros” fa caure notablement les seves estadístiques. Per una altra banda hi ha diversos sectors que es veuen reforçats, un d'ells és el mecànic, que veu triplicada la mà d'obra al barri, arribant fins al 10 % del total; la seguretat també creix fins al 3 % per l'augment de serenos i, sobretot, de militars; finalment, la indústria tèxtil que es beneficiarà de l'entrada de nombroses dones al món laboral per les grans necessitats familiars del moment.

5. *Labores de su sexo. Les primeres dones del Llatí*

Aquest és un aspecte que mereix la seva atenció. Molts dels estudis realitzats respecte a Santa Coloma, sobre la població i concretament de la seva classe obrera, han fet anàlisis i buidats de padrons o altres documents administratius que han mostrat realitats molt generals. D'aquesta manera, aplicant les dades i evidències a l'escenari global fa que s'ocultin algunes de les realitats socials, en especial la realitat de les dones d'aquella època. En aquest treball posarem especial atenció a la situació de les dones del barri Llatí, en l'àmbit social, educatiu i laboral, mostrant i valorant el caire dels avenços de la dona dintre d'aquests camps, i en quines condicions i contextos ho van fer.

Al barri Llatí dels anys vint, com podem veure a través del padró de 1930, podíem trobar unes 153 dones, cosa que representava un total aproximat del 50 % dels habitants del barri. El percentatge d'alfabetització era del 35,3 %, un nivell força baix, fins a 7,1 punts per sota de la mitjana. Però, les diferències s'accentuen encara més en l'àmbit laboral, només treballen set dones a tot el barri, és a dir només el 4,5 % de totes les dones, representant un ínfim 9,4 % del total dels treballadors del barri Llatí [Taula 3]. Ens trobem, com bé sabem, davant d'una societat on el treball femení arribava a no veure's del tot bé,⁵⁸ on el paper de la dona fins i tot al padró es limita a representar-la només com a esposa, vídua o filla, i on la seva activitat professional i laboral es resumeix al 90,6 % dels casos a *labores de su sexo*, és a dir, a fer de mestressa de la seva casa i cuidar els fills i familiars.

Els casos presents al barri Llatí de dones treballadores en aquella època són de contextos sovint extrems, com per exemple el d'una dona vídua, cap de família, on cap dels seus fills tenien encara edat per treballar. Altres són de dones molt probablement treballadores de la indústria tèxtil, una indústria molt interessada en la mà d'obra femenina d'àmbits rurals, ja que rarament estava formada i encara menys amb consciència sindical o respecte als seus drets

⁵⁸ Entrevista a Adelina Hernando.

laborals, fet que la feia més susceptible a una explotació laboral rendible per a l'empresa [Berruezo (1987), p. 35;⁵⁹ Gallardo (2004), p. 334]. Només tenim el cas d'una dona fent treballs de força com a jornalera [Annex 2.3].

Als anys trenta, la població femenina es veu reduïda, per culpa de la davallada demogràfica, a 143 dones. El grau d'alfabetització en deu anys puja significativament al 50,3 %, però encara es mantindrà per sota de la mitjana en uns 3,2 punts. Aquest fet es deu probablement al mencionat augment de les escolaritzacions durant els anys trenta en el context de la República mencionat anteriorment. Tot i això, ni una major alfabetització ni l'escolarització de moltes noies, ni el gran augment de la població activa al barri en aquest període afectarà la figura de les dones. Es mantindrà la xifra de només set treballadores, baixant la seva representació dintre de la població activa al 7,6 % [Taula 5]. Sí detectem, però, una major diversitat sectorial com també passa al context laboral global: hi trobem, a més de dones dedicades al tèxtil, treballadores a fàbriques de paper, estudiants, mestres, rodeteres i, fins i tot, el curiós cas d'una jove que treballa a la indústria del carbó [Annex 2.3].

Ja als anys quaranta, en plena postguerra i amb els inicis de les allaus migratòries, davant de situacions més complexes i precàries, la figura de la dona sembla agafar un lleu creixement. Al padró de 1950 continuen representant el 50 % de la població del barri Llatí amb 235 dones. La tendència a l'alfabetització sembla mantenir-se a l'alça arribant llavors al 62,9 %, tot i que 2,3 punts per sota de la mitjana. La xifra de dones treballadores fa un destacable creixement, arribant a les 31, és a dir, al 1950 el 13,1 % de les dones del barri Llatí treballaven, encara representant un 15,9 % de tota la població activa del veïnat. En aquest context laboral es denota una clara especialització de les dones al mercat laboral, treballant a la majoria dels casos al sector tèxtil, ja sigui a la indústria, com a planxadores, adoberes, teixidores... [Annex 2.3]. També sorgeixen les primeres botigueres i peixateres, a més de mantenir-se alguns casos excepcionals com algunes "braceres" i una treballadora al sector metal·lúrgic.

Tot i així hem d'anar en compte amb aquestes dades administratives. Igual que en el cas de les obres majors, no només existeix la probabilitat d'error o de pèrdua de dades sinó que en el cas de les dones coneixem com, quasi fins als anys noranta, moltes eren contractades en negre o feien treballs a casa per a

⁵⁹ "las pocas industrias que existían, particularmente de tejidos, como era Can Baró, preferían admitir para su funcionamiento productivo a las hijas de los campesinos, mano de obra tranquila y poco inclinada a las exigencias de las obreras de Barcelona que se declaraban en huelga" [BERRUEZO (1987), p. 35].

Taula 3. Evolució de la dona al barri Llatí des de la dècada del 1920 fins l'any 1950 a nivell educatiu i laboral. Dades extretes dels padrons de 1930, 1940 i 1950. Arxiu Municipal.

	1920	1930	1940	1950
Núm. Dones	-	153	143	235
Alfabetització	-	54	72	148
%	-	35,30 %	50,30 %	62,90 %
Diferència total	-	-7,1	-3,5	-2,3
Treballadores	2	7	7	31
% Dones	-	4,50 %	4,80 %	13,10 %
% Població activa total	2.94 %	9,40 %	7,60 %	15,90 %

algunes empreses de fora o locals, dels quals cobraven en efectiu.⁶⁰ Activitats que òbviament no eren registrades per l'Administració i que deixen importants buits en la realitat social i econòmica de les dones de l'època.

Testimonis d'aquesta època són moltes de les dones entrevistades durant el procés de recerca d'aquest treball. A excepció de Clotilde Matellanes o Maria Teresa Alquézar, que van ser autònomes i van arribar a portar els seus propis comerços soles durant importants períodes de temps; la majoria de casos van tenir treballs relacionats amb el món tèxtil de caire temporal. Adelina Hernando va treballar a la *pañolería* Can Baró, una important indústria tèxtil assentada a Santa Coloma, des dels 14 als 20 anys (edat en la qual es va casar) junt amb altres dones de la seva família. Ho va fer amb contracte i en unes condicions laborals que va trobar agradables, es va trobar a gust i la feina li agradava. La seva mare, en canvi, va treballar a la Castrich [Cartrix]. La mare d'en Javier Torres també es va dedicar al món tèxtil com a modista, ocupació que durant un temps va ser la principal font d'ingressos de la família. Montserrat Martínez va treballar, més endavant, com a mestressa i mainadera a casa de famílies enriquides de Barcelona i hotels. També tenim el cas de la mare i les germanes de Jordi Viñas que van haver de treballar després que el seu pare els abandonés.⁶¹

La resta d'entrevistades, com la Núria Recio, la Pilar Creus, l'Epifanía Román i també la Montserrat Martínez, van treballar durant temps a casa cosint o arreglant peces de roba que els portaven algunes empreses, un treball que

⁶⁰ Aquesta realitat de negligència laboral y educativa fins als anys noranta serà abarcada per l'informe *del Grup de Dones del Barri Llatí* al 1996 [Conveni Grup Dones – Ajuntament, Convenis d'Alcaldia (Convenis d'Entitats) (CC 1064)]. Grup que es centrarà en tractar d'ajudar a la figura de la dona i lluitar per formar-la i donar-li eines per aconseguir la seva autonomia i llibertat social i fer valer els seus drets com a dona i treballadora. Fet que tractarem més endavant en aquest treball.

⁶¹ Entrevista a Adelina Hernando; Javier Torres; Jordi Viñas.

podien combinar amb les feines domèstiques i que aportaven uns ingressos escassos però molt necessaris a l'economia familiar.⁶² Els pagaven per peça de roba feta, i es tractava de vegades d'una feina molt dura, ja que, en combinar els treballs a casa i la cura dels fills amb unes dates de lliurament molt ajustades, podien arribar a treballar fins a les quatre de la matinada com narra Núria Recio: “Van ser uns anys molt durs”.⁶³

La societat d'aquella època era obertament masclista. Encara que la dona obtindrà una sèrie de drets durant la Segona República, com l'extensió del dret a vot l'any 1931, o d'altres tan innovadors en l'àmbit europeu com la llei del divorci l'any 1932, o una certa igualtat en drets laborals i en l'accés a càrrecs públics que va significar l'inici de l'entrada de grans figures polítiques en l'escenari públic-polític, o la polèmica llei de l'avortament ja cap al 1937. L'arribada al poder del règim franquista va significar el trencament absolut amb aquesta tendència, girant l'escenari general cap a la pressió i, fins i tot, promoció i propaganda de la dona com a figura exclusivament domèstica per part de l'Estat i organitzacions afins com la Falange Española. Maria Teresa Alquézar rememora algunes actituds masclistes que van arribar a sorprendre la seva família.

“Lo que trobava molt lleig era [...] per exemple els homes, les dones ben carregades com burres, perquè abans tenies que anar a la plaça Sagarra. I venint carregades com burres els homes no portaven res, anaven al seu costat. Això a casa sí ho havíem comentat, perquè el meu pare era molt *machista* però esperava la meua mare a la plaça [...] Ell entrar dins no, però sortint fora de la plaça li agafava les bosses.”⁶⁴

Només amb aquests casos d'estudi, encara que es demostrin com a excepcions, trenquen amb dues sentències arrelades que s'han mostrat a l'inici. Les dones de principi de segle no es trobaven únicament recloses a casa fent les tan menyspreades “labores de su sexo” i encara menys en percentatges com el 81 % o 83 % que ens mostra la limitada informació de l'Administració. De fet, com hem pogut veure, la realitat de les dones era bastant més dura, perquè havien de conciliar les dures tasques domèstiques amb la cura dels fills, anar a comprar lluny el menjar en el cas del barri com veurem més endavant,⁶⁵ i uns treballs que si bé en alguns casos eren dins de Santa Coloma de Gramenet, en altres eren en negre i sense cap mena de control de sous ni d'horaris, constrets per la tensió d'una economia domèstica precària especialment durant i després de la Guerra Civil.

⁶² Montserrat Martínez; Epifania Román; Jordi Pérez i Pilar Creus.

⁶³ Entrevista a Núria Recio.

⁶⁴ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

⁶⁵ Recordem que el barri Llatí es troba ben amunt d'una muntanya, amb pocs accessos, mals camins i on, com veurem, amb una gran dependència comercial del barri del Centre.

6. “Poc a poc vam anar fent”.⁶⁶ L'inici dels Italians

Com ja hem dit, un importantíssim percentatge dels habitants de la zona són immigrants d'origen català. Molt poques vegades arriben directament a Santa Coloma de Gramenet, provenen majoritàriament de la ciutat de Barcelona, a la qual hi havien migrat anteriorment.⁶⁷ Es tractava de famílies d'origens humils, les quals es van veure atretes no només per l'esmentada tranquil·litat sinó també pels preus tan baixos del sòl⁶⁸ comparats amb els de Barcelona, que en alguns casos arribava a les 1,50 pessetes el metre quadrat.⁶⁹ Es van dur a terme construccions simples i senzilles d'una planta, amb pati al davant i al darrere, moltes vegades construïdes per les mateixes famílies.⁷⁰ La seva construcció es podia dilatar en el temps a causa d'unes vides laborals agitada. En molts casos treballaven en aquestes construccions als vespres després de la feina o els caps de setmana lliures mentre s'allotjaven a Barcelona, a cases de familiars o a alguna habitació enllestida de la casa.⁷¹ Bon exemple d'això és la del pare de la Maria Teresa Alquézar:

Maria Teresa: “Van vindre aquí, van agafar una casa enfront... bueno realquilats [...] i llavors el meu pare quan venia de treballar doncs amb una espelma, doncs treballava i feia un trosset. Quan vam tindre una habitació gran era l'habitació, la cuina i era tot.”

Carlos: “Quan de temps van trigar en tenir-ho tot?”

Maria Teresa: “Pues potser un any i pico o dos anys... Sí perquè el meu pare no era paleta i es va fer la casa, perquè mira, quan anava a treballar com que feia la calefacció i tenia això doncs els preguntava als paletes com se tenia que preparar el material i això i va començar a fer. Si li sortia torta la tirava i la tornava a fer.... I mira, una bona casa està feta!”⁷²

Com s'ha afirmat anteriorment, no es tracta d'un cas excepcional, moltes famílies van seguir passos molt similars, i van anar construint poc a poc, des de cases a blocs familiars. Un altre exemple d'això el trobem amb l'Adelina Hernández i en Jordi Viñas, els quals no només van rebre consells de veïns i companys de feina sinó també ajuda en algunes fases de l'edificació:

⁶⁶ Entrevista a Jordi Viñas.

⁶⁷ Diversos exemples serien el de Núria Recio provinent de Sant Andreu (Entrevista a Núria Recio), els tiets i pare de la Ribera i del Raval de Juan Palacín (Entrevista a Juan Palacín), els pares de l'Adelina Hernando i els amics d'en Jordi Pérez i la Pilar Creus de Poblenou (Entrevista a Adelina Hernando; Entrevista a Jordi Pérez i Pilar Creus), els pares d'origen lleidatà de la Maria Teresa Alquézar (Entrevista a Maria Teresa Alquézar) o celonins de la Pilar Creus (Entrevista a Jordi Pérez i Pilar Creus).

⁶⁸ Entrevista a Jordi Pérez i Pilar Creus; Juan Palacín; Maria Teresa Alquézar; Adelina Hernando i “Epíleg”.

⁶⁹ Si més no, en el cas dels pares de la Maria Teresa Alquézar (Entrevista a Maria Teresa Alquézar).

⁷⁰ Són casos com el de la Maria Teresa Alquézar, en Jordi Pérez i la Pilar Cruz, tiets de Juan Palacín, Jordi Viñas i pares de l'Adelina Hernando (Entrevistes).

⁷¹ Entrevista a Jordi Viñas; Clotilde Matellanes; Juan Palacín.

⁷² Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

Adelina: "A l'any de casar-nos vam comprar el solar entre els meus pares, el meu oncle i nosaltres. I llavors vam anar edificant."

Jordi: "Vam anar fent-ho. Poc a poc vam anar fent."

Carlos: "Quant temps van trigar?"

Jordi: "Cinc anys. Cinc anys vam estar el meu cunyat i jo, ell era el paleta i jo l'ajudava i encofrava."

Adelina: "De fet vam anar allà a viure sense estar acabat. Els primers nosaltres perquè teníem el nen i allà on estàvem estàvem molt justos, van acabar les habitacions i bueno van fer... però això en un any ja es va solucionar. Nosaltres vam anar a l'abril, i els meus pares van arribar cap al Pilar, ja vam posar llum i aigua, i els meus oncles al desembre. O sigui, que en un any ja estàvem tots recollits allà."

Jordi: "[...] Quan teníem que pujar bigues, pues companys de la fàbrica: ¡Eh, mañana hay vigas... y hay almuerzo! i venien tres o quatre, pujaven les bigues en un moment i llavors els hi fotíem un esmorzar i marxaven més contents que l'hòstia i nosaltres agraïts perquè fotia una feina pujar bigues..."⁷³

Moltes construccions es van veure molt influïdes per l'accidentada orografia del barri. La gran diferència d'altures que podia existir dintre d'una parcel·la podia arribar a ser molt important. Fet que es denota molt més a les edificacions dels carrers horitzontals envers la pujada que als perpendiculars, en veure's els seus terrenys amb importants variacions d'altures. Aquesta situació es fa bastant present a edificacions de l'època com les que es trobaven i encara trobem als carrers de Perú o Roma, on s'ha traduït a nivell arquitectònic en cases amb patis al darrere o davant, o cases elevades amb soterranis o caves naturals⁷⁴ per aprofitar, compensar o anivellar l'accidentat terreny [Fig. 8]. Les cases que es trobaven davant la pujada tenien l'edifici a peu de carrer i un hort a la part del darrere on normalment es trobava un pendent més pronunciat.⁷⁵ Les edificacions que es posicionaven d'esquena a la pujada podien desenvolupar aquest sistema si el terreny no era massa abrupte, o com a molts casos, oferien al davant l'hort, i al terreny del darrere s'edificava la casa ja sigui extraient terra o elevant la casa en crear una planta a sota com a magatzem o cava [Fig. 8].⁷⁶ Tot i que moltes d'aquestes propietats s'han modificat i reedificat encara queden alguns edificis originals que mantenen aquesta estructura.⁷⁷ En el cas dels

⁷³ Entrevista a Jordi Viñas.

⁷⁴ Entrevista "Epíleg" a Adelina Hernando i Jordi Viñas; Maria Teresa Alquézar.

⁷⁵ Com són els casos de les cases d'Adelina Hernando al carrer de Roma i Núria Recio al carrer de Perú.

⁷⁶ Són casos com la casa de Maria Teresa Alquézar, Antonio "el churrero" o les cases mencionades anteriorment al carrer de Canelones, 17 i 18 (Badalona).

⁷⁷ La casa de Maria Teresa Alquézar [Fig. 8] manté aquesta mateixa estructura encara que han tancat la sortida al carrer amb un mur i l'estanc. En el cas d'Antonio "el churrero" amb la construcció d'un porxo amb un local a sota. Mentre que les cases del carrer de Canelones, 17 i 18, en trobar-se abandonades s'han preservat perfectament.

Fig. 8, 9 i 10. (8). Model d'algunes de les primeres cases construïdes al barri Llatí. Cases d'una planta, elevades degut al pendent de la muntanya, amb un hort al davant (o al darrere). Al carrer de Perú. Fotografia propietat de Maria Teresa Alquézar. (9 i 10) Procés de construcció d'una de les petites torres del barri pels mateixos veïns. Al carrer de Florència, 45, meitat-final dels anys 30. Fotografies propietat de Juan Palacín.

carrers verticals, que pujaven la muntanya com Florència, Mozart o Milán, es veien forçats a crear una terrassa artificial per anivellar la construcció i tenien majoritàriament un hort al darrere.⁷⁸

De fet, més enllà de les mencionades empremtes arquitectòniques que han restat fins a l'actualitat i dels edificis que encara mantenen aquestes característiques, encara hi ha un altre element a través del qual aquest sistema de construcció s'ha fossilitzat a nivell urbà. Com hem vist, el barri Llatí és el segon barri de Santa Coloma amb més densitat de població i pràcticament l'últim en zones verdes,⁷⁹ però és un dels pocs que acumulen un nombre significatiu d'espais verds privats, concretament uns 215,2 m². Malgrat que això representi només el 0,12 % del terreny total del barri, és significatiu si tenim en compte la inexistència d'aquesta classe d'espais en més de la meitat de

⁷⁸ Entrevista a Juan Palacín; Adelina Hernando.

⁷⁹ Anuari Estadístic 2017 (2018, p. 108).

barris a la ciutat, a més d'un percentatge proper al de barris amb tanta història i amb edificis de les característiques anteriorment mencionades com al Centre (0,13%).⁸⁰

Aquest fet té una senzilla il·lustració encara que subtil, es poden observar a través d'imatges satèl·lit a l'interior de les illes d'edificis del barri Llatí molts terrenys, espais verds i patis particulars hereus d'aquesta organització de cases amb hort. La teoria de la fossilització dels horts a l'actual trama urbana es confirmaria en veure's la concentració d'aquests horts, molts comuns actualment en jardins o patis enjardinats, especialment a les illes entre els carrers de Roma, Perú, Gènova i Alps, més concretament entre els carrers verticals de Mozart, Florència i Milà, carrers que, com s'ha mencionat anteriorment, concentraven els principals habitatges dels veïns del barri abans dels anys seixanta.

Aquests horts, encara que petits [Fig. 11, 12 i 13; Annex 3, fig. 5 i 6] van ajudar a complementar l'alimentació d'alguns dels veïns durant els anys de postguerra, on es depenia d'una economia molt limitada per culpa de les polítiques autàrquiques del règim franquista, especialment amb la implantació del sistema de cupons d'alimentació. Lleguminoses i hortalisses eren les principals aportacions d'aquests petits terrenys, on a vegades criaven alguns animals com gallines o conills [Fig. 14].⁸¹

A més dels horts propietat de les cases, s'hi trobaven un important nombre de camps i terrenys. Si bé hem vist que alguns eren treballats, com els de la família Casals i els seus masovers, n'hi havia bastants que es trobaven completament abandonats des de feia molt de temps, fins al punt de desconèixer la majoria de veïns qui n'era el propietari.⁸² Aquest fet acabaria portant a alguns veïns, a treure profit de la situació i col·laborar treballant part d'aquests camps abandonats per tractar d'obtenir més recursos i aliments i millorar la complicada situació d'aquells anys.

Tot i això, la falta de control dels propietaris també va comportar alguns greus problemes. Algunes persones van vendre terrenys que tenien ocupats o que deien que eren seus, fent que, més endavant durant els tràmits per a l'edificació o en els anys de l'especulació immobiliària, quan els veritables propietaris recuperaven l'interès en aquells terrenys, es generessin greus problemes entre alguns veïns. Aquest fet s'agreuja si tenim en compte que en aquells temps es tenien molt en consideració i estaven molt estesos els contractes orals. És

⁸⁰ *Ibidem*, p. 108.

⁸¹ Adelina Hernando; Maria Teresa Alquézar.

⁸² Entrevista a Adelina Hernando i "Epilleg"; Montserrat Martínez; Maria Teresa Alquézar.

Fig. 11, 12, 13 i 14. Algunes de les imatges conservades dels horts i patis de les cases del barri Llatí dels anys 40 fins als 50. (11) Mare d'Adelina Hernando amb Carme Murillo a l'hort de casa seva. Principis dels anys 50. Fotografia propietat d'Adelina Hernando. (12) Panoràmica del barri fins al mar des del carrer de Perú, s'observa tant el petit hort i pou del terreny, com les cases del carrer de Roma. Fotografia propietat de Núria Recio. (13 i 14) Hort i pati amb animals de granja com gallines i cabres darrere de la casa de la tieta de Juan Palacín al carrer de Florència. Anys 40. Fotografies propietat de Juan Palacín.

el cas del tiet d'en Jordi Viñas qui, després de la compra d'unes cases i terrenys, es van acabar adonant d'aquest engany tot i que al final, per sort, van poder salvar alguna cosa.⁸³

En definitiva, el barri Llatí guardava una experiència extremadament similar a la dels paisatges urbans de les segones perifèries de Barcelona. Planta ortogonal, amb carrers rectilinis però a la vegada estrets, amb illes urbanes de clara forma rectangular allargada. Un pla urbà fruit en molts casos de les parcel·lacions de terrenys i venda en lots produïts durant el context econòmic cap a finals de la Primera Guerra Mundial [Andrés, Oyón (2004), p. 21-22], fet que ens podria confirmar que l'aplicació del sistema de l'estampeta verda d'Anselm de Riu a la zona tant com ha mencionat alguna obra [Vallverdú (2005), p. 139] com alguns veïns.

De fet, el paisatge urbà coincideix bastant amb altres descrits com a signes de perifèries de Barcelona, generalment de cases baixes, alineades al carrer, línies de casetes interrompudes a vegades per cases, alguns pisos i torres amb jardins. Les cases eren de condició humil amb poc espai i habitacions,

⁸³ Entrevista "Epíleg" a Adelina Hernando i Jordi Viñas.

d'una amplada sempre inferior a 8 metres i, com els carrers, tenien problemes en l'abastiment d'aigües i l'evacuació d'aigües brutes. Cas molt similar al d'espais com Can Dragó, les Cases Barates del Patronat, Can Baró, Guinardó o Collblanc [Andrés, Oyón (2004), p. 22-24]. El barri Llatí, com hem vist, si bé complirà plenament ja en aquesta etapa com veurem més endavant amb les característiques de zona purament perifèrica, tindrà presents unes característiques pròpies, com ho són la forta presència d'habitatges i població residencial temporal de Barcelona, una orografia molt accidentada i un caire rural molt marcat, que no només va determinar part de les activitats econòmiques de l'àrea sinó la mateixa evolució de l'estructura urbana interna del barri, especialment a la part nord (des del carrer de Mozart cap a Badalona), amb cases/edificis amb notables àrees verdes internes.

7. “I és clar, jo aquí em vaig sentir feliç”

Tots els entrevistats destaquen força coses positives d'aquest període, sobretot la naturalesa, tranquil·litat i la familiaritat i confiança entre els veïns. Valors que, en etapes posteriors, esmentaran com a perduts. Junt amb la confiança i familiaritat també es destacarà en algunes entrevistes, el fet que els veïns es recolzessin i ajudessin entre ells, però mai sense ficar-se en els assumptes domèstics de cadascun.⁸⁴

Això passa en les celebracions d'algunes de les festes més populars entre els veïns, més enllà de les típiques festes familiars com el Nadal, que celebraven de forma comuna entre les persones d'un mateix carrer. També es destaquen festes religioses com el Corpus, Setmana Santa, l'enterrament de la sardina⁸⁵ o altres més locals com la Festa Major d'estiu, d'hivern dins de les quals hi destaca l'envelat [Annex 3, fig. 12]. La més citada és la revetlla de Sant Joan, quan els veïns treien taules i cadires al mig del carrer (que llavors hi havia molt baixa o nul·la circulació), i preparaven xocolatades, cosa que també feien en importants celebracions familiars, com ara batejos o comunions⁸⁶ [Fig. 15 i 16].

Aquesta col·laboració entre els veïns va ser de gran importància per tirar endavant la pròpia vida al barri degut a la gran desatenció a la qual estava sotmès el barri per part de l'Ajuntament. Tenien clara consciència d'aquesta necessitat de treballar i cooperar per progressar conjuntament.⁸⁷ Aquesta col·laboració

⁸⁴ Entrevista a Núria Recio; Maria Teresa Alquézar; Montserrat Martínez; Antonio “el churrero”.

⁸⁵ Que normalment es feia per la zona de Montigalà – Ca l'Alemaný. Entrevista a Adelina Hernando; Juan Carlos Palacín.

⁸⁶ Entrevista a Núria Recio; Adelina Hernando; Jordi Pérez i Pilar Creus; Juan Palacín; Maria Teresa Alquézar; Montserrat Martínez.

⁸⁷ Entrevista a Núria Recio; Maria Teresa Alquézar; Montserrat Martínez; Adelina Hernando.

Fig. 15 i 16. Preparació i celebració del menjar de la comunió de Montserrat Martínez al mig del carrer de Roma. Fotografies propietat de Montserrat Martínez.

arriba fins i tot al punt de col·laborar per fer una connexió d'aigua corrent i gas que arribés des del carrer de la Plata, treball que van fer en pare de Maria Teresa Alquézar, en Manolo Alonso, entre d'altres. No van rebre cap tipus d'ajuda per part de l'Ajuntament, que de fet es va beneficiar del treball dels veïns cobrint-ho administrativament com una obra pròpia.

“No van volguer, no van ajudar. No van voler ajudar, al contrari. Jo me'n recordo que el meu pare i aquest senyor van tindre que firmar un paper de com ho havia fet l'Ajuntament, perquè els hi deixessin portar l'aigua... i amb el gas va passar lo mateix.”⁸⁸

Entre els veïns del carrer de Perú van pagar l'abastiment d'aigua a mitges. Tot i que alguns veïns del barri, per on passava l'aigua per davant, es van beneficiar de l'abastiment sense haver participat en la construcció ni pagat la factura.⁸⁹

L'altre mètode d'obtenció d'aigua també requeria de la col·laboració veïnal. Alguns veïns tenien fonts o pous d'aigua, el més conegut dels quals era el pou de la senyora Pilar, al carrer de Perú, o una font d'aigua a la cantonada entre carrer de Florència i Perú, on els veïns dels voltants i de la part alta anaven a buscar aigua.⁹⁰

⁸⁸ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*. Entrevista a Núria Recio.

La radical falta d'infraestructures necessàries no es redueix només a carències en l'abastiment d'aigua, gas o clavegueram, sinó també en la mencionada falta de definició de molts carrers i en el seu estat. Si a les dècades dels anys quaranta i cinquanta ja és difícil trobar a Santa Coloma evidències de carrers asfaltats o amb un mínim d'atenció per part de les autoritats locals més enllà dels carrers centrals i de més activitat econòmica, el barri Llatí es trobava ben lluny de qualsevol interès municipal. Aquest abandonament va provocar problemes directes de comunicacions entre els veïns i amb la resta del poble, però un especialment important, l'atenció mèdica. Existia una idea de llunyania del barri respecte al centre degut a la dificultat d'accés per les pujades, però encara més per l'estat deplorable dels carrers que en dificultaven encara més l'accés. Això va portar a més d'un metge local a negar-se a fer assistències domèstiques.

"[...] algun problema havíem tingut de posar-nos malalts i algun metge no volia pujar aquí dalt perquè deia que aquí arriba 'eso es donde Dios perdió los zapatos'".⁹¹

Tot i així alguns metges locals, per proximitat i/o per consciència cívica, s'atrevien a moure's i atendre els veïns de l'àrea, fet que era molt apreciat pels veïns, els quals eren veritablement conscients de les dificultats que representaven el seu barri i carrers.

"Nosaltres vam tenir la sort de que va acabar la carrera el doctor Noguera, que primer vivia 'enfrente' del cine Savoy i 'después' es va comprar la torre aquesta al carrer de la Plata. Quan va acabar la carrera, per nosaltres, teníem aquest i el doctor Robusté, que eren els únics que ens tractaven. Fins i tot si plovia venia, deixant el taxi esperant al carrer de la Plata. Però els altres la veritat és que aquí no volien pujar. Perquè és veritat, hi havia molts forats, hi havia... 'bueno', era un altre món." ⁹²

I és que, com menciona Maria Teresa Alquézar, tampoc altres sectors com el taxi o el transport volien aventurar-se al barri per la greu carència d'infraestructures viàries,⁹³ fet que, com veurem més endavant, no evolucionarà massa les següents dècades malgrat la transformació urbanística arran de l'arribada de les migracions peninsulars i l'especulació immobiliària.

Per una altra banda, si bé estaven aïllats en l'àmbit d'infraestructures i apartats geogràficament i quasi per l'Administració, els veïns manifesten tenir uns records molt intensos i agradables pel que era l'ambient del barri. Com hem vist al segon punt del capítol, la seva naturalesa i l'aire fresc que s'hi respirava

⁹¹ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ Entrevista a Maria Teresa Alquézar; Adelina Hernando; Clotilde Matellanes.

era recomanat fins i tot per metges de fora de Santa Coloma.⁹⁴ La relació entre els veïns i l'espai natural era bastant estreta, i s'utilitzava com a font de recursos com aliments, llenya i fins i tot materials de construcció per a les cases o per revendre'ls.⁹⁵

Molta gent, la que disposava de temps lliure els caps de setmana, passejava o feia excursions per la Serra de Mosques d'Ase, Sant Jeroni de la Murtra, Montigalà i la resta de la serralada de Marina, on berenaven o fins i tot feien *costilladas*; també baixaven per la riera fins a les platges de Badalona. Però sense cap mena de dubte un dels llocs preferits dels veïns era pujar a les vinyes i el turonet de Can Butinyà⁹⁶ [Fig. 18]. Unes activitats que també feien algunes persones del poble i que queden recollides a memòries com les de José Berruezo (2008, p. 33-34). En destaquen la naturalesa com també les activitats agràries que es desenvolupaven a la zona [Fig. 19]. Els nens, de fet, molts dies restaven lliures, jugaven i corrien pels camps del barri i les muntanyes dels voltants⁹⁷ [Fig. 17]. No hi havia massa preocupació degut a l'ambient tranquil i familiar del lloc, de fet, només els caps de setmana i festius el barri s'empenava més de la gent vinguda de Barcelona per passar uns dies a les seves torres.⁹⁸

Adelina: "Era molt tranquil... molt tranquil! I les persones que hi havia molt bones [...] Allà a lo millor hi passaven dies que no hi veies ningú sobretot a l'hivern. Veies el fum de llenya o de lo que es pogués cremar. Però si algú no es trobava bé o això, veies que de seguida acudia tothom per ajudar. Després cadascun a casa seva. Hi estàvem bé. Ens ajudàvem. Si algú recollia patates, perquè hi havia camps, i tenia una mica... doncs ens ajudàvem els uns als altres".⁹⁹

Aquesta idea de tranquil·litat i, especialment, el record d'una familiaritat molt pròxima entre els veïns d'aquesta època es troba molt arrelada entre molts dels que encara viuen al barri com es pot extraure de les entrevistes. Sentiments que sempre van acompanyats d'una certa nostàlgia i de queixes i crítiques envers l'actual clima social del barri que descriuen com fred, tancat i, fins i tot, egoista. Contextualitzarem aquestes idees i la possibilitat d'idealitzacions, com també analitzarem l'evolució social i les diferents visions que plantegen els veïns del barri en la part final d'aquest treball.

⁹⁴ A les entrevistes hi destaquen dos casos per malalties entre els entrevistats, tant Antonio "el churrero" per la bronquitis del seu fill, com Juan Palacín quan vivia a Barcelona per pneumònia.

⁹⁵ Entrevista a Adelina Hernando i "Epíleg"; Maria Teresa Alquézar.

⁹⁶ Entrevistes de Núria Recio; Adelina Hernando i "Epíleg"; Montserrat Martínez; Maria Teresa Alquézar; Antonio "el churrero"; Juan Carlos Palacín; Maria José Gutiérrez.

⁹⁷ Entrevistes a Montserrat Martínez; Juan Carlos Palacín; Maria José Gutiérrez.

⁹⁸ Adelina Hernando; Montserrat Martínez.

⁹⁹ Entrevista a Adelina Hernando.

Fig. 17, 18 i 19. Fotografies de l'entorn natural i rural del barri Llatí abans de les especulacions immobiliàries. La primera foto (17) on surten Adelina Hernández i Carmen Murillo a l'hort del carrer de Roma, és feta cap al 1950 i es tracta d'una de les poques fotos on encara podem veure la muntanya del barri Llatí lliure d'edificacions i infraestructures. A la segona fotografia (18), hi surt Jordi Viñas fill a una de les excursions familiars a Can Butinyà cap a principis dels anys 60; s'aprecia perfectament l'esplanada de Montigalà i els inicis de forta especulació immobiliària als voltants. Fotografies propietat d'Adelina Hernando. A la fotografia de sota (19), hi surt Maria Teresa Alquézar als voltants de Montigalà i la riera de Badalona cap a finals dels anys 50, al costat d'una de les carretes tirades que encara es podien veure. Fotografia propietat de Maria Teresa Alquézar.

8. “Baixar al poble”. Les bases d’una ciutat dormitori

Com hem pogut anar veient, la primera etapa del barri Llatí va destacar per un ambient plenament natural i un caràcter rural, agrari i, en part residencial, clarament marcat tant als terrenys dels barris, els voltants, com també en bona part dels treballs dels habitants des de la dècada de 1920 fins a la de 1940. Aquest caràcter residencial, de famílies que passaven només uns dies festius a les torres del barri, com de molts dels habitants que pertanyien al món agrari de Santa Coloma, reduïa en bona part la demanda d’aliments i necessitats que podia tenir aquesta població inicial que residia al barri, entre uns que no consumien massa pel poc temps que passaven allà i d’altres que obtenien bona part dels aliments de les seves pròpies terres.

Es tractava d’un escenari clarament dividit. Amb una perifèria de barris, com el vist al Llatí o el que podíem trobar al Fondo, de caràcter rústic i residencial, davant un centre de Santa Coloma ple de serveis, botigues i una agitada vida comercial. Serà en aquest període quan es comenci a desenvolupar a la ciutat aquesta jeràrquica relació econòmica de centre-perifèria, on el barri van dependre de forma molt notable dels serveis i comerços del centre. Que les infraestructures i camins més enllà del centre fossin rústics o pràcticament nuls no feia altra cosa que complicar el desenvolupament de botigues i d’una economia local més descentralitzada.

És en aquest període, amb els primers habitants del barri Llatí, que es crea el costum de “baixar al poble”. És a dir, d’anar al barri del Centre a comprar aliments o utilitzar els serveis necessaris que de cap manera podien trobar a la seva zona. Entre els veïns destaquen dues zones principals on s’anava a comprar. Una d’elles es trobava als carrers més principals del “poble”, com ara el carrer Major o Josep Anselm Clavé, on no només podíem trobar algunes botigues clàssiques com el forn de pa d’en Galí al carrer Major o el forn d’en Barbadillo, també conegut com l’Espiga, al carrer de Josep Anselm Clavé; la xarcuteria d’en Juni; la botiga de queviures de l’Assumpta; la peixateria de Ca l’Amalia; l’olivera o la polleria, sinó també a botigues de productes provinents dels horts de grans terratinents de la Santa Coloma de principis de segle com els Casals. Una altra zona indispensable per a la vida comercial del barri Llatí, com de la resta de barris de la perifèria, era la plaça i el mercat Sagarra, també relativament propers i amb tot un seguit de productes tant locals com de fora del municipi.¹⁰⁰

Val a dir que com alguns dels veïns mantenien certs vincles amb mercats o botigues dels seus llocs d’origen o, per motius d’estalvi, per la recerca de productes més frescos o de millor qualitat, o per alguna celebració concreta,

¹⁰⁰ Entrevista a Núria Recio; Adelina Hernando; Maria Teresa Alquézar; Juan Palacín.

no tenien problema en apropar-se a Barcelona, concretament a l'Economat de la Maestranza, al barri de Sant Andreu o, fins i tot, al cèntric mercat de Santa Caterina, un dels centres econòmics més vius i variats de Barcelona.¹⁰¹ De fet, molts veïns assenyalen el preu com el factor fonamental pel qual es guiaven per anar a comprar per sobre d'altres valors com la distància o fins i tot la confiança amb el botiguer.¹⁰²

No cal dir que tota la resta d'ofertes i serveis també es trobaven concentrats, majoritàriament al "poble": tràmits administratius, metges, policia, fusters, lampistes, bars, cafès, celebracions i festes populars...

Com hem vist a l'inici del treball, en aquest primer període del barri també va néixer el comerç al barri Llatí. A banda de la referència trobada a la *Guía Oficial de Sta. Coloma de Gramanet* de 1926 [Fig. 4] respecte a la seu d'un pintor d'ofici al carrer de Florència, 4, no s'ha pogut trobar documentació útil al respecte, al no tractar-se d'una informació que, si bé probablement estava registrada, en etapes posteriors no van veure amb suficient valor per a conservar.¹⁰³ Es fa extremadament necessari, en aquest cas, prestar atenció plena a les fonts orals que encara es puguin recollir sobre aquests períodes inicials del barri.

La informació a vegades resulta confusa i fins i tot contradictòria. Però podem estar segurs que es tractava d'un comerç local molt reduït i quasi complementari ja que, la gran majoria de la gent baixava sempre al poble i l'abastiment d'aquestes botigues del barri devia ser molt complicat cosa que feia poc rendible els negocis. L'apertura d'aquestes primeres botigues, per tant, no es va produir fins ben avançada la història del Llatí, probablement cap els anys 30-40, quan ja existia una clientela en nombre i capital suficient perquè sortissin rendibles.

Entre les primeres referències trobem la carnisseria de la Teresina (al carrer de Roma), que havia sigut prèviament carnissera a Barcelona i va obrir la botiga per ajudar l'economia familiar.¹⁰⁴ També la botiga d'en Julio (al carrer de Milà), que tenia una petita granja on venia pollastres i conills vius, a més d'ous, un sistema que llavors sortia més barat a les famílies que comprar-los ja "processats"; una botiga de comestibles al carrer de Gènova, i una altra anomenada "la Tienda Nueva" al carrer de Nàpols; la lleteria de l'Engràcia, a l'encreuament entre carrer de Perú i Verdi; la botiga de queviures de l'Elena

¹⁰¹ Entrevista a Núria Recio; Maria Teresa Alquézar.

¹⁰² Entrevista a Maria Teresa Alquézar; Epifanía Román.

¹⁰³ Dades com la dels impostos de recollida de brossa no s'han conservat, i les dades dels impostos de radicació, on en algunes versions s'indiquen les botigues, estan domiciliats, la qual cosa impossibilita poder extreure cap mena d'informació de caire comercial.

¹⁰⁴ De fet la seva filla afirma que en un principi no devia tenir massa perspectiva per la poca gent que vivia al barri tot i l'èxit que va tenir posteriorment. Entrevista a Jordi Pérez i Pilar Creus.

al carrer de Milà; el bar d'en Pedro i la Ramona, un dels pocs locals d'oci que també complia funcions de botiga i que es trobava al mateix carrer.¹⁰⁵ Tot i que llavors no era un dels carrers més ocupats, resulta sorprenent la concentració comercial al carrer de Milà, i no tant a altres amb més presència d'habitants com eren Verdi i Nàpols.

Eren els durs anys de la postguerra, durant els quals moltes famílies del barri passaven penúries. Va ser un temps de precarietat econòmica i inquietud política. Molts veïns recorden la duresa del període de l'autarquia franquista i del racionament. Serà durant aquest moment fosc, tant per al poble com per al barri, quan sorgeixi un mercat negre que s'estendrà per tot el territori i que fins i tot arribarà a zones com el Llatí, de la mà dels mateixos veïns i botiguers del poble. A la vegada que arribaven nous veïns de Barcelona, alguns antics residents de les casetes amb hort (potser vinguts a menys) i familiars seus també ho feien fugint de les penúries econòmiques i laborals de la ciutat comtal.¹⁰⁶ A les penúries econòmiques hauríem de sumar alguns casos on el mateix conflicte de la Guerra Civil els havia tocat de prop a algunes famílies, que havien perdut fills o pares i, per tant, un part de les fonts d'ingressos. És el cas dels tiets i el pare (exiliat) d'en Juan Palacín o el pare de l'Adelina Hernando, treballador de la metal·lúrgica barcelonina Can Girona, ferit durant el conflicte i mort poc temps després.¹⁰⁷

Juan Palacín comenta com, abans d'arribar al barri, amb la seva mare a Barcelona, va haver de vendre d'estraperlo pels carrers, alhora que la seva futura dona, Clotilde Matellanes, feia contraban amb els seus familiars: era utilitzada com a intermediària pel fet de no ser sospitosa per ser una nena, un contraban que arribava fins a la mateixa Santa Coloma.¹⁰⁸ Jordi Viñas i Adelina Hernando recorden diversos fets del mercat negre al mateix barri, una de les famílies del carrer de Nàpols s'havia abocat a l'estraperlo amb les barres de pa que atresoraven a casa, molt probablement per problemes econòmics familiars, segons els rumors que corrien a l'època i que afirmaven que fins i tot les amagaven sota el llit. De fet, el pa era un dels protagonistes al mercat negre de Santa Coloma durant la Guerra Civil: "Però, a l'època de gana... pa. Es passava gana de pa".¹⁰⁹ També es fa certa referència a una certa corrupció on, mentre compraven pa amb les cartilles de racionament, podien veure com el forner regalava als agents de la policia barres de pa sense necessitat de conversa ni de cap paraula.¹¹⁰ Algunes famílies del barri van haver de fer feines en negre per

¹⁰⁵ Entrevista a Núria Recio; Maria Teresa Alquézar; Jordi Viñas.

¹⁰⁶ Entrevista a Adelina Hernando; Juan Palacín.

¹⁰⁷ Entrevista a Juan Palacín; Adelina Hernando.

¹⁰⁸ Entrevista a Juan Palacín; Clotilde Matellanes.

¹⁰⁹ Entrevista a Adelina Hernando.

¹¹⁰ *Ibidem*.

poder-se mantenir. La mare de Montserrat Martínez venia cupons, sortejava a vegades edredons i mantes i arribava a acollir persones a casa que aportaven una ajuda, mentre que els avis d’Adelina Hernando feien espardenyes a casa per aconseguir ingressos extres per a l’economia familiar.¹¹¹

Ens trobem, llavors, davant d’una economia molt debilitada i amb una molt escassa presència comercial, on els veïns tenien una clara dependència comercial del Centre, “el poble”, i on tant la falta de consumidors amb capacitat adquisitiva mitjana com la mala qualitat de les infraestructures va impedir no només l’aparició de més botigues sinó també que les que hi havia no es desenvolupessin suficientment per atraure i satisfer la demanda. Es començava a desenvolupar un barri residencial, on prevalien els edificis, on els habitants vivien i dormien, però on no disposaven d’activitats econòmiques que els brindessin oportunitats laborals ni tampoc gaudien d’una oferta de productes suficient, cosa que els obligava a anar al centre del poble amb tot l’esforç i temps que això requeria.

Aquesta limitada base econòmica es sumaria a una estructura urbana quasi plenament de segona perifèria com hem vist anteriorment. S’estava desenvolupant plenament l’estructura d’un futur barri dormitori o suburbi. No serà fins poc abans de l’esclat demogràfic i immobiliari al barri que començaran a arribar les primeres grans onades d’immigrants, i es notarà una millora de l’economia que es traduirà en l’apertura de nous locals i serveis, amb més perspectiva i de caire més especialitzat com peixateries, carnisseries, lleteries, bars, botigues de mobles o papereries. Tot i que aquestes primeres fases, ja cap a finals dels anys 50 i principis dels 60, les tractarem al següent capítol.

9. “... però aquella harmonia i tranquil·litat van desaparèixer...”¹¹²

La societat dels primers anys del barri Llatí va destacar per la seva progressiva complexitat i la seva evolució. Inicialment una zona generalment residencial, més endavant amb una clara tendència agrària i jornalera, amb uns orígens de

Taula 4. Resum de l’evolució poblacional, educativa i de població activa al barri Llatí des de 1930 a 1950.

	1930	1940	1950
Habitants	302-257	282	468
Alfabetitzats	128 (42,4 %)	152 (53,8 %)	305 (65,2 %)
Població activa	74 (24,5 %)	92 (32,6 %)	194 (41,4 %)

¹¹¹ Entrevista a Montserrat Martínez; Adelina Hernando.

¹¹² Entrevista a Adelina Hernando.

la població menys heterogènia, que amb el pas del temps va anar evolucionant en població activa més desenvolupada i moderna, derivant cap a la indústria i el tercer sector.

La Guerra Civil va acabar truncant les perspectives del barri. Va comportar, al llarg de la dècada dels quaranta, un retrocés econòmic i laboral, amb un gir, de nou, a la importància de l'economia agrícola i amb un comerç local encara més limitat a les noves polítiques econòmiques del règim i als racionaments amb el protagonisme de les famoses "cartillas de racionamento" que encara van ofegar més l'economia local obrint la porta al mercat negre. L'Ajuntament cada vegada es desentenien més de la situació del barri, fins al punt d'assumir els mateixos veïns el desenvolupament d'infraestructures. Però sobretot va significar l'arribada de nombrosos immigrants catalans i espanyols al barri a la recerca de noves oportunitats i un futur més digne al gran mercat laboral que representava Barcelona. Un nou escenari social, polític i econòmic d'una escala inusitada que portaria a tot Santa Coloma de Gramenet a un col·lapse precari i marginal. Tot i que he delimitat aquesta primera fase "d'inici" del barri fins al 1950, data que per alguns autors marca l'inici d'aquestes transformacions econòmiques i grans moviments migratoris [de Riquer, *et al.* 1989, p. 62; d. a. (2006), p. 273-274; Maluquer (2014), p. 249-256 i p. 265-270] ja és possible percebre els primers passos del fenomen al padró d'habitants de 1950.

Davant de tots aquests esdeveniments, posteriors a les dècades dels anys cinquanta i fins als anys vuitanta, que van transformar el barri i els seus habitants, la visió dels veïns més veterans del barri d'aquests primers anys de vida del Llatí queda, en la majoria de casos, en una situació en la qual resulta molt difícil no establir dicotomies i comparacions.

Hi ha un contrast brutal dins l'opinió dels veïns on es presenta el barri inicial com un lloc bonic i, en ocasions, gairebé idíl·lic. On l'organització, la confiança i el treball entre els veïns no només van generar un molt bon ambient sinó, fins i tot, un progrés dintre de la vida del barri. Envoltats d'un clima molt natural, net i rural, i on la confiança entre els habitants va permetre establir relacions quasi familiars i activitats i celebracions conjuntes al carrer.

Aquesta imatge contrasta, es miri com es vulgui, amb el barri Llatí que s'acabaria desenvolupant als 50-60 fruit de l'especulació immobiliària on, per falta de mediació i interès per part de l'Ajuntament, el barri passaria a ser tota una extensió d'edificacions i blocs de pisos sense espais verds públics ni cap classe d'instal·lacions o equipaments públics orientats cap al servei dels veïns. On, òbviament, com anirem veient, el model d'habitatge, consum i la mateixa

organització del barri influirà en els consums socials i marcarà les tendències i l'evolució de les relacions i costums entre els veïns d'una manera força diferent de la que podíem trobar a les dècades dels anys vint, trenta i quaranta.

Tot i aquestes comparatives, els habitants més veterans són ben conscients de quina situació provenien i del nivell de vida que havien tingut en aquells períodes inicials, especialment durant la Guerra Civil i els anys de la postguerra. On situacions diàries, a vegades pràcticament de subsistència com era aconseguir aigua, menjar o assistència mèdica, es van veure molt agreujades per restar completament abandonats i ignorats per unes institucions municipals que van deixar completament de banda les seves obligacions cíviques i ni tan sols es van preocupar per cobrir les necessitats bàsiques dels ciutadans d'aquella zona. Tots els projectes personals o comuns, com la construcció de les seves cases o de millora de l'abastiment de l'aigua, els havien de fer amb un esforç i temps que, de fet, normalment els faltava per culpa d'unes jornades laborals dures i extenses, en les quals moltes vegades perdien moltes hores de viatge per arribar als seus llocs de treball.

Es podria arribar a pensar que al barri Llatí de les primeres etapes es genera un efecte "d'aïllament" degut, no només a la geografia accidentada, sinó a la falta mateixa d'inversions en infraestructures. Més enllà de l'entramat de carrers principals inacabats, les principals vies de comunicació amb la resta de Santa Coloma eren tremendament limitades [Fig. 7] i es reduïen principalment a la sortida pel carrer de la Plata o a fer la volta pel carrer de Mozart, ja que la resta encara no existien físicament o es trobaven dins de terrenys privats que els propietaris, de manera molt egoista, tancaven i barraven el pas, com passava amb la sortida del carrer de Sicília i el carrer de Nàpols. Aquests fets podien fomentar una visió pròpia, de grup social, fomentada per la necessitat d'organitzar-se i generant de mica en mica una identitat i economia pròpies, que amb el temps va deixar aquesta imatge en part idealitzada del barri. De fet, aquest aïllament, la mala comunicació entre Santa Coloma i Badalona i les males infraestructures juntament amb la postguerra, amb una població empobrida, van estancar la tendència del barri i van interrompre el seu desenvolupament comercial provocant la dependència del centre, restant com una zona únicament residencial, un suburbi. Un barri Llatí que si bé ara patirà problemàtiques derivades de la congestió constructiva i urbanística, mantindrà bona part de les problemàtiques de caràcter social i d'abandonament de les institucions que ja arrossegaven d'aquesta etapa inicial.

Fotografía de S. Monroig

El suburbi d'un suburbi 3

1. “En Barcelona... ¿Ves este pañuelo? ¡Lo llevaba siempre con colonia!”.¹¹³ Barcelona com a objectiu, i causes de l'allau migratòria

Hem vist el pes de la postguerra al barri, amb situacions properes als problemes de subsistència o, si més no, amb una precària estabilitat. Els nouvinguts catalans que van continuar arribant al barri entre els anys quaranta i cinquanta, com hem vist, ho feien des de la mateixa Barcelona, de barris obrers i humils com Poblenou, Poble-sec o Sant Andreu, on tenien feina i certa estabilitat però venien buscant un lloc on viure més tranquils i sobretot més econòmic en comparació amb els alts preus tant pel que feia al sòl com als lloguers de la capital. Alguns d'aquests, de fet, a través de terres de familiars o heretades, que anaven pujant caps de setmana i festius van acabar per assentant-se definitivament al barri. Es tractarà també d'una dècada on alguns dels fills dels primers residents, nascuts per tant al barri Llatí, van arribar a la majoria d'edat, molts dels quals es van casar i es van quedar a viure al mateix barri.¹¹⁴

I és que, malgrat la postguerra, Barcelona es va mantenir com l'important motor econòmic i industrial que era, i va generar un mercat d'oferta i demanda comercial i de mà d'obra d'abast nacional. L'inici d'una certa recuperació econòmica per un subtil abandonament de l'autarquia i, sobretot, l'apertura cap mercats exteriors a la primera meitat de la dècada dels anys 50 va permetre l'augment tant de sous com de renda de molts treballadors de les àrees industrials catalanes [de Riquer, *et al.* 1989, p. 62; d. a. (2006), p. 273].

Però aquest no va ser el context de tot el territori català ni de la resta de l'Estat. La Guerra Civil va generar un retrocés en la població activa, augmentant els treballadors del sector agrari fins a màxims històrics arribat l'any 1950, un fet inusual entre els països de l'Occident europeu [Maluquer (2014), p. 221]. El fet de dependre econòmicament d'un sector amb produccions molt limitades, inestables i tan depenent de factors com la meteorologia no és una base econòmica massa esperançadora pel futur d'un país que acabava de sortir d'una guerra.

Les produccions d'aliments al camp es van demostrar insuficients per combatre la fam generalitzada al país. La intervenció de l'estat i l'administració amb polítiques per controlar la producció va produir l'enfonsament de produccions

¹¹³ Entrevista a Francisco Téllez.

¹¹⁴ Entrevista a Jordi Viñas; Adelina Hernando; Juan Palacín; Jordi i Pilar Creus.

agràries d'alt valor comercial com taronges, vi o l'oli i el sorgiment del ja mencionat mercat negre que segons alguns autors arribava a abastar el 30-50 % de produccions agràries com el blat [Maluquer (2014), p. 226]. La reducció dels beneficis sumada a la falta d'una veritable mecanització del camp, el qual es sustentava sobre una gran massa de mà d'obra extenuada, va portar a l'entrada d'una important crisi agrària que va enfonsar els sous dels treballadors agrícoles a finals dels anys quaranta i principis dels cinquanta. S'inicia d'aquesta manera un enduriment encara major de les condicions de vida al camp i la generalització de la precària figura del jornalero [Maluquer (2014), p. 227-228]. Podem trobar varietat de relats sobre les pesades situacions al camp de les quals fugien molts dels futurs veïns del Llatí:

Antonio "el churrero": "Desde que me licencié yo... mi ilusión era venirme de allí, porque yo no veía ambiente allí [...] Trabajaba donde te salía, si salía y tenías que ir a la huerta a cavar pues tenías que ir a la huerta a cavar, tenías que ir a recoger fruta pues tenías que ir recoger frutas, ibas a recoger uvas pues tenías que ir a buscar uvas. Digamos trabajos muy rústicos y muy trabajados... y muy muy pesados para hacerlos y... muy mal atendidos en todo, porque si te daban para comer te daban lo justo y no había otra cosa."¹¹⁵

Clotilde Matellanes : "[...] Lo segundo porque no me gustaba trabajar a mí en el pueblo porque era muy esclavo. Te levantabas a las 6 de la mañana, te ibas al campo, estabas hasta la noche para sembrar las patatas y luego venía una tromba de agua y se les llevaba y eso. Y mi eso me daba mucho coraje. Estar trabajando tanto en el campo y que viniera el agua, la nieve o todo lo que se presentara y te lo arrasaba. Y luego [...] tenías que pagar al cura por la iglesia. Y por eso me quise venir aquí."¹¹⁶

Dintre d'aquest escenari rurals, amb una important mà d'obra precària, van destacar àrees com Andalusia, Extremadura, les dues Castelles o Galícia, les quals a la dècada dels cinquanta entraran en un greu saldo migratori negatiu on milions de persones, es calcula que fins a 1.087.322 [Maluquer (2014), p. 266], es desplaçaven a zones on existia una alta demanda de treballadors poc qualificats degut al potencial de les indústries i al sector terciari, com van ser Madrid, el País Basc o, en el cas que ens ocupa, Catalunya i especialment la ciutat de Barcelona.

Des de molts dels camps andalusos i extremenys el nom de Barcelona resonava amb força i, sobretot, amb un imatge tremendament idealitzada, com un lloc on trobar feina fàcilment amb uns salaris més alts i estables que els agrícoles i on es podia prosperar amb dignitat.

¹¹⁵ Entrevista a Antonio "el churrero".

¹¹⁶ Entrevista a Clotilde Matellanes.

Francisco Téllez: “Claro, pero es que te decían Barcelona, Barcelona, Barcelona... Que si en Barcelona hay mucho trabajo, que hay mucha... [...] Allí había uno que me contaba, de la cuadrilla en el trabajo, decía ‘Porque allí en Barcelona yo ¿ves este pañuelo? ¡Lo llevaba siempre con colonia! ¡Siempre oliendo a colonia!’ Entonces contaban unas historias un poco eso...”¹¹⁷

Antonio “el churrero”: “[...] cuando salía de trabajar por las tardes había un chico que arreglaba bicicletas con el que me hice muy amigo [...] él también tenía esa manera [ganes] de salir de allí. Hablábamos de los comentarios que se oían de un sitio y del otro”.¹¹⁸

Una amplia majoria no arribarà a Santa Coloma de Gramenet directament. Molts van anar arribant a Catalunya gràcies a “enllaços” familiars o del mateix poble que ja residien a la ciutat de Barcelona o els voltants. Són casos com els recollits a les entrevistes d’aquest treball, com Francisco Téllez que marxarà amb les seves germanes després de la visita d’una d’elles des de Barcelona; o Clotilde Matellanes, a qui la mare enviarà a la ciutat a casa d’una tieta perquè pogués estudiar i treballar. Trobem directament casos com el d’Antonio “el churrero”, qui rere establir-se i emprendre creant xurreries amb èxit va començar a convidar, per correspondència o per trucades telefòniques, a veïns del seu poble d’origen com també del poble on residia la seva germana, per portar-los a Barcelona, formar-los com xurrers i facilitar-los les eines i la paperassa burocràtica per obrir les seves pròpies xurreries.

Molts arribaran a Barcelona en tren, el més conegut és “el Sevillano”¹¹⁹ que connectava amb el sud peninsular, tot i que altres amb les seves pròpies denominacions populars també van ser molt coneguts com “el Botejara” procedent d’Extremadura o “el Shanghai” que connectava amb Galícia [Martínez (2019), p. 43].

La realitat, però, era més dura i complexa del que semblava. Dintre d’aquesta xarxa migratòria era molt important el pas per l’estació de França com també la figura del familiar o conegut a Barcelona. Si no es podia demostrar l’existència d’un contracte o un lloc de residència la persona immigrada podia ser arrestada, portada a un centre d’immigrants a Montjuïc, el conegut com Palau de les Missions, i retornat al seu lloc de procedència. Respecte aquest fet, Antonio “el churrero” va viure aquesta situació temporalment, perquè l’home que el volia contractar s’havia deixat els papers.

“Nos cogieron en la estación de Francia y nos llevaron allí, a la nave esa, [...] si te pedían la documentación por la calle y no podías demostrar que estabas en algún sitio te tomaban nota y te mandaban otra vez a tu pueblo. Eso me pasó a mí.”¹²⁰

¹¹⁷ Entrevista a Francisco Téllez.

¹¹⁸ Entrevista a Antonio “el churrero”.

¹¹⁹ Entrevista a Francisco Téllez.

¹²⁰ Entrevista a Antonio “el churrero”.

Antonio explica la interessant història de com, al matí següent, aprofitant la ronda d'un dels guàrdies, va agafar la maleta i, recordant la direcció del contractant, va fugir del centre. Mentre ell arribava a la casa, el contractista va anar al centre amb els papers i es va descobrir la seva fuga. La policia i el contractista van passar tot el dia buscant l'Antonio per Barcelona fins que finalment el van trobar a casa del contractista on uns familiars ja l'havien acollit.¹²¹

Bona part del immigrants van assentar-se a poblacions dels voltants, principalment Cornellà, Santa Coloma, l'Hospitalet i els afores de Badalona [Márquez (1997); d. a. (2006), p. 274]. Tot i que alguns van arribar al barri Llatí indirectament des de cases de familiars a barris humils de Barcelona com Poblenou, Poble-sec o de barris propers com la Balsa o Sistrells a Badalona.¹²² La qual cosa va originar el període de més grans transformacions de la història de Santa Coloma de Gramenet i la va dur de camí a la ciutat que coneixem en l'actualitat.

2. “Per tot arreu hi veia gent”.¹²³ Allaus d'immigració i especulació

Durant les dues dècades següents que ara tractarem, dels cinquanta als setanta, Santa Coloma de Gramenet va sofrir una allau migratòria inusitada, va passar a augmentar la seva població en més 116.000 persones, i va arribar oficialment a una població de 137.579 habitants segons el padró de l'època [López Ródenas (1982), p. 87-88]. Encara que per motius, com hem vist, i formes completament diferents, es tracta d'un fenomen amb uns certs paral·lelismes amb els anteriors fenòmens migratoris. El pes de l'allau, a més de centrar-se en poblacions de la perifèria de Barcelona, també ho farà, en el cas de Santa Coloma, en les barriades més allunyades del centre. El Fondo i el Raval van ser dels barris que van quedar més afectats i més marcats a nivell urbanístic, social i econòmic. Llavors, com es va veure afectat un barri aparentment aïllat com el Llatí i fins a quin grau arribaran les transformacions i els canvis?

Com s'ha deixat entreveure abans, existeix un cert paral·lelisme entre els diferents fenòmens migratoris que han afectat Santa Coloma de Gramenet al llarg de la seva història. Que aquests fenòmens es produeixin especialment a la perifèria està potenciat per tota una combinació de causes. Una de les principals és el preu del sòl, fet que marcarà de manera decisiva la distribució dels immigrants i el procés d'urbanització de les barriades. Hi ha estudis que

¹²¹ Ibidem.

¹²² Entrevista a Francisco Téllez; Epifanía Román.

¹²³ Entrevista a Núria Recio.

indiquen com es pot identificar un centre i les perifèries i suburbis a la Santa Coloma dels anys cinquanta tan sols a través dels diferents preus del sòl [Márquez (1997); d. a. (2006), p. 275].

Òbviament, com mostren les evidències, es tracta d'una immigració humil i obrera, en moltes ocasions sense capacitat real de decisió per escollir un lloc on viure més enllà de les limitacions del sou i el treball. L'arribada del primers immigrants a finals dels anys quaranta a unes terres d'un molt baix preu, més endavant, generarà un efecte crida, no només pel mateix preu del sòl, sinó per familiars, amics o gent d'un mateix grup social i origen, que facilitarà una nova vida a la zona, recerca de feina i una més ràpida integració en l'entorn.

El barri Llatí, per tant, es va trobar, si bé no en el centre de l'allau migratori sí, com es pot veure a través dels padrons, fortament afectada per un creixement demogràfic descontrolat. Si bé l'arribada d'importants grups poblacionals en un període de temps curt pot semblar un fet problemàtic, es va iniciar com a efecte col·lateral inesperat de tot un fenomen generalitzat a Santa Coloma. Aquest fenomen no només agreujarà la situació precària de tant veïns com nouvinguts que viuran als barris, sinó que la ciutat a escala global patirà greus conseqüències de difícil solució que encara avui dia arrosseguem: l'especulació immobiliària.

Com hem vist al capítol anterior, durant la postguerra, un important nombre d'estiuejants vinguts a menys o que buscaven aïllar-se del mal ambient i de l'encariment de la vida a Barcelona van començar a residir de forma permanent al barri. Alguns d'aquests van iniciar les primeres edificacions notables a les dècades dels quaranta i cinquanta, de caràcter senzill i normalment de no gran altura, prescindint d'algunes de les característiques més rústiques i de residència temporal que destacaven les anteriors edificacions, deixant en alguns casos un petit terreny o hort al darrere. A aquests se sumaran les primeres generacions llatines nascudes dels primers residents del barri.¹²⁴ Les seves edificacions tindran un caire similar, tot i que en alguns casos, on es traslladaven a viure al nou terreny amb pares i alguns familiars, ja començaven a prendre forma de blocs de dos a tres pisos, prenent com a model les construccions que començaven a aparèixer al Fondo o als barris badalonins de La Pau, Lloreda, Sistrells i la Balsa.

Paral·lel a aquest fets, la mencionada gran demanda de mà d'obra poc qualificada que requeria la creixent economia de Barcelona va comportar una arribada massiva de població observada als padrons. La ciutat de Barcelona, ja parcialment col·lapsada a zones com Poble-sec, Poblenou, Carmel o les

¹²⁴ Entrevista a Adelina Hernando; Juan Palacín; Jordi Viñas; Jordi Pérez i Pilar Creus; Núria Recio.

zones de barraquisme de Montjuïc, Carmel i Sant Martí de Provençals, va començar a trobar a la seva perifèria el lloc de desembarcament de molta d'aquesta nova població, atreta, especialment per uns preus de terrenys molt més baixos que els de Barcelona. Però amb uns altres factors que, en el cas de Santa Coloma, no comptava la ciutat comtal i que a vegades són ignorats pels historiadors: propietaris de terres amb ganes de treure rendiment a les terres rere una dura crisi de postguerra, empresaris de la construcció¹²⁵ que van veure l'oportunitat d'aconseguir grans beneficis de forma fàcil i ràpida, i amb una administració que no tindria cap problema en mirar cap a un altre costat a diferència dels controls de la capital catalana.

Cap a la dècada dels cinquanta, les institucions comencen a preocupar-se pel panorama general de l'evolució de la construcció i l'urbanisme derivats d'aquest allau migratori creixent. Serà en aquest moment quan es conformaran els primers "plans urbans", una eina que pretenia conciliar els interessos privats de les empreses i les necessitats socials globals d'una ciutat. Però, aquests plans urbans, com el *Plan de Ordenación Urbana de Barcelona y su zona de influencia*, al 1953, veuran aquest objectiu de mediació manipulat i corromput. Primer, pels mateixos empresaris els quals van utilitzar el Plan de Ordenación en el seu favor quan els hi beneficiava i el sotmetien a revisió quan els perjudicava en les seves inversions immobiliàries [Borja; Tarrango (1989), p. 188; d. a. (2006), p. 276-277] i posteriorment amb la incapacitat del ajuntaments més afectats no només no imposant-se sinó decidint prendre una actitud col·laboradora "encetaren una política d'irregularitats i de requalificacions en la qual predominaren els interessos d'uns pocs particulars sobre el conjunt de la població" [Borja (1989), p. 188].

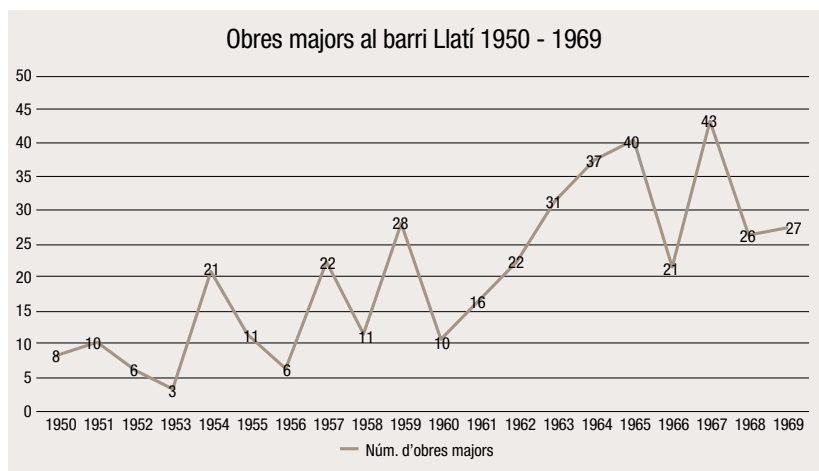
Dintre d'aquest context el barri Llatí estava ubicat en una posició entre mig del Fondo i les noves àrees urbanitzades de Badalona i el centre de Santa Coloma. Tot i així va tenir un preu del sòl molt baix degut probablement al seu baix nivell d'urbanització com també a les seves poques sortides-comunicacions obertes tant amb el centre com amb la resta de barris de Santa Coloma, tal i com hem vist a l'anterior capítol. Fins al 1954, el preu del sòl a un carrer com el Florència, un dels més principals i actius del barri, no va arribar a les 15 pessetes el metre quadrat, disparant-se l'any següent, el 1955, a gairebé el doble: 28 pessetes [Márquez (1997); d. a. (2006), p. 279].

Els estudis respecte a l'especulació del sòl urbà efectuats per J. M. Márquez indiquen una extraordinària variació de preus entre el 1949 i el 1956. Entre aquestes dates, la mitjana del preu del sòl dels carrers més barats de Santa Coloma va arribar a triplicar-se, mentre que els més cars veuran duplicada

¹²⁵ Alguns locals de la mateixa Santa Coloma de Gramenet.

la seva mitjana [Márquez (1997); d. a. (2006), p. 281], tota una mostra dels vertiginosos nivells d'especulació urbanística en menys d'una dècada a una zona, anteriorment tan perifèrica com era Santa Coloma i els seus barris més allunyats. D'aquestes dades extretes per J. M. Márquez [Márquez (1997); d. a. (2006), p. 281] resulta interessant veure com al 1949 el carrer de Montevideo es trobava entre els quinze carrers amb els solars més cars de Santa Coloma (18,52 ptes./m²), molt probablement influït per la seva proximitat al carrer de la Plata. Per una altra banda un dels carrers del barri, el carrer dels Alps, sortirà entre els 15 carrers més barats (18,52 ptes./m²)¹²⁶ al 1956, segurament al tractar-se del carrer de més altitud del barri i per aquell període d'un molt difícil accés per les males connexions i infraestructures.

Encara així les dades dels preus del sòl no es conserven del tot completes i no ens mostren una representació clara de l'evolució urbanística del barri en aquestes dècades. Per aquest motiu, val la pena tornar a consultar les llicències d'obra major que s'han conservat d'aquest període especulatiu.

Gràfica 3. Mostra de l'evolució de les construccions al barri Llatí durant les dècades de 1950 i 1960. Informes d'Obres Majors. Arxiu Municipal dels Serveis Territorials.

Les evidències aportades pels informes d'obres majors al barri Llatí resulten bastant més significatives per a representar la realitat urbanística dels seus carrers. El procés de desenvolupament urbanístic al Llatí entre 1950 i 1970 és més que evident. Només al 1954, amb 22 construccions al barri [Gràfica 3] pràcticament s'igualava el total d'obres registrades durant tota la dècada dels anys quaranta (25), una dada que és més que representativa de la fase es-

¹²⁶ La mitjana dels carrers més cars cap al 1956 rondava els 50 - 60 m² [MÁRQUEZ (1997); d. a. (2006), p. 281]].

peculativa on es començava a entrar. I és que només a la dècada de 1950, amb un total de 126 obres majors registrades, ja es supera el total de totes les obres registrades de tota la història del barri Llatí juntes.

Les construccions al llarg de la dècada dels cinquanta es trobaran concentrades sorprenentment al carrer de Perú, i tot seguit pel carrer de Florència. Com es pot observar a la taula [Gràfica 3] les construccions es disparen clarament al 1954. Cap als últims anys d'aquesta dècada es pot observar un creixement significatiu de les construccions als carrers de Nàpols i Roma, fet que marca una tendència que es mantindrà durant la següent dècada.¹²⁷

Aquest últim fet, tot i que pot semblar aparentment testimonial, sembla tenir un rerefons que marcarà la deriva del barri a nivell urbanístic i, per tant, social i econòmic. Al capítol anterior hem mencionat com bona part dels territoris del barri Llatí es trobaven sota la propietat de la família dels Casals, especialment els terrenys situats entre el carrer de Sicília i el carrer de Roma, com entre els carrers Mozart i Alella. Hem recollit mencions de com molts d'aquests carrers es trobaven tallats per accidents naturals o per tanques col·locades per la mateixa família Casals, entre aquests el carrer de Roma i el carrer de Nàpols. Sembla que va ser cap al 1959, veient l'èxit que altres propietaris estaven tenint a zones com el Fondo, el Raval o, sense anar massa lluny, al mateix Llatí a carrers com Perú o Florència, es van decidir a començar a parcel·lar les seves terres per dedicar-les a l'especulació del sòl i la construcció aprofitant el context migratori.

Això significarà l'inici de la parcel·lació, venda i construcció d'una parcel·la de terra equivalent a la meitat o un terç del barri. Aparentment va començar pels ja planificats carrers de Roma i Nàpols, el primer dels quals ja tenia delimitat a través de les grans bales de la bòbila. Fins llavors aquests dos carrers es trobaven, com hem dit, tallats i amb un molt baix índex de poblament. Per referències orals, sembla que van parcel·lar els terrenys, al menys al carrer de Roma, parcel·les de 6 metres de llarg, amb uns 10-13 metres de profunditat. Aquests terrenys al vendre's estaven subjectes a re-negociacions entre els nous propietaris dels terrenys, variant les edificacions tant en amplada com en profunditat, de fet encara al 1962 algunes de les parcel·les venudes al carrer de Roma no tenien encara numeració.¹²⁸ Aquestes terres disposades a la venda i construcció es van vendre molt ràpidament, fet percebut per veïns com per els mateixos compradors: "Tot allò es va vendre ràpidament. En 4 dies es va vendre pràcticament".¹²⁹

¹²⁷ Dades extretes dels informes d'Obres Majors. Arxiu Municipal dels Serveis Territorials.

¹²⁸ Entrevista a Adelina Hernando. Informe d'Obra Major carrer de Roma s/n (UC 604/62).

¹²⁹ Adelina Hernando i Jordi Viñas (respectivament) a l'entrevista d'Adelina Hernando.

Fruit de la venda de les terres dels Casals, parcel·lació i venda, l'estructura urbana i de carrers del barri Llatí es va acabar consolidant de manera definitiva en aquests anys. Es van respectar la totalitat dels carrers que estaven prefijats sobre els plànols però que encara als anys de la dècada dels cinquanta no estaven delimitats i es trobaven tallats per propietats privades, destacant en aquest cas els mencionats anteriorment carrers de Sicília i de Nàpols. Però, les últimes pinzellades de la planimetria llatina no es fixaran fins al 1952 i 1959, anys on, respectivament, es crearà el carrer d'Alella i s'acabarà de definir el carrer de Mozart fins a Perú. En el cas del carrer d'Alella surt mencionat per primera vegada al Llibre d'actes de la Comissió Municipal Permanent de l'any 1952,¹³⁰ i semblava part d'un projecte del servei tècnic de foment municipal que no es va implementar fins a l'inici de les construccions a la zona,¹³¹ en aquest cas per part d'Alberto Fàbregas Cubell d'un habitatge de planta baixa. Aquesta idea es veu reforçada pels fet que la parcel·la de Fàbregas no té una numeració assignada i que se'l fa responsable de la implementació de les infraestructures d'higiene i sanejament. Per una altra banda, l'ampliació del carrer de Mozart es deurà a un informe de l'arquitecte municipal¹³² que, veient l'evolució urbanística del barri buscarà reduir la grandària de l'illa i facilitar la connexió entre els carrers allargant el tram fins al carrer de Perú. Els plànols del projecte ens presenten un àrea encara amb una edificació no gaire excessiva i encara majoritàriament d'habitatges petits i d'una sola planta tot i que les parcel·lacions allargades ja s'havien establert. Un fet destacable és com algunes construccions ocupen el futur espai públic dels carrers, com una casa ubicada a la intersecció entre els carrers Mozart i Roma [Fig. 20]. Serà, a més en aquesta fase i especialment a la dècada dels seixanta, quan alguns dels barrancs de la zona s'aniran camuflant o dissimulant amb les nombroses construccions o seran cegats amb grans quantitats de terra pels mateixos propietaris de les parcel·les o les constructores.¹³³

A la dècada dels seixanta serà quan es produeixi el gran *boom* de l'especulació i la construcció ja no només a les terres dels Casals sinó de forma global a tot el barri. Només a la primera meitat de la dècada es va documentar, amb 116 obres, gairebé el mateix nombre d'obres majors que a tota la dècada anterior (126), que recordem ja era un rècord que superava totes les construccions documentades al barri al llarg de la seva història. Les obres majors van arribar a les 273 al llarg de tota la dècada de 1960, representant la major fase

¹³⁰ Llibre d'Actes de la Comissió Municipal Permanent. Del 24 d'octubre de 1951 al 14 juny de 1952 (CL 0026).

¹³¹ El projecte no devia tenir cap mena de desenvolupament, ja que al mateix text es fa menció a la possibilitat que el seu traçat pugui canviar i a que els propietaris de la construcció es facin càrrec dels costos dels canvis en la pavimentació i altres elements.

¹³² Projecte de passatge d'enllaç entre els carrers de Perú i Roma, 1959 (CL 1192).

¹³³ Entrevista a Jordi Viñas "Epileg".

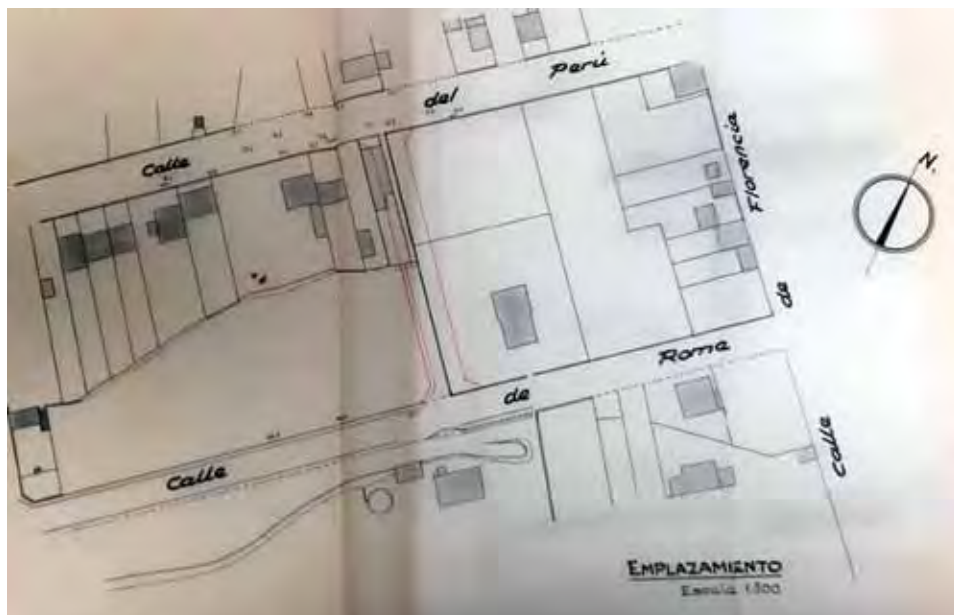

Figura 20. Plànol del projecte d'ampliació del carrer de Mozart. Es pot observar amb cert detall la parcel·lació de l'àrea com l'organització constructiva de part dels carrers Mozart, Roma, Perú i Nàpols al 1959.

constructiva de tota la història del barri. De fet, com podem veure a les taules totals d'obres majors del barri Llatí [Taula 2.1], ja es tractava d'una autèntica bombolla urbanística i de construcció. Amb aquestes dades de vertigen pot semblar que la bombolla especulativa toqués sostre en aquesta dècada, concretament el sostre estadístic de 43 obres documentades registrades al 1967 [Gràfic 3], però aquest fenomen, com veurem més endavant, mantindrà un nivell de construccions pràcticament estable fins al 1974, no desinflant-se del tot fins a finals de la dècada, cap al 1978.

Aquest *boom* va venir propiciat, a més que elementalment per grans onades migratòries com hem vist, per un complex fenomen econòmic d'àmbit local. Alhora que s'anaven produint les primeres importants construccions, l'oferta laboral prosperava gràcies a la millora del mercat i les condicions laborals, es va incentivar també la compra i el consum de molts dels immigrants, que moltes vegades residien amb la família malvivint a petits domicilis als barris dels voltants. Òbviament la situació laboral no era encara suficientment bona pels treballadors com per a comprar propietats, però sí per fer-ho a través de sistemes de pagaments a terminis.¹³⁴ Les grans facilitats del pagament amb el sistema de terminis serà realment el gran motor que va incentivar l'especulació

¹³⁴ Entrevista a Adelina Hernando; Juan Palacín; Clotilde Matellanes; Epifanía Román.

i la construcció a les perifèries, de igual forma, com veurem, passarà amb el consum d'aquestes famílies les quals van potenciar de forma paral·lela un petit *boom* comercial de botigues als barris.

Però, dintre d'aquest complex sistema no van ser els Casals els principals beneficiaris d'aquest fenomen especulatiu, el protagonisme de les constructors al barri es va produir especialment a través del sistema de la permuta, el qual va permetre generar la gran bombolla d'obres que acabem de veure. A la permuta, el propietari dels terrenys cedia els drets a una empresa constructora a canvi que quan construís un edifici els donaria la propietat d'alguns dels pisos més, probablement, un local. Amb aquest sistema es van arribar a construir bona part dels edificis de Santa Coloma com del barri, especialment de la zona més antiga parcel·lada, com els carrers Florència o Perú [Annex 3, fig. 15].

L'espectacular urbanització del barri Llatí va ser vista de moltes maneres per cadascun dels veïns del barri, depenent del seu punt de vista. Per alguns veïns es va tractar d'un procés d'edificació realitzat de mica en mica, lligat tot a uns factors i conseqüències. Una urbanització més gradual, amb la qual no es van adonar de l'evolució del barri però que, veient-ho amb perspectiva, la muntanya es va destruir i es va urbanitzar sense remei¹³⁵ [Fig. 21, 22, 23 i 24]. Altres veïns assenyalen un procés frenètic i completament descontrolat que va deixar el barri desolat, urbanitzat però sense infraestructures de qualitat.¹³⁶

Aquest gran creixement, però, com a tot desenvolupament centrat en l'especulació i la falta de control, va tenir com a principal objectiu el màxim benefici propi sense mirar en cap moment pel context urbà o social. Un fenomen que es va produir de manera global a tot Santa Coloma.

"[...] nadie quiere perder [...] todos quieren solo ganar, nadie quiere renunciar a nada por más que ello significará la mayor ganancia para su comunidad." (Muntañola, J. "Urbanismo y realidad social en Santa Coloma". *Grama*, 4, abril 1969, p. 4).

"[construcció immobiliària desbocada] de una inhabilitabilidad incomprensible, grave carencia de espacios verdes, calles estrechas, casas en ínfimas condiciones [...] En Santa Coloma hay un serio problema de vivienda, que, al enfocarse la construcción como un negocio difícilmente se verá solucionado." (d. a. "Familias sin vivienda". *Grama*, 11, p. 3).

Tots els veïns concorden en una absoluta falta d'un pla urbà o control en l'especulació i construcció al barri, tot i que sempre es va respectar l'entramat urbà del carrers, cosa que no sempre va passar a la resta de barris, com el Raval o el Fondo [Martínez (2019), p. 24]. La falta de pla urbà va enfocar tota la

¹³⁵ Entrevista a Montserrat Martínez; Núria Recio.

¹³⁶ Entrevista a Adelina Hernando; Jordi Viñas; Clotilde Matellanes.

Figures 21 i 22. Imatges d'aquesta primera etapa d'urbanització especulativa. A la Fig. 21 veiem en Jordi Viñas fill jugant al terrat amb una panoràmica única on podem veure el barri des del carrer de Verdi fins Mozart i Florència, encara en procés de parcel·lació i construcció. Datada del 1966. A la segona foto (22) una altra vegada en Jordi Viñas fill al balcó de darrere de casa des d'on s'observa la meitat de l'illa com part del carrer de Nàpols, encara en construcció, amb la xemeneia i part de la bòbila dels Casals encara dempeus. De fons, el barri del Fondo ja totalment ofegat per la urbanització i especulació ferotges.

utilització dels terrenys del barri com a eina d'enriquiment propi sense cap tipus de pensament o plantejament cap a les necessitats d'aquell moment o del futur de la població.

"Porque no se ha mirado de que iba a haber niños, no hay parque en condiciones [...] No se ha mirado el tema urbanístico la verdad".¹³⁷

La visió d'alguns veïns arribats just en aquest període mostra la situació urbanística crítica que començava a patir el barri a costa de l'especulació. Carrers sense asfaltar, augment de població però sense augmentar les places escolars, cap equipament públic i cap espai obert per als veïns... només restaven alguns solars buits que esperaven pujades de preu del sòl per començar a construir i especular.¹³⁸ Uns afers que no faran sinó empitjorar la situació negligent de

¹³⁷ Entrevista Montserrat Martínez.

¹³⁸ Aquest mateix fet dels solars buits esperant el millor moment per edificar s'allargarà fins a finals dels anys setanta, convertint-se aquests espais en llocs on es llençava brossa i, per tant, en autèntic focus de mals olors, rates i infeccions (Torres, P. "El Barrio Italiano, cada día en la calle". *Gramma*, desembre 1976). Al següent capítol aprofundirem respecte a aquesta problemàtica i les lluites veïnals contra aquests solars i les solucions que proposaran.

Figures 23 i 24. Feta cap a finals dels anys 60. A la tercera fotografia (23) Jordi pare i fill al carrer Roma amb Verdi, ja plenament urbanitzat i edificat però sense cap tipus d'infraestructura vial o del carrer. Cap a la segona meitat de la dècada dels 60. A la quarta (24) Jordi fill i familiars jugant a prop la riera de Montigalà, de fons s'observa les construccions, amb el fondo completament atapeït i el Llatí encara en procés d'urbanització. Feta a segona meitat de la dècada dels 60. Fotografies propietat d'Adelina Hernando i Jordi Viñas.

molts dels veïns del barri i que només va beneficiar ràpida i fortuïtament als antics terratinents i empreses immobiliàries, mentre a la vegada els veïns arrossegaran aquestes problemàtiques urbanes fins pràcticament la dècada de 1980. Problemes que, davant la passivitat de l'Ajuntament, s'aniran acumulant i acabaran esclatant als anys setanta en la forma de col·laboració i mobilització ciutadana per tractar de millorar la seva situació.

3. "... ¡Y coño, hay más barro aquí que allí!".¹³⁹ Misèria social i urbanística

El fenomen de la immigració com també el de l'especulació i la construcció havien transformat en 10/15 anys per complet el barri Llatí, tot deixant un paratge difícilment recognoscible per a qui va conèixer la zona en períodes anteriors. Milers de nous habitants, com també centenars de noves edificacions

¹³⁹ Entrevista a Francisco Téllez.

per tots els carrers del barri, un fenomen que, encara al 1969, pràcticament al *peak oil* de les construccions, encara es trobava molt lluny de finalitzar i transformar la seva imatge.

Encara amb aquesta radical transformació del paisatge del Llatí, el barri, igual que els seus veïns, continuava mantenint els mateixos problemes del dia a dia que abans i, fins i tot, agreujats, ara amb més concentració de gent amb grans carències, menys espai urbà, menys espais verds i més deficiències pel que fa a infraestructures.

Un dels canvis més forts va ser l'arribada d'aquest gran conjunt poblacional. Si bé el barri a les seves fases anteriors era una zona humil amb famílies treballadores que amb molts esforços havien superat la crisi de la postguerra, ara es trobaven amb uns nous veïns arribats de fora amb necessitats moltes vegades molt més extremes que les que ells havien viscut als anys quaranta. Una situació inicialment difícil pel fet que encara s'havien d'adaptar al seu nou entorn, vivint a cases de familiars apinyats i en una constant recerca de feina per a poder mantenir-se i tirar endavant el projecte d'una família amb dignitat.¹⁴⁰

Les famílies locals, lluny de veure aquesta arribada massiva de famílies com una amenaça, van empatitzar amb ells, perquè van establir un clar paral·lisme de la situació d'aquestes famílies amb la seva, quan anys enrere van arribar al barri Llatí amb la mateixa voluntat de trobar una vida millor i més digna. Les males infraestructures del barri, com els problemes d'abastiment de llum i aigua, van complicar els primers moments d'aquestes noves famílies, les quals van rebre per part dels veïns bona atenció i recolzament:

Maria Teresa: "Jo bé. Perquè no és com ara que no *posaiem* amb res. Al contrari, miraves d'ajudar-los, jo me'n recordo com la meua mare... no tenien quasi per menjar [...] i els hi compràvem pa i llet.[...] sempre van estar ben aïnguts [...] no hi havia problemes de llengua ni res."¹⁴¹

Adelina: "Aviam. Els primers que van venir va ser gent que venia de bastant lluny, bastant necessitada i molt educada. De fet a casa meua vam posar un bidó a fora davant al carrer, i els veïns que arribaven i anaven fent... diguem, 'chaboletes' i vivien com podien venien i agafaven l'aigua. Els ajudàvem".¹⁴²

El context econòmic de moltes de les famílies immigrants recentment arribades era greu i escurat. Francisco Téllez recorda com, fugint de situacions tan precàries, en salari, i la falta d'habitatge digne, la situació al barri es va presentar pràcticament com un destacat avenç. Moltes vegades arribaven massa justos a finals de mes, tenint poc o cap marge d'es-

¹⁴⁰ Entrevista a Francisco Téllez; Epifanía Román; Clotilde Matellanes.

¹⁴¹ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

¹⁴² Entrevista a Adelina Hernando.

talvis per poder millorar la seva situació, realitzant compres a terminis¹⁴³ que si bé en facilitava els pagaments, podia complicar més el fet d'arribar a final de mes, i per tant comprometre els estalvis. Per això moltes d'aquestes famílies mantindran aquest bon record de la bona rebuda familiar i desinteressada de gran part dels veïns residents. Van establir molt bones relacions de convivència, de caire familiar, properes i en alguns casos fins i tot d'amistat.¹⁴⁴ De fet, amb l'onada migratòria, molts comerciants locals ho van rebre amb entusiasme, com veurem més endavant. L'únic cas en el qual es van generar alguns recels va ser per les places escolars, les quals s'havien estancat malgrat el notable creixement poblacional.¹⁴⁵

“La escuela resulta cara [...] para las familias trabajadoras es una carga muy pesada [...] las escuelas estatales todavía insuficientes para atender a la masa escolar. Y aún estas resultan caras.” (d. a. “El problema con la Enseñanza”. *Gramma*, 10, octubre 1969. A portada).

Aquest fet s'agreuja per unes escoles privades cares, sense subvencions estatals suficients, moltes vegades de qualitat molt reduïda i amb aules petites sobrepoblades amb nens de diferents edats i nivells. Si pel que fos els pares ficaven a un fill en una acadèmia privada perquè almenys pogués estudiar, després resultava encara més difícil entrar a l'escola pública. Els nens del barri Llatí anaven a diferents escoles distribuïdes pel barri o al seu voltant. Hi destacaven les escoles privades del senyor Lluís, al carrer de Roma o l'escola dels Pins, al carrer de Perú. Més endavant s'obriran escoles públiques com l'escola Milán, al carrer del mateix nom, o l'escola privada Diloga al carrer de Nàpols, que encara que van alleujar els problemes escolars al barri no van acabar de solucionar-los fins a l'arribada dels primers governs democràtics a l'Ajuntament,¹⁴⁶ havent d'anar molts alumnes a escoles més allunyades com Juan Bosco, Juan XXIII (actualment Pallaresa) o el Numància. Aquestes problemàtiques en l'educació, tant a escala de Santa Coloma com del mateix barri Llatí, probablement van acabar assentant les bases de posteriors problemes als carrers com el sorgiment de la delinqüència juvenil, les bandes violentes i el tràfic que acabaria agitant Santa Coloma cap a meitat i finals de la dècada dels anys 1970.¹⁴⁷

Els problemes d'infraestructura, equipaments i abastiment es van veure clarament agreujats durant els anys cinquanta i seixanta amb una major població amb necessitats que demandava recursos. L'atenció mèdica era nul·la com a la resta de barris de Santa Coloma més enllà de l'ambulatori al centre del

¹⁴³ Entrevista a Francisco Téllez.

¹⁴⁴ Entrevista a Montserrat Martínez; Antonio "el churrero"; Epifanía Román; Pilar Creus; Clotilde Matellanes.

¹⁴⁵ Entrevista a Adelina Hernando.

¹⁴⁶ La gran escola pública del barri Llatí, l'Ausiàs March, no es construirà fins al 1984.

¹⁴⁷ Factor també compartit per altres autors com López Ródenas (1982, p.159) com per bona part dels veïns entrevistats en el context d'aquest mateix treball.

poble,¹⁴⁸ tot i que es mantindran les problemàtiques que tenien els metges d'infraestructures i contacte, mencionades per les dècades anteriors, per arribar als carrers del barri, negant-se o buscant excuses obertament per no pujar fins al barri.¹⁴⁹ L'àmplia totalitat de carrers del barri continuaran sense asfaltar [Fig. 23, 25 i 26], ara amb dues problemàtiques que s'afegien amb la nova realitat urbana. L'augment del moviment de persones i vehicles va augmentar l'erosió d'unes carreteres de terra i sense cap tipus de manteniment. A més, la desforestació i urbanització de tota la muntanya va comportar un augment encara major de l'erosió dels carrers de terra amb les pluges, la qual cosa provocava grans riuades i posteriors enfangaments dels carrers que dificultaven i impossibilitaven el moviment dels veïns a tot el barri. Trobem evidències d'aquest fet a totes les entrevistes durant aquest treball, com també referències directes a articles de la revista *Grama* (d. a. "Urbanismo". *Grama*, 17, maig 1970, p. 8-9), destacant les diverses cartes a aquesta revista de veïns enfurismats per aquestes situacions, denunciant la negligent situació cada vegada que es produïa pluja:

"A izquierda y derecha hay pequeños barrancos, en los que más de un incauto conductor ha quedado aprisionado. En lugares de mi recorrido no se puede asegurar afirmar rotundamente que se está en una calle ya que imperan por doquier los descampados debido a la carencia de cercas o vallas. Las dos que hay son del campo de fútbol. Dichas paredes están colocadas en medio de la calle, pues ésta es invadida por el C.D. Gramanet [...] [amb pluges] se hace imposible cruzar las calzadas, a no ser, con el riesgo de empaparse de agua" (Tur, M. "Otra vez la calle Mozart". A *Cartas al Director. Grama*, 9, setembre 1969).

Alguns, van fer difusió d'un manera més directa posant, fins i tot, una mica d'humor a aquella situació:

"Cada vez que caen dos gotas, y más estos días que han sido muchas, mi calle se pone de tal forma que en vez de pensar en comprarme un coche, tengo en mente comprarme una buena embarcación para estos días de tormenta, pues ocurre que se cubre de agua de acera a acera, y es imposible atravesar la calzada si no es con traje de baño y siendo experta en natación. Y en vista que se acerca el invierno y hará frío en traje de baño he decidido comprarme la barca. Sé que no se solucionará porque lo comente en su revista, pero al menos que se sepa, por si hay alguien que no lo haya oído comentar" (Abella, I. "La Mozart, calle imposible". *Grama*, 10, octubre 1969).

¹⁴⁸ Entrevista a Clotilde Matellanes.

¹⁴⁹ Un lector anònim resident al carrer de Gènova denuncia a la revista *Grama* com els metges reiteradament troben sempre excuses per no realitzar visites als carrers alts. "Los practicantes se niegan", P.P. A *Cartas al Director. Grama*, 12, desembre 1969, p. 2.

Figures 25 i 26. Fotografies dels fills de Juan Palacín i altres nens del barri a l'altura del carrer de Florència, 45. Feta cap a finals de 1960 o principis dels 70. S'observa amb facilitat la pèssima qualitat del carrer, ple de forats, pedres i brossa. Fotografia propietat de Juan Palacín i Clotilde Matellanes.

Altres barris, com també els mateixos voltants del barri van sofrir les mateixes situacions o fins i tot pitjor. Les comunicacions del barri cap al exterior, tot i que ara amb més carrers oberts, eren negligents i quasi impossibles amb mal temps. En Francisco Téllez, parlant de com idealitzaven Barcelona al seu poble d'origen, on treballaven a arrossars, i com tots aquells luxes dels que parlaven existien però per a les classes mitjanes i altes de la ciutat, rememora un dur moment, perjudicat per la complicada orografia i camins del barri de la Balsa i els de Fondo i Llatí mentre tractava d'anar a treballar rere la nevada de 1962.

“Pero cuando llego aquí a la Balsa y en el 62 nieva y teníamos que ir andando porque había que coger los autobuses allí en la plaza de la Vila. Y todo eso en barrizal y barrizal, todo eran barrizales y calles sin asfaltar y digo: Coño, si he venido de allí creyendo que venía a una ciudad, un sitio... no sé, diferente. ¡Y coño, hay aquí más barro que allí!”¹⁵⁰

La baixa qualitat dels carrers i les comunicacions no van ser l'únic gran problema encara que sí el més reflectit als mitjans de comunicació. L'abastiment d'aigua, llum, sortida d'aigües brutes, assistència mèdica i abast escolar van ser altres dels gran problemes estructurals de l'urbanisme que el barri Llatí va compartir amb altres dels barris de Santa Coloma afectats per la bombolla de la construcció d'aquestes dècades.

¹⁵⁰ Entrevista Francisco Téllez.

Els primers anys de l'onada migratòria es podrien fixar com els més crítics a nivell d'abastiment. El sistema d'abastiment d'aigua era extremadament deficitari i, com hem vist, les primeres infraestructures del mateix va ser desenvolupat pels mateixos veïns. Encara que l'arribada i el creixement urbà no van ser tan desorganitzats i amb el grau de barraquisme que va sofrir el veí barri del Fondo [Martínez (2019), p. 24-26] a les primeres fases d'immigració al barri en les quals van patir importants carències d'aigua, es va haver d'utilitzar la font entre els carrers Florència i Perú o cisternes d'aigua privada que oferien alguns veïns ja veterans del barri.¹⁵¹ Tot i així, fins i tot amb l'establiment d'un abastiment d'aigua més evolucionat als carrers, que no va ser suficient per alguns dels carrers que es trobaven més amunt del barri, els veïns patien nombrosos i frustrants talls d'aigua, tant d'origen privat com públic, que moltes vegades s'allargaven fins la nit.¹⁵² Van haver nombroses queixes dels veïns dirigides a l'Ajuntament i a la companyia d'aigües, la qual va acceptar córrer amb les despeses de l'optimització del sistema, però tot i així no va ser fins que es van produir més queixes i cartes formals amb signatures dels veïns que l'Ajuntament no va iniciar les obres al 1960 per dur a terme aquesta millora de l'abastiment d'aigües.¹⁵³

L'abastiment elèctric, consum que llavors estava especialment enfocat a la il·luminació domèstica, va ser notablement problemàtic durant aquestes dècades al barri Llatí amb importants talls durant el dia i la nit. Es tracta dels talls més recordats pels veïns ja que van afectar la vida diària de les famílies durant les hores del vespre i de la nit. Bon exemple de les conseqüències d'això van ser l'alta venda de espelmes a algunes botigues del barri¹⁵⁴ al llarg d'aquest període.

Els talls elèctrics van ser la gota que va fer vessar la paciència del veïns del Llatí. Totes aquestes carències i negligències de necessitats bàsiques o elementals, junt amb les transformacions urbanes de la zona, amb cada vegada més gent agregada amb problemàtiques i aspiracions similars, van anar conformant un caldo de cultiu social. Encara que molts talls i problemes es van normalitzar per part del veïns,¹⁵⁵ la sensació de malestar va anar expandint-se a través de les converses, fins que va esclatar en les primeres protestes populars, purament esporàdiques fruit de la frustració i l'incendi dels ànims. La primera gran protesta al barri Llatí es va produir de forma improvisada al carrer

¹⁵¹ Entrevista a Adelina Hernando.

¹⁵² Entrevista a Núria Recio. Carta dels veïns a l'Ajuntament 1960. Informe Secretaria d'Alcaldia. 1960, (CC 1192).

¹⁵³ Informe Secretaria d'Alcaldia, 1960 (CC 1192).

¹⁵⁴ Entrevista a Juan Palacín.

¹⁵⁵ Entrevista a Núria Recio.

de Florència, on nombroses dones van decidir seure al mig del carrer i tallar el tràfic en protesta pel deplorable estat dels carrers i els nombrosos talls de llum.¹⁵⁶

“Per nosaltres va ser molt important [...] Això de que sortissin les dones, s’assentessin al carrer, va ser molt fort per la manera en què pensàvem i la repressió que teníem [...] Ho parlaves a les botigues: ‘Oye que se me va...’ ‘Bueno, ¡pues tendremos que hacer algo!’ I no sé qui va ser que va dir: ‘Bueno, ¡nos sentamos así!’ [...] De forma esporàdica, sí, va ser en broma, però ens ho vam prendre en serio.”¹⁵⁷

Va tractar-se de l’inici de la presa de consciència d’una situació global precària, d’un clar abandó de les institucions i de la necessitat de visualitzar i expressar d’una manera més activa i forta el descontentament i la realitat de les situacions del barri. La immobilitat de les institucions i la presència i influència cada cop més important d’actors polítics subversius que farien del barri Llatí una de les zones de Santa Coloma de Gramenet, com es veurà al següent capítol, més actives a la dècada dels setanta en protestes¹⁵⁸ respecte d’infraestructures i urbanisme, així com de demandes de parcs, enllumenat o asfaltat [Márquez (2003), p. 300], arribant a fer-se ressò en l’àmbit local i regional.

4. “Aquí estaréis muy solos y no venderéis”.¹⁵⁹ El primer comerç local

Les dècades dels anys cinquanta i seixanta ens presenten un panorama econòmic completament diferent del rural, i comercialment buit, que s’havia establert al barri Llatí a les dècades anteriors. El paisatge demogràfic, laboral i de consum havia evolucionat al llarg d’aquestes dues dècades. Com hem vist, les onades migratòries havien representat un *shock* a la zona del barri Llatí en l’àmbit urbanístic, amb la gran bombolla immobiliària que es genera davant la demanda de pisos, i social, amb l’arribada d’un gran grup poblacional que representava una important mà d’obra no qualificada i amb unes grans carències i necessitats econòmiques. El comerç del barri, per tant, devia veure’s afectat davant del considerable augment de residents i, evidentment, de consumidors.

¹⁵⁶ Entrevista a Maria Teresa Alquézar; Jordi Pérez i Pilar Creus.

¹⁵⁷ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

¹⁵⁸ Entrevista a l’AV del Llatí, Óscar Ventura i Manuel Pelicano.

¹⁵⁹ Entrevista a Juan Palacín.

Al capítol anterior hem presentat un escenari del Llatí de postguerra amb una economia molt debilitada, una molt escassa presència comercial, on els veïns avançaven en unes condicions lleugerament per sobre de la supervivència, havent de combinar un autoconsum dels horts i animals amb una gran dependència comercial cap “el poble”. Les botigues, fins a principis dels anys cinquanta, per tant, no tenien a penes capacitat per a créixer, ni a escala de mercat de consumidors ni logísticament. Per tant, l'esclat d'un creixement poblacional de centenars o milers de persones en pocs anys, va haver de marcar decididament l'aparició i el desenvolupament d'un comerç de barri quasi inexistent fins llavors.

Els principis dels anys cinquanta ens van deixar unes estadístiques del mercat laboral [Taula 2] força més diversificat, amb unes ocupacions que creixien en sectors que si bé no requerien una important mà d'obra qualificada sí representaven un context social i econòmic bastant més estable i pròsper que el marcadament agrícola de les anteriors dècades [Annex 3, fig. 10]. Les dècades dels cinquanta i dels seixanta a Catalunya van presentar un creixement als sectors de la indústria i la construcció, especialment al tèxtil, al siderúrgic, al químic i al de materials [López Ródenas (1982), p. 49; Maluquer (2014), p. 274-278]. La gran demanda de mà d'obra, assistida pel procés d'urbanització de la ciutat i les seves perifèries, va fer cada vegada més partícip la població femenina al món laboral. Maluquer (2014, p. 310) ens dona una xifra d'ocupació femenina del 20,1 % l'any 1960, que pujaria fins al 28,7 % a principis de la dècada dels setanta, una xifra que pot oferir dues interpretacions. La primera és que encara es trobava molt lluny d'altres mitjanes d'ocupació femenina, com eren del 29,4 % o el 32,6 % a França i Gran Bretanya respectivament [Maluquer (2014), p. 308 i 310]. Una altra és la de la realitat més enllà de les dades oficials, que com s'ha presentat a l'anterior capítol, per part de les fonts orals de les mateixes dones, es van veure abocades a entrar a treballar rebent males remuneracions i en condicions de clara explotació laboral, fet que no només es mantindrà sinó que s'estendrà fins i tot al context laboral del barri.¹⁶⁰ Així i tot, representarien els primers passos cap a la denominada “modernització social” i els consecutius canvis a la societat i economia espanyola i catalana, com també a les famílies i els seus rols [Maluquer (2014), p. 307].

Aquesta àmplia mà d'obra poc qualificada es va convertir en l'engranatge del segon sector català que, juntament amb el global d'Espanya, assentaria les bases i desenvoluparia el conegut com “El Milagro Económico Español”. Tot a través d'unes jornades laborals llargues i extenuants, que a causa d'uns sa-

¹⁶⁰ Entrevista a Montserrat Martínez; Epifanía Román; Jordi Pérez i Pilar Creus; Maria José González a l'entrevista de Juan Carlos Palacin.

laris amb uns mínims encara molt baixos obligava als treballadors a fer hores extres o buscar segones feines [López Ródenas (1982), p. 48]. Si bé aquest creixement econòmic significarà, progressivament, la reformulació d'un estat del benestar [Maluquer (2014), p. 305] més desenvolupat que podrà començar a ser efectiu de cara a les greus situacions de molts sectors de la classe treballadora; també va significar una lenta però progressiva millora dels salaris i l'augment dels estalvis, i amb això l'entrada de cada vegada més classes humils a una societat de consum.

Tenint ben delimitat que l'extensa nova mà d'obra amb feina i amb un capital creixent¹⁶¹ va ser un dels principals factors socials i econòmics que van afectar el barri en aquestes vertiginoses dècades, falta delimitar l'altre gran factor que influirà al comerç local: el desenvolupament urbà i els models de consum.

El desenvolupament urbà —com hem vist anteriorment— va venir acompanyat en el cas del barri Llatí, com també a tota Santa Coloma, d'una monumental bombolla immobiliària que va acabar marcant el futur desenvolupament social i econòmic de la història de la ciutat i els seus barris. En el cas del Llatí hem pogut veure com, a part de propietaris que van decidir edificar la seva casa o bloc de pisos de forma autònoma i primerenca cap als anys 1940-50,¹⁶² un gran nombre de petits i mitjans propietaris de terres va decidir especular o realitzar les mencionades permutes per a crear blocs de pisos sobre les seves parcel·les. La bombolla immobiliària a Santa Coloma va ser aixecada, a part d'algunes grans constructores,¹⁶³ per un gran nombre de petites empreses de construcció motivades per la multitud de petites parcel·les i propietats. Aquestes empreses reduïen els costos de la construcció a base de molt poca mà d'obra i rebaixant la qualitat dels materials i de la mateixa edificació [Olivé (1974), p. 123]. D'aquesta manera s'ha generat a la ciutat una gran heterogeneïtat de blocs en estils, altures i materials, tot i mantenir un patró similar molt diferenciat de construccions fetes anteriorment de manera autònoma: les plantes baixes tenien ara un o més locals per ubicar-hi comerços.

És a dir, amb la massificació immobiliària de les dècades dels 50, 60 i 70 no només es van emplenar d'edificacions els carrers, sinó també de llargues files de locals a les plantes baixes dels nous blocs. En molts casos, la propietat

¹⁶¹ Que encara serà molt baix respecte un baix nivell de vida però que permetrà anar estalviant o adquirir poc a poc productes de consum. López Ródenas (1982, p. 50-55) fa bon exemple d'això mostrant l'evolució salarial, l'encariment dels productes i el que denomina com "la carrera del consumo".

¹⁶² Com són els exemples presentats a l'anterior capítol de veïns com el pare de Maria Teresa Alquézar, Jordi Viñas i Adelina Hernández o també Jordi Pérez i Pilar Creus.

¹⁶³ En el cas del barri Llatí va predominar la immobiliària Ortega (Entrevista a l'AV del Llatí) i les inversions i influències del futur alcalde Blas Muñoz (Epifania Román).

d'aquests locals va quedar en mans dels propietaris que van firmar la permuta o de la immobiliària que n'havia realitzat l'edificació. En el primer cas, moltes famílies tractaven de crear un comerç o d'oferir el local a qualsevol familiar o conegut que pogués aprofitar l'oportunitat. Sinó, es posava de lloguer com també passava en el cas de la propietat immobiliària. Tot i així, sembla que en l'amplíssima majoria de casos, els locals i els comerços restaven en mans de veïns del barri, i existien pocs casos de propietaris "forans".¹⁶⁴

Aquest va ser un procés, òbviament igual que l'immobiliari, força ràpid, tal com van percebre els mateixos residents anteriors a les onades migratòries.¹⁶⁵ Tot i així, l'ambient del barri, com el mateix context econòmic dels anys cinquanta al país, no era el més propici per a l'apertura comercial. Com hem vist, la urbanització massiva del barri Llatí, tot i que va significar l'apertura de tots el carrers, va mantenir una infraestructura viària i de comunicacions molt dolenta i força aïllada, encara no existia una base de comerç local mitjanament assentada i ni tant sols una certa proliferació de tallers que generessin una ocupació, es depenia completament de fora. Es tractava, per tant, d'una economia molt pobre, gens desenvolupada i amb molts potencials clients que dedicaven bona part del sou a pagar el pis i la subsistència, és a dir, aliments, roba i poc més.¹⁶⁶

Malauradament, en l'actualitat no s'han trobat suficients evidències de caire documental o administratiu que ens permetin reconstruir la realitat comercial d'aquestes primeres dècades, havent de dependre, novament, de les fonts orals de veïns residents en aquestes dates. La majoria dels primers locals d'aquesta primera fase, clarament es van adaptar a la limitada demanda local, de tendència molt general sense especialitzar-se en res. Van sorgint de forma extensa els anomenats *Ultramarinos* o *Colmados*, botigues de venda molt general, centrada sobretot en l'alimentació, però on també podien trobar altres productes domèstics o de primera necessitat. Referenciats pel nom del propietari/a, alguns dels més coneguts d'aquesta categoria eren els *colmados* "el de la Sra. Carmen", "el Carrasco" i "el Castells" (tots al carrer de Roma), Comestibles Glòria (carrer de Florència), "la Jerónima", a més d'alguns forns o lleteries a carrers com Perú o Mozart. Sorgiran també però de forma molt limitada alguns locals més especialitzats com les perruqueries, sent les més conegudes "La Rosi" al carrer de Perú o "La Pepi" al carrer de Milà, o la Pape-ria Palacín al carrer de Florència i la Ferreteria Vilaplana al carrer de Sicília.

¹⁶⁴ Entrevista a Clotilde Matellanes; Juan Palacín; Montserrat Martínez.

¹⁶⁵ Entrevista a Adelina Hernando; Jordi Viñas; Núria Recio; Montserrat Martínez.

¹⁶⁶ Entrevista a Juan Palacín; Montserrat Martínez; Jordi Viñas.

Els inicis d'aquests comerços van ser força complicats i durs per a la majoria d'ells, els quals van haver de lluitar per arrencar la seva pròpia botiga, atraure clients i combatre una forta dependència i atraure el consum al barri en detriment dels mercats i altres carrers més comercials de la resta de Santa Coloma. De fet, els inicis com a autònom eren molt difícils en qualsevol context.¹⁶⁷ Juan Palacín recorda com, al principi, tant familiars com algunes empreses li van desaconsellar i van insistir en la mala decisió que estava prenent a causa del moment econòmic que es vivia, sobretot perquè el barri Llatí no era un lloc òptim per muntar un comerç “aquí estaréis muy solos y no venderéis [...], no haréis nada”.¹⁶⁸

Aquests primers locals s'anaven conformant progressivament, en un primer moment poc mobllats i sense massa varietat d'articles o productes moderns.¹⁶⁹ De fet, i com ja s'ha fet referència abans, bona part de la població del barri, tot i que comprava coses del dia a dia en aquests *colmados*, continuava baixant al mercat Sagarra o al mercat ambulant, i més tard al mercat del Fondo,¹⁷⁰ on trobaven més varietat de productes i moltes vegades a preus més econòmics. La encara precària situació de molts treballadors i famílies del barri va fer que es mantingués com a únic factor determinant de competència la diferència de preus entre botigues, ignorant altres com la distància o la confiança.¹⁷¹ Per tant, l'afluència de clients a les botigues del barri no era gran, i havien de suportar llargues jornades per poder obtenir beneficis en net.¹⁷²

Progressivament a les ràpides edificacions van anar sorgint noves botigues i tant la població com l'economia del barri van anar creixent. L'allau migratòria, de fet, va significar un gran impuls per al comerç del barri, multiplicant-se considerablement cada any que passava el nombre de veïns i consumidors [Fig. 27].¹⁷³ Aquest impuls, de fet, va fomentar no només l'apertura gradual de cada vegada més botigues sinó que també va beneficiar les que portaven més temps al barri i tenien més experiència i el comerç més desenvolupat. Cap a principis de la dècada de 1960 les botigues van començar a diversificar-se i créixer, i van aparèixer cada cop més establiments d'alimentació especialitzades com ara peixateries, fruiteries, verduleries i carnisseries, i també tota classe de serveis: sabaters; drogueries; bars; botigues de mobles; lampistes; tallers mecànics...

¹⁶⁷ Entrevista a Antonio “el churrero”; Juan Palacín.

¹⁶⁸ Entrevista a Juan Palacín.

¹⁶⁹ Entrevista a Juan Palacín; Clotilde Matellanes.

¹⁷⁰ Ja que el projecte del mercat del Fondo no es a finalitzar fins al 1965 [Martínez (2019), p. 77-83].

¹⁷¹ Entrevista a Clotilde Matellanes; Antonio “el churrero”; Montserrat Martínez; Maria Teresa Alquézar; Epifanía Román; Pilar Creus.

¹⁷² Entrevista a Clotilde Matellanes.

¹⁷³ Entrevista a Maria Teresa Alquézar; Clotilde Matellanes.

“De cara al negoci va ser molt bona, perquè va vindre molta gent i així vaig tenir més clients. Les coses clares.”¹⁷⁴

Bona part dels locals que van obrir en aquesta fase primerenca es trobaven concentrats en vies on la urbanització i les edificacions estaven més desenvolupades com els carrers de Perú, Roma, Florència i Milà,¹⁷⁵ tot i que aniran agafant progressivament molta importància altres carrers com Nàpols, Sicília o Mozart. Destaca bastant l'absència de botigues de roba, però encara més un creixent nombre de tallers de costura, on moltes dones del barri acabarien treballant amb contractes o sense, fet que ens podria fer dubtar de la realitat de les dades d'ocupació femenina del barri d'aquestes dècades.

L'ambient de proximitat, familiaritat i confiança que es va anar originant al llarg dels anys cinquanta i seixanta entre els comerciants, els veïns de tota la vida i els migrants va potenciar l'augment de les compres a través de fiar o aplaçar els pagaments, cosa que permetia a les famílies pagar els aliments o els béns desitjats una vegada rebien els sous a final de mes.

“Tú podías pagar las compras de todo un mes de una vez [...] pagaba cuando cobraba, no lo hacía cada vez que iba a comprar, me lo apuntaban.”¹⁷⁶

Però el sistema de pagament, molt estès aleshores, que veritablement va fomentar encara més l'inici de la societat de consum a Catalunya i, per tant, a les botigues del barri van ser els pagaments a terminis. En veu de molts dels veïns i botiguers del barri¹⁷⁷ el pagament a terminis, juntament amb les fiances, eren el que va permetre a les famílies treballadores del barri amb poc marge d'estalvis entrar a formar part de la societat de consum que just començava a desenvolupar-se, retroalimentant i desenvolupant progressivament l'economia del barri. Cap família, per humil que fos, podia evitar beneficiar-se d'aquests sistemes que, gràcies a la confiança entre clients i botiguers, es feien flexibles i còmodes en els pagaments. Clotilde Matellanes mostra perfectament aquest fet amb les demandes creixents dels períodes nadalencs i d'inicis de curs escolar:

“A mí por ejemplo los juguetes de Reyes y el material [escolar] me lo apartaban y lo iban pagando poco a poco, y cuando lo tenían pagado pues se lo llevaban. Y la mayoría de tiendas de allí, de ropa o de lo que fuera, lo hacían así. [...] En junio y septiembre es cuando se comenzaba a vender [...] Si era un humilde trabajador no quería que le faltara un juguete [...] para Reyes

¹⁷⁴ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

¹⁷⁵ Tal i com descriuen la ubicació dels carrers els diferents veïns entrevistats, especialment Núria Recio, Maria Teresa Alquézar, Juan Palacín i Clotilde Matellanes.

¹⁷⁶ Maria José Gutiérrez, a l'entrevista de Juan Carlos Palacín.

¹⁷⁷ Entrevista a Juan Palacín; Clotilde Matellanes; Maria Teresa Alquézar; Epifanía Román; Montserrat Martí-nez; Francisco Téllez.

Figura 27. Fotografia del carrer de Roma prop de la confluència amb Florència. Hi destaca un paisatge urbà, encara amb mancances però amb una clara vida activa en l'àmbit social i comercial. Fotografia propietat de Montserrat Martínez Leceta.

para los chiquillos, si no le podían dar un juguete le compraban unas libretas, unas gomas, unos lapices... Eso es lo que se estilava [...] eso eran los Reyes de antes.”¹⁷⁸

La societat de Santa Coloma de Gramenet feia els primers passos cap a la societat de consum, fet que s'acabarà consumant als anys setanta i vuitanta. Als seixanta, ja dintre del període de recuperació econòmica, després de la llarga postguerra, va néixer un gran interès per productes domèstics tant pràctics com innovadors, entre els quals destacaven els electrodomèstics i els vehicles. És en aquesta dècada quan començaran a aparèixer amb molta més freqüència cotxes i motocicletes, propietat dels veïns del barri, que utilitzaven per anar a treballar, sortir fora de la ciutat i també per complir amb les seves funcions laborals. En primer lloc, les motocicletes eren molt utilitzades per als desplaçaments laborals per les grans deficiències pel que feia a les comunicacions i al transport públic. Cap a la segona meitat de la dècada comencen a generalitzar-se l'ús de cotxes com el Seat 600, el Renault 4L o el Citroën, entre altres.¹⁷⁹

Televisors i electrodomèstics van representar amb força aquests inicis de la societat de consum. Ja fos per veure els veïns que en gaudien¹⁸⁰ com per la insistència de comercials provinents de Barcelona [López Ródenas (1982),

¹⁷⁸ Entrevista a Clotilde Matellanes.

¹⁷⁹ Entrevista a Núria Recio; Antonio “el churrero”; Jordi Viñas.

¹⁸⁰ Entrevista a Epifania Román; Núria Recio; Clotilde Matellanes; Adelina Hernando.

p. 50], de mica en mica es van anar introduint a les cases del barri Llatí, sobretot gràcies al sistema de pagament a terminis. Totes aquestes noves vendes no van poder ser aprofitades pel comerç del barri, i la gran majoria de beneficis va anar a parar a Barcelona. Moltes vegades això passava, per exemple, per la manca de botigues d'electrodomèstics a la zona, però d'altres per la incapacitat dels comerciants mateixos a l'hora de treure nous productes a la venda per culpa de les males infraestructures i dificultats empresarials. Sobre aquesta incapacitat inicial i les limitacions del comerç del barri per innovar n'eren conscients tant els botiguers com molts veïns de barri,¹⁸¹ i no s'hi acabarà de posar fil a l'agulla fins als anys setanta i vuitanta amb l'obertura de noves botigues i l'entrada de nous comercials i intermediaris.

De fet, cap als anys seixanta, amb el creixement del comerç del barri Llatí, molts veïns deixen de dependre exclusivament dels mercats i botigues de fora per començar a comprar majoritàriament a les botigues properes. Tot i que eren conscients de les limitacions pel que a varietats es referia, no només de les botigues del barri sinó de Santa Coloma, existia entre els veïns un sentiment de conformació. Es tractava de famílies de classe obrera que venien en la gran majoria de casos de situacions molt precàries i que no trobaven al context del barri o a Santa Coloma cap mena de carència o buits a escala comercial.

“Sabes lo que pasa, que nos amoldábamos a todo lo que había. Faltaba de todo y a la vez no faltaba de nada. Porque había de todo, más o menos, un “poquillo” y no echabas en falta nada.”¹⁸²

Aquestes reflexions aniran molt lligades a d'altres amb més consciència social, on es fa clarament present el caràcter homogeni entre veïns d'un barri obrer de la perifèria. Tots gaudien i patien les mateixes situacions en matèria social, econòmica i d'accessibilitat, tot i tenir les seves pròpies però, molt reduïdes, desigualtats internes al barri. Jordi Viñas i Adelina Hernando plasmen aquesta idea en parlar de les carències a nivell de botigues al barri Llatí:

Jordi: “Com no havíem tingut res no trobàvem res a faltar.”

Adelina: “No pensàvem [...], tampoc el nostre entorn, anaves vivint al ritme que anava vivint la gent.”¹⁸³

Aquests sentiments i idees, que ja anaven agafant forma des dels mateixos orígens del barri Llatí amb la feina i les col·laboracions conjuntes per tirar endavant el barri, fan caldo de cultiu per continuar evolucionant fins a la dècada

¹⁸¹ Entrevista a Juan Palacín; Juan Carlos Palacín; Epifanía Román.

¹⁸² Entrevista a Clotilde Matellanes.

¹⁸³ Entrevista a Jordi Viñas.

dels setanta. El comerç local representarà un importantíssim catalitzador de totes aquestes carències, no tan sols en l'àmbit comercial, sinó de les problemàtiques urbanes, socials i laborals.

I és que el barri havia evolucionat en una *vorágine* de la construcció que, sense cap tipus de control administratiu ni polític, s'havia especulat amb tot el territori del barri Llatí sense deixar lloc a cap espai de caràcter comú o popular. La inexistència d'equipaments públics grans com ambulatoris, centres cívics, escoles públiques o espais verds havien deixat el barri orfe de cap mena d'espai comú per a la trobada, socialització, oci o reunió dels seus habitants. El forçat caràcter econòmic del barri com a residencial/dormitori, on una amplíssima part dels habitants treballava fora, amb llargues jornades laborals i llargues distàncies, dificultava encara més una socialització entre els residents, fet destacat per alguns dels veïns.¹⁸⁴ En aquest context, el comerç local va representar un dels espais de trobada i socialització excepcionals de molts veïns del barri Llatí, espais moltes vegades de més confiança i més aïllats que el carrer, on podien expressar-se més lliurement. Molt probablement el millor exemple és el presentat per Maria Teresa Alquézar al punt anterior d'aquest capítol, on les queixes respecte a les problemàtiques del barri sorgien als comerços, i encenien els ànims fins que van esclatar en una mobilització i actuació de protesta totalment improvisada.¹⁸⁵

A les fonts orals recopilades al llarg d'aquest treball trobem referències directes i indirectes als comerços com a lloc de trobada. Montserrat Martínez aporta aquesta visió quan parla de l'activa vida social i comercial que hi havia al barri:

“[...] y además como era gente del barrio [botiguers] era como ir a tu casa a comprar. Ibas allí y como te encontrabas con todos o una parte de los vecinos pues hablabas de cualquier cosa.”¹⁸⁶

Per un altre costat els botiguers també fan referència a aquest mateix fet, com la gent es trobava a les botigues i moltes vegades aprofitaven per expressar-se i compartir entre ells i amb els botiguers la seva situació tant laboral com del barri. Clotilde Matellanes fa reiteradament referència a les moltes queixes que en aquells anys molts treballadors provocaven els problemes de mobilitat del transport públic. Juntament amb el seu marit, Juan Palacín, afirmen que molt sovint la clientela expressava el seu malestar per la situació del barri, com també algunes persones expressaven la seva insatisfacció envers la situació política del moment, si bé existia una por generalitzada a ficar-se en problemes, cosa per la qual els cometaris es feien en contextos molt específics i

¹⁸⁴ Entrevista a Antonio “el churrero”; Juan Palacín.

¹⁸⁵ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

¹⁸⁶ Entrevista a Montserrat Martínez.

de manera subtil. Clotilde assenyala: “no lo hacían a las claras, lo hacían un poco de *amagadillo*.”¹⁸⁷ En aquest cas no hi ha evidències de que s’arribessin a repartir pamflets o octavetes dins les botigues per part de la clientela, com tampoc es feien referències explícites a la censura que cometia el règim en la premsa que es venia al barri. Les queixes eren notablement recurrents cap a l’estat dels carrers i del barri, com la falta d’asfaltats, pals d’alta tensió, etc. Fets que en més d’una ocasió van acabar amb part dels veïns organitzant-se i redactant cartes amb queixes cap a l’Ajuntament amb una recollida de signatures prèvia.¹⁸⁸ Cartes que més d’una vegada van acabar en informes i en actuacions de reforma específica d’alguns carrers.

Si bé hem afirmat que aquests processos socials de conscienciació i protesta del barri Llatí aniran agafant forma al llarg de les dècades dels cinquanta i seixanta, en paral·lel, juntament amb el desig i l’aspiració a una prosperitat econòmica, molts veïns començaven a percebre, i patir, uns altres fenòmens socials al barri i a la ciutat. La societat colomenca començava a mutar i evolucionar.

“Tot va canviar molt de sobte, gent que tenien solars i els van donar per pisos van prosperar molt. Es van vendre pisos perquè també era una època en la que es treballaven moltes hores i es podia fer. També es començaven a veure molts cotxes [...] Va ser una evolució tan gran... però va portar també altres coses molt negatives.”¹⁸⁹

¹⁸⁷ Entrevista a Juan Palacín.

¹⁸⁸ *Ibidem*.

¹⁸⁹ Adelina Hernando, a l’entrevista a Jordi Viñas.

Aquells 4 “meravellosos” anys 70 i 80

1. “Usted vive en la ciudad sin ley”¹⁹⁰

Cap a finals de la dècada dels seixanta, però amb especial èmfasi a principis i fins a mitjans de la dels setanta, Santa Coloma de Gramenet va sofrir una notable crisi social vinculada a la delinqüència juvenil i al tràfic de drogues. Aquests fets van assolir tanta repercussió als relats orals i a la premsa que van acabar transcendent fora la ciutat, cosa que va provocar la seva “mala fama”. El barri Llatí, com la majoria de zones de la ciutat, va ser testimoni de primera d’aquest període tan popularment conegut, ple de clarobscurs documentals i de llegendes orals. En aquest apartat tractarem com van viure aquest polèmic fenomen els habitants del barri. Analitzarem algunes referències que trobem a la premsa social d’aquella època, amb l’objectiu de tractar d’entendre’n l’origen i la fi, amb una clara intenció crítica.

Tot i que l’esclat de la delinqüència juvenil es produeix al 1970, difícilment pot ser un fenomen creat des de zero sense cap classe d’antecedents, amb uns precedents i un seguit de factors que degeneressin de forma escalada. Si mirem la premsa local, essent la revista *Grama* un bon exemple d’això per la seva periodicitat i les dinàmiques amb els lectors a través de les seves “Cartes al Director”, veiem que ja al 1969 trobem cartes i referències als articles sobre joves problemàtics. Cartes com “No a la Juventud Gambera”,¹⁹¹ “Juventud Gambera”,¹⁹² “Atención a los gamberros del cine”,¹⁹³ “Boîtes en Santa Coloma”,¹⁹⁴ “Manuel Casale”,¹⁹⁵ “¿Cine? ¡Gamberrismo!”¹⁹⁶ les trobem als números de la publicació, on fins i tot, en un sol dels seus exemplars s’arribava a comptabilitzar un total de 9 cartes relacionades amb el tema. El concepte de *gamberro* s’utilitza de forma molt genèrica a les diferents cartes i la majoria giren al voltant de la figura de joves, habitualment menors de 18 anys, que actuen de forma incívica a diferents espais comuns o d’oci a la ciutat. La primera carta, que obre la polèmica, en criticar l’apertura d’una *boîte* (bar musical) ja

¹⁹⁰ Entrevista a Juan Palacín.

¹⁹¹ CASALE, M. A *Cartas al Director*. *Grama*, 2, febrer 1969, p. 2.

¹⁹² Cuatre cartes referents a aquesta temàtica, tres a: RIBERA, J.; BRAVO, S. i MUÑOZ, R. A *Cartas al Director*. *Grama*, 3, març 1969, p. 2. I una PÉREZ, A. A *Cartas al Director*. *Grama*, 4, abril 1969, p. 2.

¹⁹³ SEGARRA, A. A *Cartas al Director*. *Grama*, 5, maig 1969, p. 2.

¹⁹⁴ MADUEÑO, E. A *Cartas al Director*. *Grama*, 7, juliol 1969, p. 2.

¹⁹⁵ “JARRYANO” A *Cartas al Director*. *Grama*, 9, setembre 1969, p. 2.

¹⁹⁶ ARIZA, J. A *Cartas al Director*. *Grama*, 11, novembre 1969, p. 2.

presenta el panorama dels estereotips que s'estava generant sobre la joventut del moment, els seus gustos musicals, la seva vestimenta i els seus espais preferits d'oci:

"[...] me parece que ya tenía bastante nuestra juventud con los malos ejemplos que ven en el cine y otras partes, para que también ahora nosotros les facilitemos un lugar para que puedan darse al desenfreno de los bailes modernos y de esas mal llamadas reuniones de sociedad, donde nada bueno aprenden sino esas sandeces de las canciones de moda, a beber de todo y dejarse las melenas cada vez más largas."¹⁹⁷

Tot i que bona part de les següents cartes són de joves i alguns adults per criticar l'actitud tan intolerant envers els joves, la seva imatge i les seves maneres de divertir-se, fan palès que aquests prejudicis estaven molt estesos per la societat d'aleshores. De fet, algunes de les defenses situen el jovent com víctimes de la situació de la ciutat, sense centres culturals,¹⁹⁸ dels quals se'n volen aprofitar els adults.¹⁹⁹ La tendència durant els anys 70 i 71 és la mateixa, amb crítiques als "gamberros de melena larga", i se segueix criticant les *boîtes* com a llocs degenerats i que devaluen la ciutat.

Dintre d'aquesta tendència alcista,²⁰⁰ de preocupació envers els joves [Fig. 28, 29 i 30], al número de febrer de 1970 de la revista *Grama*, hi trobem l'article "Golfillos ayer..." d'Eugenio Madueño, on inicia una reflexió sobre quan era més jove i també conformava bandes pels carrers i els voltants de Santa Coloma i, fins i tot, robava raïm a les vinyes de Can Butinyà, encara que accepta que les bandes del moment provoquen més aldarulls, assetgen noies i fan més ús de la violència. Explica com la problemàtica dels joves de la nova generació han perpetuat els problemes de la seva.

"Lo que antes se hacía en una cabaña ahora se hace en los bailes. Diferentes cosas pero el mismo problema psicológico [...] sigue respirándose violencia, una violencia distinta, pero al fin y al cabo violencia."²⁰¹

Madueño planteja un possible problema de tipus sistèmic on, encara que la seva generació al final va acabar madurant i va començar a treballar, els factors que el van portar a comportar-se d'aquesta manera es repeten i ara amb més gravetat.

¹⁹⁷ CASALE, M. "No a la Juventud Gamberra". A *Cartas al Director. Grama*, 2, febrer 1969, p. 2.

¹⁹⁸ BRAVO, S. "Juventud Gamberra". A *Cartas al Director. Grama*, 3, març 1969, p. 2.

¹⁹⁹ MUÑIZ, R. "Juventud Gamberra". A *Cartas al Director. Grama*, 3, març 1969, p. 2.

²⁰⁰ Durant els següents anys les cartes respecte a la temàtica de joves i *boîtes* arriba a tenir de mitjana una o dues cartes a cada número de la revista *Grama*, fet que denota que era un tema "candent".

²⁰¹ MADUEÑO, E. "Golfillos Ayer...". *Grama*, 14, febrer 1970, p. 5.

Pel tracte que es feia d'aquest tema en conseqüents cartes i articles, on d'una banda es posava més èmfasi en l'escàndol i la vergonya que produïen aquests actes i, d'una altra es defensava el dret a l'oci i a la seva imatge personal, no sembla que en aquestes dades es posés fil a l'agulla per tractar d'entendre les causes d'aquesta problemàtica. Molt probablement no es devia aprofundir en aquesta qüestió per aquest caràcter més moral i tradicional que impregnava les reflexions inicials marcades aparentment per les diferències generacionals. No van ser capaços de detectar ni entendre el problema que llavors estava aflorant.

Figura 28. Portada de la revista *Grama*, número 55-56, de l'estiu de 1973, que tracta en portada la greu problemàtica escolar.

El fenomen que s'anava a originar tindria múltiples factors. El primer i principal és l'educació. La gran carència de places escolars atès l'encara nombre molt reduït d'escoles va deixar a un notable volum de joves, entre 8.000 i 10.000 amb una negligent o cap atenció educativa [Fig. 28]. En molts casos, la família preocupada per la necessària formació dels seus fills per prosperar en un futur acabava solucionant la situació,²⁰² però aquesta no va ser la realitat de totes les situacions, especialment en els casos de les famílies més desarranjades o desestructurades. Un altre aspecte era el caràcter urbà de Santa Coloma, sense grans parcs o espais verds, on el jovent va desenvolupar un caràcter força gregari a l'hora de jugar i socialitzar-se, formant en alguns casos grups de coneguts que tenien topades tenses o violentes amb grups d'altres zones, com descriu Javier Torres, jove del barri Llatí en aquell context: "... quedaba la gente, que yo lo veía, para darse puñetazos entre los cabecillas".²⁰³ Un tercer era el greu problema d'atur juvenil que patia el mercat laboral cap a principis de la dècada dels setanta, fet que impedia que

²⁰² Entrevista a Núria Polo; Maria Teresa Alquézar; Juan Palacín; Clotilde Matellanes.

²⁰³ Entrevista a Francisco Javier Torres. Aquest caràcter gregari dels nens i joves va destacar al barri Llatí degut a la carència absoluta de parcs, havent d'anar pels carrers o caminar fins a Sant Jeroni de la Murtra.

els joves que no volien continuar estudiant s'incorporessin al mercat laboral per poder estabilitzar més la seva vida [López Ródenas (1982), p. 159; Martínez (2019), p. 92].

Hi ha altres factors destacables i que sorprenentment no han sigut massa evidenciats a la bibliografia que ha tractat la problemàtica social i juvenil dels anys setanta, com l'arribada i gran propagació d'algunes drogues als barris obrers peninsulars, com la marihuana o l'heroïna; com també l'enraigament d'un caràcter molt rebel i inadaptat envers les figures d'autoritat i el sistema. La marihuana, que si bé ja tenia una certa presència, va començar a agafar força a principis d'aquesta dècada marcant aquestes bandes com un símbol de rebel·lia i ruptura; de fet en molts casos al·legaran idees i principis *hippies* i d'alliberament sexual en les seves actuacions tot i que no seran preses amb serietat ni per les autoritats ni pels periodistes. En aquest cas podem destacar un assentament a la zona de Sant Jeroni de la Murtra que va acabar amb un gran nombre de menors detinguts per "prácticas poco honestas" i consum de drogues.²⁰⁴

Cap als anys 1972 i 1975, algunes bandes juvenils com els Correas i els Cadenas van crear un gran clima de conflictivitat tant al barri del Fondo com a algunes zones del Centre. Robatoris de grau mitjà i de vehicles, amenaces amb armes blanques i, en el "clímax" conflictiu de l'estiu de 1973, amb assalts i ocupacions vandàliques al bell centre del Fondo [Fig. 30] [López Ródenas (1982), p. 161-163; Martínez (2019), p. 92-93]. Més enllà de l'èpica vandàlica que la memòria popular i d'alguns mitjans els ha atorgat, aquestes bandes en realitat eren grups de joves d'entre 10 i 18 anys, en bandades que podien agrupar fins a les 25 persones, que rondaven les zones anteriorment mencionades i la zona de la Balsa [Martínez (2019), p. 92], d'on provenien, i també d'altres parts de Santa Coloma [López Ródenas (1982), p. 161], barri Llatí inclòs.²⁰⁵

Figura 29. Portada de la revista *Grama*, número 57, setembre de 1973. Com a titular, arran del conflicte dels Correas aquell mateix estiu "Cárcel o Reformatorio ¿Pueden solucionar la delincuencia juvenil?"

²⁰⁴ MADUÑO, E. "Hablan los Correas". *Grama*, 54, juny 1973, p. 10-11.

²⁰⁵ Entrevista a Francisco Javier Torres; Epifanía Román.

del jovent en aquell context, qui també afirma que es tractava d'uns conflictes de bandes que s'han magnificat excessivament. Tot i que alguns grups d'esquerres de la zona del Fondo i de Sistrells van arribar al conflicte directe amb els Correas [Martínez (2019), p. 93] els militants del PSUC de la zona del barri Llatí com Alejo Castellano²⁰⁷ es reunia periòdicament amb alguns d'ells per tractar que aquestes bandes es controlessin, portessin una vida més sana, etc.²⁰⁸ De fet, Epifanía Román recalca que el gran problema que va sofrir a la dècada de 1970 el barri Llatí com també algunes parts de Santa Coloma de Gramenet va ser el consum de drogues, especialment d'heroïna a partir de la meitat d'aquella mateixa dècada.

Bona part dels veïns i joves de l'època recolzen el fet d'un elevat consum de drogues que es va disparar cap als anys setanta.²⁰⁹ Alguns, amb fills d'edat adolescent en aquesta època, van viure amb especial por aquests anys, ja que l'edat mitjana dels consumidors girava al voltant dels 17-35 anys. Clotilde Matellanes fa menció de la por generalitzada que existia a què els fills caiguessin en la drogoaddicció, una gran por per petites coses com que els seus fills arribessin tard a casa, en veure com molts dels joves de les edats dels seus fills s'anaven enganxant amb facilitat i com molts dels focus conflictius del moment es trobaven molt a prop de les escoles i instituts.²¹⁰ De fet, al barri, hi havia alguns focus de distribució i venda que giraven al voltant d'alguns bars, un dels quals era el bar Hermanos Peña,²¹¹ un dels més coneguts i problemàtics, que es trobava a la confluència entre els carrers Sicília i Milà.

L'extensió de l'heroïna va ser relativament impactant: queien en la drogoaddicció els fills d'una mateixa família a la vegada o de forma progressiva. Alguns veïns parlen d'una certa generació perduda en aquestes dates. Epifanía Román precisa més en aquests fets:

“De chavales que fueron a la misma clase que mi hijo, de aquí del barrio, por lo menos cinco que yo sepa están muertos por sobredosis. Y mi hijo tiene 45 años. [...] Era época de chavales que ahora podían tener entre 45-50. Hubo una época en la que muchos chavales se perdieron.”²¹²

María José Gutiérrez, veïna del carrer de Santa Eulàlia i que era adolescent en aquella època narra l'impacte que generava aquesta situació, i també com algunes discoteques van ser la porta d'entrada d'aquest tràfic:

²⁰⁷ Parella de Montserrat Martínez i futur president de l'AV del Llatí.

²⁰⁸ Entrevista a Epifanía Román.

²⁰⁹ Entrevista a Montserrat Martínez; María Teresa Alquézar; Clotilde Matellanes; Juan Carlos Palacín i María José Gutiérrez.

²¹⁰ Entrevista a Clotilde Matellanes.

²¹¹ Entrevista a Francisco Javier Torres.

²¹² Entrevista a Epifanía Román.

“Tuvieron que morir muchísimos jóvenes... entre ellos algunos amigos míos por cuestión de la droga. El caballo hizo estragos en Santa Coloma, por las aceras, por la calle, a veces se veían jeringuillas, era algo increíble, porque no había una sanidad como hay hoy en día [...] La gente no hacíamos botellón pero sí salíamos mucho a la calle, como también a discotecas ‘económicas’ [...] y traía mucha ‘caña’ de fuera.”²¹³

El barri Llatí en aquest mateix període es va veure afectat per un cert augment de la delinqüència per part de gent del barri que buscava diners per al consum de drogues i també per part de gent de fora per l'augment de la criminalitat a Barcelona i els seus voltants. Els robatoris, des de mitjans i fins a finals de la dècada dels setanta, van afectar tant a veïns particulars com a botiguers. Els robatoris que es produïen tant al carrer com a les cases eren perpetrats majoritàriament per gent del mateix barri amb problemes de drogoaddicció i necessitat de diners:

“Robos, tirones y demás. Puedes llamarlos actos vandálicos o necesidad para... no pasar el mono, para lo que el cuerpo necesita en ese momento.”²¹⁴

Un cas entre molts és el de Núria Recio al 1978, a qui un conegut menor problemàtic del barri els va entrar a robar diverses joies i objectes de valor familiar.²¹⁵ Per una altra banda trobem els diferents robatoris que van sofrir els comerços, alguns de manera forçosa, com el de la Papereria Palacín, a qui van sostreure la caixa enregistradora una nit de 1975²¹⁶ o els reiterats atracaments que va patir Maria Teresa Alquézar al seu estanc:

“I la joventut, pues això, t'entraven a robar i lo que trobaven. Tu treballaves un any i mig per lo que t'havien robat i ells en 5 minuts ‘se n'anaven de viatge’ amb la droga.”²¹⁷

Cap aquesta mateixa època el barri patirà de forma paral·lela altres casos de delinqüència. Van començar a arribar grups de dones procedents de La Mina, que aprofitant despistes premeditats robaven a les botigues del barri. Ho van fer d'una forma reiterada fins a un punt que els botiguers van acabar organitzant una xarxa d'avisos, donant l'alerta quan veien arribar als seus carrers aquestes persones.²¹⁸ En un espectre totalment diferent, trobem en aquest període referències a un cas de corrupció policial per part d'un agent que, acusant malintencionadament la falta d'etiquetatge d'alguns productes, obtenia pagaments “sota mà” en algunes zones del barri, especialment al carrer

²¹³ Entrevista a María José Gutiérrez.

²¹⁴ Entrevista a Montserrat Martínez.

²¹⁵ Noi que va acabar morint molt jove degut a la seva mala vida. Entrevista a Núria Recio.

²¹⁶ Entrevista a Clotilde Matellanes.

²¹⁷ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

²¹⁸ Entrevista a Clotilde Matellanes.

de Sicília.²¹⁹ El contraban, igual que a la resta del territori, mai va acabar de desaparèixer i es va anar renovant amb el pas del temps. Cap als anys setanta alguns veïns assenyalen l'existència d'un cert contraban de joies provinent d'Andorra i que tenia el seu centre d'acció prop del carrer de Nàpols.²²⁰ Però el cas més interessant el torna a presentar Maria Teresa Alquézar, que com a propietària d'un estanc al carrer de Perú, ens parla del contraban de tabac generalitzat que existia per la zona i que, segons els estanquers, va obrir pas al tràfic de drogues:

“T'ho dic per l'estanc per les reunions on vaig estar. El contraban de tabac va ser primer, van guanyar els 'cuartos' i després aquests 'cuartos' els van invertir en drogues, que donen més. Aleshores a Santa Coloma va haver-hi una temporada de molt contraban de tabac i ja es va avisar 'ara hi ha tabaco, però després hi haurà droga', i no va fallar...”²²¹

Com podem veure, hi ha força evidències d'un creixement de la delinqüència tant juvenil com organitzada a Santa Coloma i al barri Llatí. S'han inclòs de forma imparcial les evidències i vivències de molts dels veïns del barri en ser preguntats per aquests fets. Tot i així resulta interessant plantejar com en molts casos, durant les entrevistes, es generava un cert debat sobre el que “s'escoltava” pels carrers en aquest període i en les històries que hi circulaven. Cap veí treu importància a aquest fenomen de criminalitat lligat a les drogues, a diferència dels fets dels Correas i els Cadenas on sí hi ha discrepàncies i dubtes ja mencionats anteriorment, però sí es fan referències a “històries” que els mateixos entrevistats i familiars posen en dubte o mencionen la desconexió sobre més informació o base. Durant l'entrevista a Juan Carlos Palacín es genera un molt bon exemple d'aquest fet, en la qual parlant sobre els delictes i la imatge de Santa Coloma recorden i parlen d'algunes de les històries que van arribar a escoltar, fins un punt inusitat com extraccions d'ulls a nens, de mugrons a dones, afirmant com totes aquestes coses s'originaven purament en el “boca a boca”, mai es trobava res més enllà: “Es que luego esto ni salía en los periódicos ni en las noticias.”²²²

Aquest ambient de por fomentava aquestes històries i llegendes urbanes on la delinqüència i l'efecte de les bandes es portava a límits extrems. Malauradament aquest boca-orella va acabar sortint de la ciutat i es va estendre pel territori, moltes vegades gràcies a la premsa. D'aquesta manera es van

²¹⁹ Ibidem.

²²⁰ Entrevista a Adelina Hernando.

²²¹ Entrevista a Maria Teresa Alquézar. Francisco Téllez precisa que es distribuïen pels bars de la ciutat. A Entrevista a Epifanía Román.

²²² El debat s'origina entre Maria José Gutiérrez, Clotilde Matellanes i Juan Carlos Palacín en l'entrevista d'aquest últim.

començar a fixar termes com “Far West” o “Ciudad sin ley.”²²³ Una mala fama que va acompanyar molts colomencs allà on anessin, inclosos, òbviament, els veïns del barri Llatí. Maria Teresa Alquézar explica com, irònicament de nou, els taxis les deixaven moltes nits al pont del riu Besòs per por als atacs.²²⁴ Juan Carlos Palacín afirma que una vegada a Andorra, en dir d'on provenia, van identificar la ciutat com “sin ley” i “ahí es donde la banda de los Correos”, generant entre els habitants un sentiment de certa vergonya tal i com exemplifica Clotilde Matellanes: “No te atrevías a decir de dónde eras [...] te daba vergüenza decirlo.”²²⁵

Amb l'arribada del primer govern democràtic a l'Ajuntament de la mà del PSUC, encapçalat per Luis Hernández, l'Administració va fer un gran treball i molts esforços per lluitar i acabar amb la conflictivitat i la problemàtica vinculada a les drogues. Epifanía Román va viure pràcticament de primera mà aquesta lluita a Santa Coloma, però amb especial èmfasi al barri Llatí, el seu barri:

“Afortunadamente estaban ya los ayuntamientos democráticos y se hizo mucho esfuerzo. Se pusieron muchos trabajadores sociales [...] las 24 horas con los chavales en la calle, con los delincuentes pero sobre todo con los drogadictos [...] y se hizo un cerco muy grande a los camellos grandes.”²²⁶

Figura 31. Portada de la revista *Grama*, número 110, març de 1978. Tot i que *Grama* mai va arribar a exagerar ni dramatitzar la situació social, es tracta d'un bon exemple de com la problemàtica dels joves conflictius i les drogues van acaparar tant la preocupació general de la població com més d'una portada i titulars. En aquest cas: “Aquí también fumamos ‘mierda’.”

²²³ Entrevista a Adelina Hernando; Juan Palacín; Clotilde Matellanes; Francisco Javier Torres.

²²⁴ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

²²⁵ Entrevista a Juan Carlos Palacín.

²²⁶ Entrevista a Epifanía Román.

La coordinació entre l'Ajuntament i la policia va ser realment important, Epifanía Román recorda com, quan van iniciar-se les detencions dels distribuïdors, tant el tràfic com molts grups de drogoaddictes es van desplaçar cap a altres zones i barris i, posteriorment, fora de Santa Coloma.

“Para mí lo más importante ha sido la coordinación policía local/nacional y sobre todo los Servicios Sociales. Los Servicios Sociales hicieron un trabajo enorme, los educadores de calle fueron fundamentales [...] la mayoría estaban muy contentos porque si tenían 30 chavales, de los 30 a lo mejor 10 se quedaron por el camino pero los otros 20 los llevó bien.”²²⁷

Gràcies a tots aquests esforços, assenyala, Santa Coloma va poder prosperar, passant a ser una de les localitats amb taxes més baixes de delinqüència i drogoaddicció.²²⁸

2. Els “llatins” a peu de carrer. Política clandestina, moviments veïnals i repressió

A començaments de la dècada del setanta, els problemes urbanístics al barri Llatí continuaven sense grans canvis, però la conscienciació i les queixes dels veïns a l'Ajuntament anaven en augment. Si recordem, com vam veure al capítol anterior, ja a finals de la dècada anterior, dintre de les primeres publicacions de la revista *Grama*, trobem les primeres queixes públiques en premsa de la malaurada situació dels carrers i les infraestructures al barri.²²⁹

Els habitants seguiran enviant cartes i queixes a l'Ajuntament, a més d'exercir cada cop més pressió sobre els alcaldes de barri que tenien assignats. Aquestes queixes es veuen representades a molts dels processos administratius d'aquesta dècada amb una clara tendència a l'alça.²³⁰ Cap al 1971 l'Ajuntament realitza l'asfaltat i clavegueram del carrer de Perú tal com confirmen els documents administratius, però fins a finals de la mateixa dècada no hi ha massa constància de què es realitzessin més grans reformes o asfaltats. L'escenari global del barri es podria resumir en quatre o cinc carrers asfaltats; un drenatge de les aigües de pluja insuficient a la majoria de carrers, la qual cosa en dificultava l'accés els dies de pluja; greus problemes d'abastiment elèctric; constants problemes d'atenció mèdica als veïns; cap escola pública, i unes acadèmies/escoles privades que no oferien suficients places per a tota la demanda del barri i algunes d'aquestes tampoc mantenien una qualitat massa bona, i amb una carència absoluta d'equipament públic, com parcs o centres cívics.

²²⁷ *Ibidem*.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ TUR, M. “Otra vez la calle Mozart”. A *Cartas al Director*. *Grama*, 9, setembre 1969; ABELLA, I. “La Mozart, calle imposible”. *Grama*, 10, octubre 1969.

²³⁰ Informes alcaldes de barri (IC 7057).

El barri Llatí complia amb tots els factors i totes les problemàtiques clàssiques d'un suburbi perifèric. Fruit de la promoció i la iniciativa privada en la construcció, de la falta de control administratiu per corregir-ne els abusos, i una insuficient inversió pública, especialment en infraestructures.²³¹ Com a conseqüència ens trobem amb un barri amb una oferta desequilibrada, pel descontrol de l'especulació immobiliària, que al seu torn havia produït una absència de controls de qualitat. Òbviament, en aquest context, les immobiliàries no es van preocupar per generar zones urbanes amb equipaments proporcionals a les construccions de blocs de pisos. Tot això va desembocar en barris perifèrics on només hi ha blocs de pisos completament desatesos de tot l'imprescindible, com l'oci, l'educació, la salut... i el comerç. En aquest últim punt és en el qual el barri Llatí trenca més amb aquest plantejament global postulat per Xavier Vilaseca i Joan Carles Mas respecte als suburbis o les ciutats perifèriques.²³² Per tant, en aquest context sí podem parlar del Llatí com a suburbi perifèric molt desatès, però no del tot com a una "ciutat dormitori" en si mateixa.

Xavier Vilaseca i Joan Carles Mas probablement també s'avancen i es precipiten en algunes afirmacions que si encaixen en el context socioeconòmic del moment, ràpidament acabarien canviant:

"Hay un hecho [...] afirmar que la gente del suburbio esta satisfecha de su situación y que no es consciente de la explotación urbanística de la que es objeto. Una gran parte [...] vienen huyendo de la subalimentación, de la subeducación, del paro estacional y de las cosechas del señorito. Conseguir trabajo fijo para uno o varios de la familia y llegar a comprar un piso es un esfuerzo enorme. Esto hace que se dé una satisfacción de necesidades primarias, una satisfacción real aunque el precio pagado sea el agotamiento de una generación. [...] Evidentemente la generación del cambio no se le puede exigir nada más. Seguramente los hijos nacidos aquí serán más sensibles a las diferencias sociales, los padres no pueden".²³³

La dècada dels anys setanta acabaria trencant amb bona part d'aquesta afirmació.²³⁴ Faltaven dos grans factors que aflorarien al llarg d'aquesta dècada: la homogeneïtat social dels barris obrers de les perifèries i els moviments polítics en la marginalitat.

Respecte a la homogeneïtat social en aquests barris, tant a nivell de Santa Coloma com del barri Llatí, ja hem fet una breu referència en parlar de l'"amol·lament" o d'un cert conformisme dels veïns del barri davant les limitacions

²³¹ Factors plantejats per a "Urbanisme II". *Gramma*, 18, juny 1970, p. 8-9.

²³² *Ibidem*, p. 9.

²³³ *Ibidem*, p. 9.

²³⁴ Si bé els joves nascuts formaran bona part del cos dels moviments ciutadans a Santa Coloma, bona part dels moviments seran organitzats i promoguts per aquesta generació "esgotada".

del comerç local, i com dins d'aquest sentiment comunitari d'igualtat davant els patiments i les mancances s'assentaran les bases dels futurs moviments. I és que els barris obrers destaquen per una forta homogeneïtat en classes socials [De la Cruz (2018), p. 22], compraven als mateixos comerços, vivien les mateixes mancances d'infraestructures i abandonament de les institucions, problemes econòmics similars, mateixes llargues jornades i dificultats en les mateixes línies de transport públic.

Aquests factors, molt clars en el cas del barri Llatí com per Santa Coloma, són els que fan, per a Luis de la Cruz Salanova (2018, p. 23) que el barri esdevingui un "escenari per a l'organització de la classe treballadora" i faciliti la participació dels veïns en "xarxes de solidaritat i conflictes socials". De fet, com hem pogut veure, ja des dels inicis del barri i amb els allaus migratoris, el barri Llatí va complir amb molts d'aquests caràcters obrers, destacant fins ara en les xarxes solidàries.

Tant David Harvey (2012, p. 94) com Luis de la Cruz (2018, p. 23), als seus respectius estudis sociològics, veuen el barri com un espai forjador i d'organització política i, efectivament, els moviments polítics subversius seran el gran catalitzador i principal factor de les organitzacions veïnals.

En el cas del barri Llatí, els orígens de la seva base política els trobarem a partir de l'allau migratòria on una destacable part dels emigrants tenien o provenien de zones amb fortes influències d'esquerres, més concretament de l'àmbit comunista, fet que va ser ràpidament captat per la població local que ja prèviament tenia una tendència d'esquerres però sense acabar de definir-se.²³⁵ Entre aquests nous veïns polititzats destacarà un profund vessant sindicalista amb CCOO,²³⁶ la militància al PSUC i una voluntat molt activista i activa en l'àmbit polític des de la clandestinitat. De fet, la militància del PSUC acabaria quasi monopolitzant el protagonisme dels moviments veïnals i polítics fins a les primeres eleccions democràtiques.

Durant les dècades dels anys cinquanta i seixanta, encara en fase de post-guerra, la majoria de veïns evitaven parlar de política en públic per por a la repressió política, reservant el seu pensament polític, si en tenien, de portes endins, més enllà de puntuals organitzacions entre els veïns per encarar una problemàtica amb cartes i queixes amb firmes dirigides a l'Ajuntament i les cada vegada més freqüents accions improvisades, com tallar carrers amb con-

²³⁵ Les generacions més grans eren molt properes al pensament d'esquerres i favorables a partits com la CNT, el POUM o el PSUC, encara que sense militar, i buscaven mitjans d'informació alternatius com "La Pirinenca". Entrevista a Núria Recio; Montserrat Martínez; Maria Teresa Alquézar; Pilar Creus i Jordi Pérez; Juan Palacín.

²³⁶ En molts casos es trobaven a CCOO i simpatitzaven amb el PSUC, però sense militar. Entrevista a Francisco Téllez.

tenidors de brossa.²³⁷ Els militants del PSUC promouran mobilitzacions veïnals encara que sempre a través de crides transversals o organitzacions ciutadanes, mai amb les seves sigles, mantenint-se així en la clandestinitat.²³⁸ I és que els militants es movien amb una clara i sincera inquietud i amb voluntat de millorar la desatesa situació del barri, tractant de conscienciar els seus veïns de les carències i necessitats de millora del barri en el dia a dia, fent actuacions de protesta i sobretot tractant de coordinar grups de veïns per tenir més força en la conscienciació i les demandes. Cap als anys 1969 i 1970 s'aniran creant les bases de la futura Associació de Veïns del Llatí,²³⁹ formant assemblees i xarxes de veïns per organitzar i coordinar les protestes. Algunes d'aquestes queixes eren sobre l'asfaltat; el clavegueram decent; l'enllumenat dels carrers; la millora de les infraestructures o que l'Ajuntament intercedís en els últims solars disponibles al barri per crear parcs i equipaments per la ciutadania, etc.²⁴⁰

Montse: "[Es conscienciava] Con las cosas más básicas. Las necesidades que había en el barrio y eso, se trataba de que la gente se abriera y que se tenía que exigir lo que pasaba... lo que se necesitaba, básico como asfaltar las calles y eso. Pero tampoco era cuestión de decir: 'yo voto comunista', no. [...] era un activismo social y vecinal".²⁴¹

Epifanía: "Teníamos células en todos los barrios, aquí [Barri Llatí] teníamos una célula buena. Siempre iniciábamos cosas [...] Cuando se iniciaba una lucha, un trabajo era coordinarse con la gente que estábamos en política y entonces ya podías arrastrar a los vecinos [...] Que hacía falta un semáforo, pues nos levantábamos [...] cortábamos la calle y hacíamos la protesta. Aquí se consiguió todo así."²⁴²

Montserrat Martínez, que va ser molt activa en els moviments veïnals i del PSUC al barri Llatí recorda com generalment aquest tipus d'accions i protestes en l'àmbit de l'activisme social eren ben rebudes pels veïns del barri: "la gente colaboraba y te preguntava y procuraba informarse."²⁴³

Una de les primeres organitzacions veïnals que van sorgir per tota Santa Coloma van ser les *Comissions de Barri*; tot i que de fundació trotskista,²⁴⁴ van acabar mobilitzant a un ampli ventall d'ideologies, des de comunistes del PSUC a democristians, i sobretot a un gran nombre de ciutadans conscienciats i pre-

²³⁷ Entrevista a Montserrat Martínez.

²³⁸ Óscar Ventura a l'entrevista a l'AV del Llatí; Epifanía Román.

²³⁹ Óscar Ventura a l'entrevista a l'AV del Llatí.

²⁴⁰ Óscar Ventura a l'entrevista a l'AV del Llatí; Montserrat Martínez; Epifanía Román.

²⁴¹ Entrevista a Montserrat Martínez.

²⁴² Entrevista a Epifanía Román.

²⁴³ Entrevista a Montserrat Martínez.

²⁴⁴ Entrevista a Epifanía Román.

ocupats per la situació dels barris colomencs.²⁴⁵ A través de les fonts orals del barri i també d'alguns dels documents administratius, hem pogut veure la tendència de l'Ajuntament a ignorar les reclames i peticions de millora de l'estat dels carrers i de la qualitat i eficiència dels serveis públics, fet que segons Carles Capdevila (2006, p. 312) va portar primer a la frustració, després a les trobades entre veïns i ràpidament a assemblees multitudinàries. Tot i que els barris que més persones van mobilitzar van ser Singuerlín, Fondo i Raval [Capdevila (2000); d. a. (2006), p. 312-313]²⁴⁶ el barri Llatí també va participar molt activament a causa de l'important percentatge de sindicalistes i militants/afins al PSUC.²⁴⁷

Una de les grans mobilitzacions d'aquests anys que va impulsar aquestes agrupacions més primigènies van ser en les protestes i en la lluita per l'ambulatori al 1971 davant la greu carència de qualitat dels serveis sanitaris a la ciutat. Aquestes protestes van rebre un fort recolzament per part de veïns del barri Llatí,²⁴⁸ els quals, recordem, venien patint greus deficiències en el servei sanitari des de la creació del barri mateix.

“Yo creo que ha sido... y además donde la gente de verdad, la que no estaba metida en política, perdió el miedo y buscó una necesidad. A nivel de ciudadanía, no de cuestiones políticas o marcos políticos, sino cívicos. [...] Creo que ha sido el movimiento más importante y ciudadano que ha habido en Santa Coloma.”²⁴⁹

Molts veïns del barri encara guarden de manera molt vívida la massiva mobilització que va significar la lluita per l'ambulatori, com la violenta repressió i consegüent resposta ciutadana. Molts veïns del Llatí van participar tant en les protestes com en les batalles campals en resposta a la dura repressió dels *grisos*.

La lluita de l'ambulatori marcarà tot un seguit de grans mobilitzacions ciutadanes de protesta contra les grans penúries de l'urbanisme i serveis de la ciutat com també la reivindicació de més polítiques socials. Només en les següents protestes ciutadanes de 1973 i 1974, les actuacions policials es van disparar a xifres molt superiors a les de 1971. Al 1974 i 1976 el nombre d'aquestes actuacions tocarà sostre a causa del nombre de protestes d'àmbit ciutadà general i dels barris, com també per vagues de diverses empreses [López Ródenas (1982), p. 235; Márquez (2003); d. a. (2006), p. 302-304], arribant Santa Coloma, tal com afirma José Manuel Márquez [Márquez (2003); d. a. (2006), p. 305], a restar sota un estricte control policial:

²⁴⁵ Óscar Ventura a l'entrevista a l'AV del Llatí.

²⁴⁶ Segons el mateix C. CAPDEVILLA (2006, p. 313) molt probablement degut al seu pes demogràfic.

²⁴⁷ Entrevista a l'AV del Llatí; Epifania Román.

²⁴⁸ Entrevista a Montserrat Martínez.

²⁴⁹ Entrevista a Epifania Román.

“El boicot als autobusos,²⁵⁰ les vagues d'empreses ja esmentades i altres conflictes, van fer de Santa Coloma una ciutat presa per la policia. Grans contingents vinguts a Barcelona atenien urgents necessitats de control i ordre.”

Durant aquesta etapa, ja en els últims anys del franquisme, les reclames veïnals, polítiques i sindicals van incrementar-se notablement al barri Llatí. De fet el barri serà un dels capdavanters pel que fa a protestes de caire urbanístic [d. a. (2006), p. 300]. Les exigències per millorar l'estat dels carrers, molts encara sense asfaltar, uns serveis que encara no milloraven i la necessitat d'espais verds, es van anar generalitzant. Al 1975, després de la legalització de les associacions i la creació de l'associació de veïns del Centre, l'organització veïnal del barri Llatí va entrar com una vocalia pròpia, per poder tenir veu i coordinar-se amb la resta d'associacions, fins que s'aprovés per la Governació Civil poder-ne crear una de pròpia.²⁵¹

Paral·lelament, tant CCOO com el PSUC van veure les seves activitats notablement augmentades. Per part del PSUC van notar la proximitat de la fi del franquisme, van augmentar exponencialment la seva activitat, tant a través de les associacions de veïns, que just començaven a crear-se pels barris, com recolzant les vagues de treballadors i fent-se cada vegada més presents a nivell polític des de la il·legalitat. Les mobilitzacions no només van augmentar de freqüència sinó també en assistència, passant de convocatòries de centenars de persones a milers. Es manifestaven a zones clau contra la repressió, demanant llibertat i amnistia per als presos polítics i sindicals que es trobaven detinguts o a la presó (com els processos de Burgos l'any 1970), contra les tortures i morts provocades pels grisos o en casos concrets denunciant fets com el cop d'Estat a Xile i la mort del seu president Salvador Allende [Márquez (2003); d. a. (2006), p. 293]. Malgrat això, tractaven de mantenir moltes precaucions pel barri degut a que tant el PSUC com CCOO continuaven sent il·legals.

Militants del barri Llatí recorden com van mantenir protocols que ja realitzaven des de la dictadura, com anar canviant el lloc de reunió, noms en clau (“Fidel”, “Che”...) i les famoses cèl·lules com eren Bandera Roja, Joven o Camocha.²⁵² La casa d'Epifanía Román i Francisco Téllez, primer al carrer de Verdi i després al de Milà, va ser més d'una vegada el centre de reunions clandestines del PSUC, Francisco Téllez explica com moltes vegades es desenvolupaven reunions simultànies a diferents habitacions de la casa per tal de mantenir una certa discreció. De fet, a casa seva van guardar durant un bon temps “el

²⁵⁰ Adelina Hernando (Entrevista) afirma que durant aquestes protestes va arribar a escoltar que una dona del barri va arribar a perdre un ull durant les càrregues policials.

²⁵¹ Entrevista a l'Associació de Veïns del Llatí; Epifanía Román.

²⁵² Entrevista a Francisco Téllez.

aparato de propaganda” del partit, amb la responsabilitat i el risc que això significava.²⁵³ Montserrat Martínez recorda quan, si la seva parella i els seus camarades trigaven massa a tornar de fer alguna acció, ficava tota la documentació i el material del partit a una motxilla i la deixava a sobre de la teulada, pujant-hi per una figuera que tenien al pati.²⁵⁴

Un altre acte del PSUC en el context del barri Llatí va ser la celebració de l'1 de Maig l'any 1975 a la zona de Sant Jeroni de la Murtra per part d'unes 100 persones. La policia va veure una persona explicant els motius de la celebració de l'1 de Maig com a dia dels treballadors i van tractar d'arrestar-lo, fet que van impedir la resta d'assistents,²⁵⁵ i que va acabar amb una important càrrega policial [Márquez (2003); d. a. (2006), p. 303]. Malauradament com ja havia sigut arrestat en altres ocasions el tenien registrat, detenció que es va produir uns dies més tard.²⁵⁶

La militància no era un exercici fàcil, i menys amb les tensions dels últims anys del franquisme, i activitats tan senzilles com repartir octavetes podien acabar amb terribles conseqüències, com va ocórrer amb el delegat confederal d'UGT, Camilo Rueda, aquell mateix 1 de Maig de 1945, que va acabar ferit de gravetat per tret d'un policia; o el cas d'Alejo Castellano, veí del barri i militant del PSUC, qui per reiterades detencions i maltractes policials va desenvolupar greus problemes de salut que el van perjudicar per tota la seva vida [Annex 3, fig. 19].²⁵⁷ Sobre aquestes lluites, els patiments i les morts ocorregudes aquests anys, Francisco Téllez, militant del PSUC des de 1968 [Fig. 32], reflexiona:

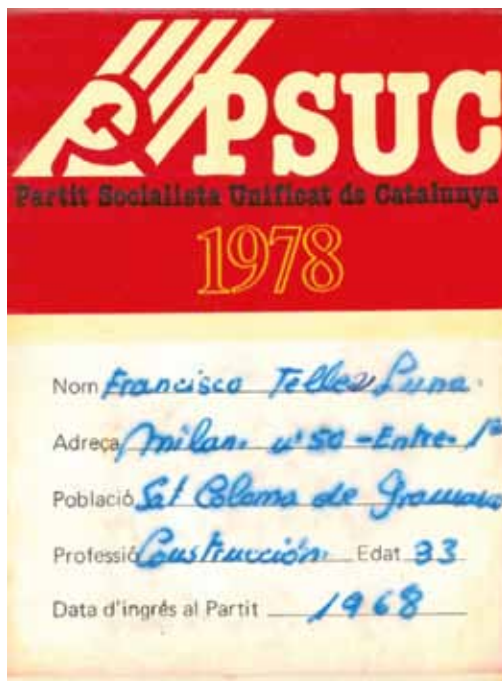

Fig. 32 Exemple de carnet del PSUC una vegada ja legalitzat a l'any 1977. Propietat de Francisco Téllez.

²⁵³ Curiosament, passat el franquisme i una vegada legalitzat el PSUC va conèixer altres persones de la zona del Barcelonès Nord que també, com ells, van tenir la màquina d'impressió de propaganda. Entrevista a Francisco Téllez.

²⁵⁴ Entrevista a Montserrat Martínez.

²⁵⁵ Entrevista a Francisco Téllez.

²⁵⁶ Entrevista a Francisco Téllez.

²⁵⁷ Va acabar rebent homenatge per part de la Generalitat l'any 2010 "per la seva contribució a la causa de la llibertat i la democràcia" durant el règim franquista.

“Se creen que la libertad ha venido porque ellos han sido muy buenos y se la ha dado el rey Juan Carlos y los otros. Y la libertad no la trajeron ellos, la libertad la trajimos los trabajadores, los partidos... el partido comunista sobre todo junto a los demás [...] con dolor y sangre que dejamos por el camino.”²⁵⁸

Per a CCOO, les coses tampoc resultaven senzilles. La crisi del petroli, iniciada l'octubre de 1974, va impactar en una economia espanyola que encara no es trobava suficientment fonamentada. El govern va decretar congelacions de sous, fet que, junt amb molts acomiadaments, va agreujar la situació ja tensa d'alguns sectors laborals, perquè la inflació que va viure l'economia espanyola a causa del gran creixement no es va veure reflectida en molts sous [Maluquer (2014), p. 365-366] i es va anar limitant l'economia de moltes famílies en àmbits de primera necessitat. Santa Coloma va viure força vagues en aquests anys a causa d'algunes mitjanes empreses ubicades a la ciutat [López Ródenas (1982); d. a. (2006), p. 300], però va ser la vaga de la construcció de 1975 la que va afectar més a la ciutat pel gran nombre d'habitants que es dedicaven a aquest sector i que va arribar al 80 % de participació de treballadors [Márquez (2003); d. a. (2006), p. 303]. Francisco Téllez, militant també a CCOO com a treballador de fontaneria, menciona com, encara que amb molt poc material de treball per la situació de clandestinitat, van aconseguir èxits considerables al barri.²⁵⁹

Tot i així, la pressió policial d'aquells anys va acabar arribant als militants del barri Llatí. L'11 de desembre de 1975 la Guàrdia Civil va fer una batuda pel barri detenint objectius prefixats lligats al PSUC i CCOO que estaven participant com càrrecs sindicals a la vaga de la construcció, sota l'acusació “d'associació il·lícita” i “propaganda il·legal”; aquests eren Francisco Téllez, Alejo Castellano, Alfonso Moya i Emilio Contreras. Montserrat Martínez, qui es trobava al barri durant l'actuació, recorda de manera vívida els fets:

“Yo... una vecina me enseñaba a coser, estaba en su casa [Maria Teresa Alquézar] allí cosiendo y vino Alejo y me dijo ‘Prepara las cosas que nos vamos a ir de casa porque han detenido a fulanito y a mí como me conocen... Voy a salir a dar una vuelta por el barrio a ver como están las cosas y nos vamos de casa’. Y ya no... Yo esperando esperando y a las cinco de la tarde no volvía. Salí a la calle y cuando llegué a la puerta de mi casa no había nadie. Era curioso porque daba un poco de miedo, era diciembre pero a las cinco de la tarde aún quedaba un poco de luz y no se veían ni coches ni nada...”²⁶⁰

²⁵⁸ Entrevista a Francisco Téllez.

²⁵⁹ *Ibidem*.

²⁶⁰ Entrevista a Montserrat Martínez.

Alguns companys van arribar a plantejar a Alejo Castellano una resistència violenta però van decidir ser coherents amb les seves accions politico-socials reivindicatives. Alguns veïns, per por, tot i que posteriorment es van disculpar, no li van donar refugi a casa seva, va ser detingut finalment al carrer de Milà. Dies més tard, quan es va retrobar amb la seva parella, li va explicar la seva detenció:

“La historia que me contó [Alejo] era muy surrealista [li van dir]: ¡Párate que te pegamos un tiro! [...] El nombre suyo en la clandestinidad no era Alejo, sino ‘Fidel’ y [la Guàrdia Civil] no dejó de llamarle Jimmy: ¡Párate Jimmy que te vamos a pegar un tiro!”²⁶¹

Dintre de tota aquesta operació qui més en va patir les conseqüències va ser Francisco Téllez perquè per algun motiu la Guàrdia Civil creia que era un alt cap del partit i volien fer-li confessar la seva participació en piquets violents, fets errats del partit com també on es trobava el pis franc de la propaganda [d. a. (1976), p. 4; Gallardo (1996)]. Va ser torturat durant 3 dies al calabós de la Guàrdia Civil de Badalona, fins que es van espantar de l'estat en què l'havien deixat i van acabar fent-li firmar, mitjançant amenaces contra la seva família i la seva pròpia vida, el mateix que havien fet signar a la resta de detinguts [d. a. (1976), p. 4-5; Gallardo (1996)]. Amb perill de què pogués perdre la vida va acabar ingressat durant un mes i mig a l'Hospital Clínic connectat a un ronyó artificial.

Aquests fets van generar un gran impacte tant al barri Llatí com a tota Santa Coloma, arribant els fets a ser recollits diàriament per la premsa nacional, amb cartes de les associacions de veïns a Governació Civil i al rei Joan Carles [Fig. 35 i Annex 3, fig.16], cartes de la diòcesis i de *Pau i Justícia* cap a Fraga [Fig. 35], qui va demanar un informe del tema. En comptes de generar un clima de més por i tancament es va estendre un gran sentiment solidaritat, i es van recollir molts diners per a les famílies dels presos [López Ródenas (1982), p. 236; Gallardo (1996)].²⁶² Es va aconseguir una foto de l'estat de Francisco Téllez a l'Hospital Clínic [Fig. 33] que es va difondre a través dels partits i els sindicats, cosa que va fer que el cas generés encara més impacte i commoció entre la societat catalana i espanyola. Les notícies i la indignació popular va portar a nombroses concentracions, marxes [Fig. 36, 37 i 38] i fins i tot xocolatades per part de veïns i sindicats per tal de denunciar la situació de Francisco Téllez i els seus companys. Finalment se'ls va acabar concedint la llibertat condicional el dia 30 de desembre amb una fiança de 10.000 pessetes, quantitat que van poder pagar sense problemes gràcies a les donacions que van rebre (Gallardo, 1996).

²⁶¹ *Ibidem*.

²⁶² *Ibidem*.; Entrevista a Epifanía Román.

UN TRABAJADOR DE STA. COLOMA TORTURADO POR LA GUARDIA CIVIL

El pasado jueves día 11, fueron detenidos en Sta. Coloma cuatro trabajadores de la construcción. Uno de ellos, Francisco Teller, vecino del barrio latino, padre de familia de 30 años, enlace sindical y miembro activo de la Asociación de Vecinos de Centro ha sido salvajemente torturado por la Guardia Civil de Badalona. Ha tenido que ser internado en el Hospital Clínico de Barcelona en grave estado: hemorragia en el ojo izquierdo, dos uñas del pie izquierdo arrancadas, moraduras en todo el cuerpo especialmente en el abdomen y en los testículos, insuficiencia renal,... como consecuencia de tales torturas.

La realidad que vive el pueblo es muy distinta de las promesas del Rey Juan Carlos y de su gobierno. Las palabras de democracia, de paz y prosperidad que tan a veces nos repiten a través de la prensa, la radio y la televisión se convierten en congelación de salarios, aumento de precios, detenciones, apaleamientos y torturas, y en cárcel para los trabajadores. El nuevo gobierno de Juan Carlos es igual en los hechos, como en su presidencia de Arias Navarro, al último gobierno de Franco. Una joven herida de bala por la Guardia Civil en Morón de la Frontera y el apaleamiento y tortura de Francisco Teller y sus compañeros en Sta. Coloma no son sino una muestra de lo que pasa a diario en nuestro país y de lo que no se informa. El responsable directo de todo esto es hoy el ministro de gobierno, el recientemente "convertido" a "demócrata" Fraga Iribarne.

¡Ya está bien de promesas no cumplidas! ¡Ya está bien de palabras ajenas a la realidad! No queremos indultos que no son más que caricaturas grotescas de la amnistía. La verdadera libertad, la amnistía real, la democracia, esto es lo que el pueblo desea. Para lograrlo no confíemos en las falsas promesas, solo en la voluntad popular y en su decisión en acabar con el fascismo.

No podrá haber libertad, no podrá haber democracia si estas tienen por guardiases a las fuerzas que hoy reprimen la voluntad del pueblo y torturan y matan a ciudadanos pacíficos. Enemigos de la democracia, verdugos de la libertad, las fuerzas de represión son inaceptables con una situación democrática. Por ello deben desaparecer. Con ello es de justicia que torturadores y responsables de tantos crímenes realizados a la sombra del fascismo tengan su justo castigo.

Vecinos de Sta. Coloma:

Con el mismo sentimiento que el día 11 nos llevó a la calle a exigir un Ayuntamiento democrático, la libertad y la amnistía, y a protestar por la congelación salarial, expresamos nuestra indignación por la criminal actuación de la Guardia Civil de Badalona.

Exijamos un Juicio público a los torturadores de Francisco Teller y a los responsables de tanta brutalidad

¡POR LA AMNISTIA Y LA LIBERTAD!

¡POR LA DISOLUCION DE LA GUARDIA CIVIL Y DEMAS CUERPOS REPRESIVOS!

Apostemos todo lo que se haga para protestar contra las detenciones y las torturas, para exigir la libertad de Francisco Teller y sus compañeros.

COMITE DE SANTA COLOMA
DEL
MOVIMIENTO COMUNISTA DE ESPAÑA

Figura 37 i 38. Mostra d'un exemple de les octavetes que es van distribuir massivament després de la revelació del "Caso Téllez". En aquest cas del comitè colomenc del Movimiento Comunista de España (AHSC).

Es rebrà i es farà un homenatge a Alejo Castellano, Alfonso Moya i Emilio Contreras en tornar a Santa Coloma el 2 de gener de 1976, a la plaça del Rellotge davant 100 persones on explicaran els fets patits i atendran a la premsa.²⁶³ Francisco Téllez no sortirà de l'Hospital Clínic fins al 18 de gener pel tractament de les ferides i seqüeles de la tortura, a més d'una llarga temporada de baixa fins a assolir una recuperació total.²⁶⁴ Amb motiu de la tornada, les associacions de veïns de la ciutat demanen permís per celebrar un homenatge de benvinguda a l'entrada de Santa Coloma, amb clares intencions de superar l'acte del dia 2.²⁶⁵

Les autoritats no concediran els permisos per a l'homenatge però les entitats i els ciutadans van mantenir la convocatòria [Fig. 39]. Tot va acabar desembocant en una de les concentracions/marxes més grans de la dècada dels anys setanta. Es van reunir més de 5.000 persones per rebre'l, davant d'un dispositiu policial desmesurat [Fig. 40 i 41] amb diversos jeeps, dos cotxes-cisterna, un parell d'autocars de policia i fins a cinquanta policies a cavall, que van tractar de dissipar qualsevol tipus de concentració que es tractés de formar.²⁶⁶ En l'arribada es va tractar de fer una marxa cap a l'Ajuntament, entre crits d'amnistia i llibertat, que finalment va ser dissolta amb trets a l'aire de la policia. Malgrat això, al llarg del dia, la premsa afirma que es van mantenir els aldarulls per la ciutat en forma de *manifestaciones relámpago*²⁶⁷ com també amb una concentració a la plaça del Rellotge que va arribar a reunir uns 1.000 participants que, de nou, van ser dispersats amb trets de fogueig [López Ródenas (1982), p. 236].

Figura 39. Octaveta de la convocatòria per rendir homenatge públic a Francisco Téllez en la seva tornada a Santa Coloma (AHSCG).

²⁶³ MADUEÑO, E. "Tres obreros liberados se ratifican en su actuación en una huelga ilegal. *Diario de Barcelona* (3 gener 1976).

²⁶⁴ Entrevista a Francisco Téllez.

²⁶⁵ MADUEÑO, E. "Asociaciones de Vecinos piden celebrar un homenaje a Téllez". *Diario de Barcelona* (9 gener 1976).

²⁶⁶ MADUEÑO, E. "Incidentes en el recibimiento al obrero de Francisco Téllez". *Diario de Barcelona* (20 gener 1976). Entrevista a Epifanía Román.

²⁶⁷ *Ibidem*.

El pueblo quiere recibir a Téllez...

Figures 40 i 41. (40) Dispositiu policial el 20 de gener de 1976 tocant a l'entrada pel pont per evitar la concentració per rendir homenatge a Francisco Téllez per haver sigut considerada com il·legal. (41) Colomencs a l'inici d'una de les càrregues policials que tractaven de dissoldre la concentració. Imatges del conegut Dossier Téllez fet per Pax Christi [d. a. (1976), p. 8].

Tot aquest enrenou i la dura repressió que va patir el barri Llatí l'any 1975 no només no va frenar les bases del PSUC i de CCOO sinó que, contràriament al que es podia esperar, els veïns van agafar encara més força en les seves reivindicacions respecte a un barri que, malgrat el creixement demogràfic, el desenvolupament del seus comerços i les constants queixes cap a l'Ajuntament, no havia rebut cap tipus d'atenció per part dels alcaldes i l'Administració [Fig. 42]. La més que probable frustració la podem veure amb els escrits de les queixes respecte a les infraestructures que es redacten en aquest període; a diferència de les educades i formals de finals dels anys seixanta, ara podem llegir cartes com aquestes del 1977:

“Primero y de máxima urgencia, segundo lo mismo. Que como ustedes demás lo saben, pero como es natural a ustedes no les afecta pues no se preocupan lo más mínimo, [...] cualquiera haría lo mismo y dirían igual que digo en este escrito, al que le pique que se rasque, y como es a nosotros a quienes nos preocupa y afecta al máximo, pues naturalmente nos tenemos que mover de alguna forma. Bien, estos son: El barrio no tiene S.P. [Servicio Postal], al humedecerse la calle Florencia [...] c/Milán fatal, busquen solución.”²⁶⁸

Efectivament les problemàtiques de la pluja es mantenien, fins i tot a carrers que ja estaven asfaltats com era el cas del carrer de Florència. La carta, acompanyada d'un gran nombre de firmes, sembla que va rebre una certa atenció, i es va fer un projecte de reforma de l'asfaltat i de clavegueram al carrer de Florència que s'aprovarà al febrer de 1978.²⁶⁹ Però sorprenentment quedarà en un calaix ja que trobem una nova aprovació del mateix projecte, ara ja pel primer ajuntament democràtic al juliol de 1979. Un altre projecte, el de l'asfaltat i clavegueram dels carrers de Sicília, Nàpols, Milà, Montevideo i Cantera es va arribar a publicar al BOE com a subhasta pública de les obres, però de nou, per un suposat problema administratiu o de coordinació, també va acabar oblidat.²⁷⁰ Les actes de sessió dels alcaldes de barri assignats a la zona del barri Llatí destaquen per un notable augment de les queixes cap als anys 1977 i 1978, marcant tota una sèrie de problemes d'infraestructures respecte l'abastiment elèctric, l'estat dels carrers, com també per diversos solars abandonats ple de brutícia on “prolifereixen les rates”.²⁷¹

Les primeres accions de l'associació de veïns atrauran ràpidament l'atenció de la premsa local i regional, per la seva persistència i per mostrar una realitat de negligència urbana que arribava a sorprendre fins i tot en aquell context de finals de la dècada dels setanta. En aquesta primera fase, van exercir una

²⁶⁸ Projecte de claveguera al carrer de Florència entre Roma i Sicília (UC 1192).

²⁶⁹ *Ibidem*.

²⁷⁰ “El barrio Latino de Santa Coloma. Cada día a la calle para tener asfalto y parques”. *Tele/Expres* (2 març 1978).

²⁷¹ Actes de sessions ordinàries celebrades amb alcaldes de barri (IC 7057).

gran pressió sobre l'alcalde del moment, Blas Muñoz. Realitzaran a partir de febrer i començaments de març un seguit de marxades/manifestacions d'una hora, molt consecutives, quasi diàriament, amb unes 400 persones des del barri Llatí fins al Centre, i més concretament davant de la casa de Blas Muñoz, tot denunciant la carència d'espais verds malgrat haver-hi fins a onze solars buits, a més dels mencionats problemes d'asfaltats i clavegueram.²⁷² Epifanía Román, que en aquest període representarà un paper molt reivindicatiu en l'aspecte social del barri Llatí, parla d'aquest fet:

“Entonces como no había nada [d'infraestructures] la gente y sobre todo desde la asociación de vecinos empezamos a movilizarnos mucho [...] Al principio a Blas Muñoz le teníamos cosido [...] íbamos casi cada semana con el tema de los colegios de los niños y guarderías, y cuando no era por eso era por otra cosa.”²⁷³

Però sense cap mena de dubte, l'acte que més impacte i repercussions va generar va ser el 22 d'octubre de 1977 amb l'ocupació per part de l'Associació de Veïns del Llatí i d'altres veïns que s'hi van acabar sumant, de dos solars al carrer de Verdi amb Nàpols i Nàpols amb Beethoven, un dels quals feia anys que estava abandonat i, a l'altre, començaven a construir-hi. L'associació va decidir prendre aquesta decisió després de demanar a l'Ajuntament la construcció d'un parc i que aquesta petició es rebutgés amb l'argument de que no hi havia solars disponibles al barri.²⁷⁴ Els veïns no només ocuparan els solars sinó que en netejaran la brossa i trauran la maquinària de construcció per instal·lar-hi, ells mateixos i amb els seus propis diners (unes 160.000 pessetes entre tots) una zona enjardinada que van pintar [Fig. 43] i on hi van instal·lar bancs i gronxadors.²⁷⁵

Figura 42. Portada de la revista *Grama*, número 43-44, juliol – agost 1972. Famós número de *Grama* on es va realitzar una dura crítica a la mala gestió que l'Ajuntament estava fent de la ciutat, el gran dèficit que acumulaven els diferents barris i com estava perjudicant a la ciutat i als ciutadans i les seves necessitats.

²⁷² “El barrio Latino de Santa Coloma. Cada día a la calle para tener asfalto y parques”. *Tele/Expres* (2 març 1978).

²⁷³ Entrevista a Epifanía Román.

²⁷⁴ RICO, A. “El presidente de la A. de V. Los Italianos, al juzgado”. *El Correo Catalan* (23 novembre 1977).

²⁷⁵ *Ibidem*. Entrevista a Epifanía Román.

Figura 43. Fotografia que encapçala l'article del *Tele/Expres* respecte les mobilitzacions per denunciar les problemàtiques. La pintada no només buscava millorar la imatge d'un solar brut del barri sinó també reforçar el caràcter d'activisme/denúncia que tenia aquesta acció de l'associació de veïns. "El barrio Latino de Santa Coloma. Cada día a la calle para tener asfalto y parques." *Tele/Expres* (2 març 1978).

Els fets no van quedar només aquí, el llavors president de l'associació, Sandalio Pizarro, va ser arrestat després que Rosendo Casals, el propietari dels solars, el denunciés per "apropiació indeguda de la propietat privada". Finalment, va ser deixat en llibertat amb l'obligació de presentar-se periòdicament davant del jutge. Tot això va provocar encara més unió entre els veïns [Annex 3]. Les protestes no es van reduir, i es van realitzar periòdicament noves marxades i concentracions per denunciar la situació del barri. Un any més tard, al març de 1978, la situació al barri es mantenia igual, però el nombre de manifestants anava en augment, arribant a congregar fins a 1.000 veïns. Es va produir una marxa pels carrers del barri, i es van tancar bars i botigues, fins arribar a l'Ajuntament on es va lliurar un manifest de protesta sobre l'estat del barri i es va exigir també la convocatòria d'eleccions municipals.²⁷⁶ Sandalio Pizarro en una declaració per a un article de la revista *Gramma* va expressar:

"Mira, en estos momentos nuestra lucha pasa por la apremiante solución de dos cuestiones principales que son, por un lado el asfaltado de las calles y por otro, el equipamiento de nuevos solares para el barrio así como el mantenimiento de los dos que hasta ahora tenemos."²⁷⁷

Es van iniciar negociacions a tres, entre l'associació de veïns, l'Ajuntament i el propietari juntament amb la constructora. La constructora va oferir cedir els dos solars i unes oficines a canvi que l'Ajuntament els concedís llicència d'obra gratuïta a la resta dels seus solars.²⁷⁸ Finalment, després d'algunes negociacions, Blas Muñoz els va cedir la propietat del solar del carrer Nàpols/Ver-

²⁷⁶ TORRES, P. "El barrio Italiano, cada día en la calle". *Gramma*, 111, abril 1978.

²⁷⁷ *Ibidem*.

²⁷⁸ *Ibidem*.

Figs. 44, 45 i 46. (44) Imatge de l'estat ruïnós d'alguns dels solars buits del barri. (45 i 46) Diferents mobilitzacions ciutadanes de l'Associació de Veïns del Llatí a finals dels anys setanta. Fotografies publicades a l'article de Paco Torres "El Barrio Latino, cada día en la calle", a la revista *Gramma*, 1978.

Figura 47. Portada de la revista *Grama*, número 117, novembre 1978. Número que sen­tarà les bases del "Pla Popular" plantejat per l'arquitecte Xavier Valls. Aquest número plan­teja un gran contrast amb la Fig. 42, aquesta ofereix una imatge d'esperança i prosperitat.

di i que una de les oficines ubicada al carrer Beethoven passés a mans de l'agrupació.²⁷⁹ Aquests fets van ser recollits nombroses vegades per força mitjans de comunicació²⁸⁰ i són encara recordats per molts veïns.

Tot i així, les reivindicacions respecte a les carències al barri no es van aturar, ja que pràcticament fins a l'arribada del primer govern democràtic a l'Ajuntament no es realitzarà cap tipus de millora en equipaments o infraestructures. Per una altra banda van ajudar en la conformació del anomenat "Pla Popular",²⁸¹ un treball molt profund sobre l'organització i les reformes de caire urbanístic, tenint totalment en compte les necessitats dels barris i els veïns, tractant de corregir els errors comesos durant les darreres dècades [Fig. 47], com per exemple la necessitat que existís un centre d'atenció primària a cada barri; més escoles amb més places; trencar aïllaments, etc. [Madueño (1988), p. 47-52 i p. 110-111]. L'Associació de Veïns del Llatí va exercir una gran pressió perquè s'adoptessin les idees proposades al "Pla Popular"

fins que, amb la victòria del PSUC a les eleccions de 1979, el nou govern municipal va decidir prendre el pla com a model a seguir.²⁸²

3. Boom comercial?

El període que va del 1960 fins al 1973 va ser d'un gran creixement econòmic, es van donar els primers passos cap a la societat de consum i, com vam veure a l'anterior capítol, els anys de creixement del primer comerç va permetre assentar les bases i desenvolupar l'economia del barri, permetent als veïns no

²⁷⁹ El local passaria a ser la nova seu de l'AV del Llatí. Entrevista a Epifania Román.

²⁸⁰ RICO, A. "El presidente de la A. de V. Los Italianos, al juzgado". *El Correo Catalán* (23 novembre 1977); "Vecino retenido por ocupación de un solar". *Tele/Expres* (25 novembre 1977); "El barrio Latino de Santa Coloma. Cada día a la calle para tener asfalto y parques". *Tele/Expres* (2 març 1978); SERRA, E. "Santa Coloma de Gramenet: deficiencias al barrio italià". *Avui* (20 abril 1978); TORRES, P. "El barrio Italiano, cada día en la calle". *Grama*, 111, abril 1978, p. 9.

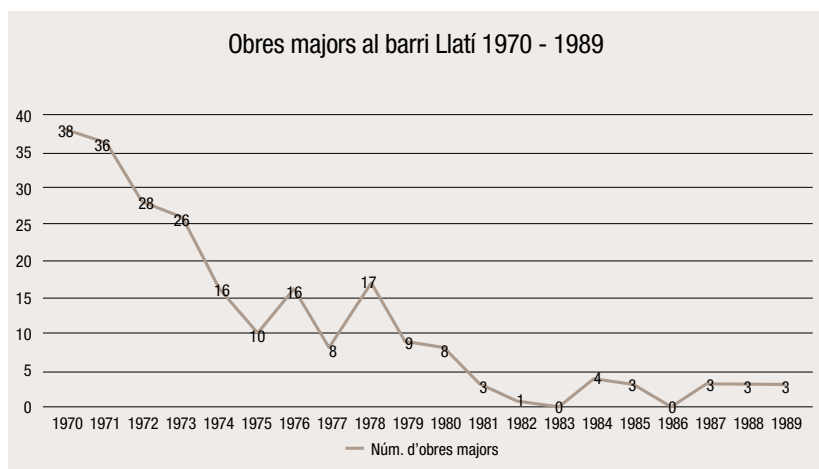
²⁸¹ Entrevista a Epifania Román.

²⁸² *Ibidem*. Entrevista a l'AV del Llatí.

només deixar de dependre tant d'altres zones més allunyades com el Fondo o el Centre per poder adquirir queviures o qualsevol cosa que necessitessin. Per una altra banda a partir de la crisi del petroli de 1973 es va produir un estancament en l'economia i va ser un cop per a moltes famílies que vivien del sector d'industrial i de la construcció tant de la ciutat com del barri Llatí. Fet que es va veure agreujat amb una altra crisi internacional l'any 1980 que va allargar les turbulències econòmiques fins a l'any 1985. Serà a partir d'aquesta data quan el territori entri plenament en un període de bonança, impulsat per l'entrada d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea (CEE), quan es dispararà el consum familiar mitjà a l'Estat, un procés que acabarà d'introduir els colomencs en la societat de consum.

Tot i així sembla, per les descripcions dels veïns i les poques dades que s'han aconseguit recopilar d'aquesta fase, que el comerç local del barri Llatí va continuar creixent i potenciant-se. Aquesta aparent incoherència, si més no amb les dades anteriors a 1985, es va traduir molt probablement en l'arribada continuada d'encara més població, la reubicació laboral al tercer sector dels aturats i un desenvolupament important del comerç.

Si bé no es tenen clares les dades del padró d'habitants als carrers del barri Llatí, sí podem afirmar que Santa Coloma de Gramenet va continuar creixent, de 1970 a 1980 va guanyar més de 40.000 habitants que es van anar distribuint per tota la ciutat.²⁸³ Per poder extraure la capacitat que tenia el barri aleshores hem d'analitzar l'evolució de les obres majors. El barri Llatí venia de

Gràfica 4. Mostra de l'evolució de les construccions al barri Llatí durant les dècades de 1950 i 1960. Informes d'Obres Majors. Arxiu Municipal dels Serveis Territorials

²⁸³ De 106.711 a 140.588 habitants. Dades extretes de l'Institut Nacional d'Estadística.

la dècada dels seixanta amb unes xifres espectaculars de creixement amb 273 obres majors. A la dècada dels setanta aquesta xifra arribarà a les 204 obres majors, trencant de nou la barrera de les 200 construccions, però a la dècada dels vuitanta es produeix una caiguda espectacular fins a les 28. Podem interpretar per tant que el barri no només no havia arribat a un límit immobiliari sinó que a la dècada dels setanta encara s'estava expandint al mateix nivell global que els fructífers anys seixanta en plena allau migratòria. Per tractar de comprendre més al detall l'evolució haurem de recórrer a uns paràmetres més limitats i minuciosos.

L'evolució del nombre d'obres majors mostra una claríssima tendència global a reduir-se fins arribar als anys 1983 i 1986 a 0. Segons la taula [Gràfica 4] podem pensar que la davallada es produeix a conseqüència de les crisis del petroli i la de l'any 1980, però la tendència a la baixa ja s'estenia des de 1970, esfondrant-se òbviament amb l'inici de les dues crisis esmentades. Tot i així, tampoc mostra una recuperació a finals dels 80, una etapa de gran creixement econòmic i tampoc ho farà en les dècades posteriors com veurem més endavant. Aquest fet mostra que el barri ha cobert majoritàriament tot el seu espai immobiliari, cosa que impossibilita el seu creixement, si més no de forma extensiva. El gran període de construcció que es va generar durant els anys setanta que, tot i patir un descens, representa la segona xifra més alta d'obres majors de tota la història del barri, mostra que encara existia una gran demanda de pisos i, per tant, l'entrada de nous habitants és més que considerable. Aquesta situació va provocar que el comerç local gaudís d'un major nombre de clients tot i que, a partir de la segona meitat de la dècada dels setanta, algunes famílies reduïssin el seu consum a causa de les dificultats econòmiques per l'atur o els sous congelats durant les pujades de preu de la inflació.

De fet, Jordi Maluquer (2014, p. 382-383) a través dels estudis de les dècades dels setanta i dels vuitanta se n'adona que el consum global a Espanya de béns i serveis no es reduirà, sinó que més aviat s'estancarà. D'aquesta manera, si a l'escenari del barri Llatí no només no es reduís el consum a les seves botigues i a més a més augmentés el nombre d'habitants al barri, encaixaria perfectament amb el suposat creixement comercial que hem plantejat a l'inici.

Per un altre costat, tindríem dos factors més. Un d'ells, menys referencial i potser no tan decisiu, és el fet que molts aturats dels sectors de la indústria i la construcció van passar a treballar al sector serveis com a sortida a la seva situació econòmica, un sector que no sofrirà tant les crisis de 1973 i 1980 i que, des de llavors, creixerà en importància i potencial. En aquest projecte de recerca, a través de les fonts orals, tenim diversos exemples d'això al barri Llatí, com Maria Teresa Alquézar, que passarà de treballar a l'acadèmia de

costura a muntar un estanc [Fig. 48] que portarà ella mateixa al carrer de Perú justament al 1980-1981, en el context en el qual el seu marit, treballador de la construcció, va quedar-se sense feina durant llarg temps.²⁸⁴

El desenvolupament d'empreses comercials de venda a l'engròs (distribuïdores cap a la meitat i segona meitat de la dècada dels setanta) serà un factor elemental i determinant per a molts dels comerços. A través dels comercials, moltes empreses de venda a l'engròs començaven a oferir a les botigues moltes més varietats de productes per vendre al barri. Es tractava en molts casos de productes innovadors, amb molta diversitat de gustos de cara al client i en alguns casos fins i tot exòtics. A més, moltes vegades, aquestes mateixes empreses es feien càrrec de la logística i la distribució dels articles, fent el treball dels comerciants locals molt més accessible i alliberant-los de viatges i gestions innecessàries.²⁸⁵ En aquest àmbit també es podrien incloure el cas dels bars que en aquesta època viuran un creixement insòlit, ajudats principalment per empreses que facilitaven el material i els mobles de treball a canvi d'exclusivitats a l'hora de vendre productes, tot i que això ho tractarem millor al següent punt d'aquest capítol.²⁸⁶

Des del punt de vista del consumidor, a les seves botigues de sempre o a les noves que anaven obrint, cada vegada era més comú veure nous productes. En el sector alimentari, poc a poc van anar entrant fruites de fora de temporada a la vegada que alguns productes més exòtics es van fer més accessibles pel que fa a quantitats i a preus. Més varietats de derivats làctics com llets, iogurts, formatges... O fins i tot més tipus de brioixeria industrial.²⁸⁷ Juan Palacín, per exemple, ens parla de com a partir d'aquests anys van entrar a la seva botiga grans diversitats de joguines, cotxes de joguina, pilotes, ninots a piles, etc. Igual que més premsa i revistes, com també diferents materials escolars que atreïen tant a petits com a grans [Fig. 49].

Van començar a obrir botigues de sectors més amplis que atreïen bastant l'atenció, com botigues d'electrodomèstics, com la botiga d'en Paco al carrer de Roma, i altres botigues de roba, especialment al carrer de Sicília. Tot i així, en el cas de les botigues de roba, no eren suficients per la demanda del barri, i moltes persones anaven al Fondo o al Centre per comprar roba, pel gran nombre de botigues que hi trobaven i per la seva modernitat.²⁸⁸ Tota aquesta diversitat, varietat i oportunitats a l'hora d'escollir feia, de manera inconscient,

²⁸⁴ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

²⁸⁵ Entrevista a Juan Palacín.

²⁸⁶ CANO, X. "Santa Coloma. La ciudad de Europa con más bares". *Gramma*, 16, abril 1970, p. 8-10.

²⁸⁷ Entrevista a Juan Carlos Palacín; Adelina Hernando.

²⁸⁸ Entrevista a Montserrat Martínez; Maria Teresa Alquézar; Epifanía Román.

Figures 48 i 49. Fotografies de botigues dels anys setanta i vuitanta. (48) Estanc de Maria Teresa Alquezar, amb el seu marit al fons. Cap a la meitat dels 80. (49) Papereria Palacín plena amb gran varietat de productes de joguines i articles de papereria que van començar a arribar a partir de la meitat de la dècada dels anys setanta. Fotografies propietat de Maria Teresa Alquezar i Juan Palacín, respectivament.

que el consum augmentés. El model de consum de béns i serveis començava a evolucionar i canviar. Clotilde Matellanes afirma que notava aquest canvi tant des del punt de vista de botiguera com també de clienta:

“Sí, cambió mucho, ya no es... gastas más en comida, gastas más en tontearías que antes no eran tan importantes.”²⁸⁹

²⁸⁹ Entrevista a Clotilde Matellanes.

Figura 50. Publicitat comercial del carrer de Sicília. Va acabar esdevenint un carrer amb tant de potencial que va anar desenvolupant un caràcter i fins i tot una marca pròpia. Llibret informatiu de la VIII Setmana Cultural del Barri Llatí, 1997.

La majoria expressa que va rebre aquests canvis i l'augment de l'oferta amb gran entusiasme, tot i que les generacions més grans insisteixen en què la seva forma de comprar mai va acabar de canviar cap a un mode més "consumista" més enllà del sector de l'alimentació.²⁹⁰ Altres sí consideren que la seva forma de comprar es va anar veient modificada totalment amb el temps,²⁹¹ tot i que els grans canvis van començar a esdevenir als anys vuitanta.

El pas a la dècada de 1980 va significar un importantíssim creixement comercial al barri Llatí. Si l'any 1977²⁹² el barri Llatí tenia fins a un total 240 botigues als seus carrers, el 1981 aquesta xifra haurà augmentat fins a 348 botigues, i a les 394 l'any 1985.²⁹³ Encara que el creixement és exponencial a la majoria de carrers [Taula 9] serà més notable als carrers Florència, Perú i sobretot Sicília, que augmentarà un 30 % el seu número de locals, passant de 57 a 83. Durant aquesta dècada el carrer de Sicília prendrà un protagonisme capital dintre de l'escenari comercial del barri Llatí [Fig. 50]. Per una banda es tracta de les parcel·lacions i construccions més tardanes, amb carrers i edificis molt més amples, amb més plantes i sobretot amb una estructura de locals molt més grans.²⁹⁴ A més es troba en una zona de pas, just a la falda de la muntanya, i connecta amb el Centre i la resta de barris a través de la rambla de Sant Sebastià, i per baix amb el Fondo i per tant amb la seva zona comercial, el mercat i el transport públic. Aquest últim factor és important, ja que, molts veïns quan tornaven de treballar de Barcelona aprofitaven per fer compres al

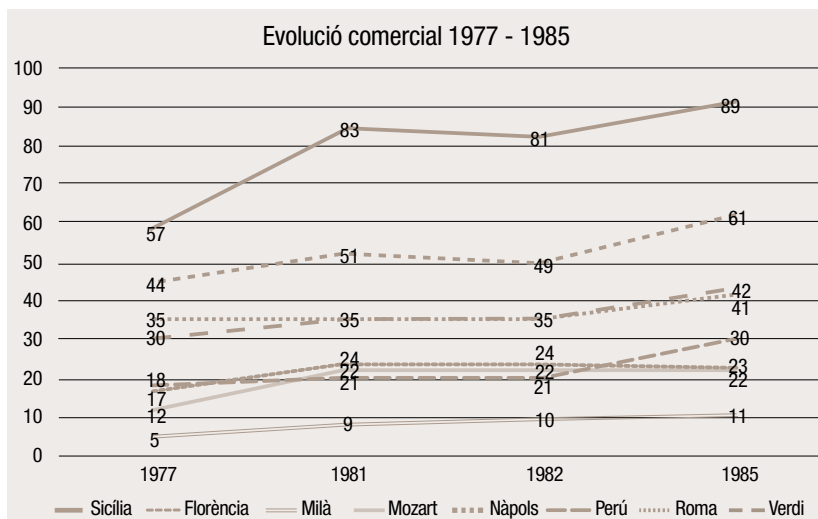
²⁹⁰ Adelina Hernando a l'entrevista de Jordi Viñas; Epifanía Román.

²⁹¹ Entrevista a Maria Teresa Alquézar; Maria José Gutiérrez i Juan Carlos Palacín.

²⁹² Primer any del qual s'han trobat dades administratives que permeten elaborar estudis estadístics; malauradament només està buidada per carrers, no tipologies. Informació extreta del "Padrón arbitrario sobre la radicación" de 1977. Arxiu Municipal.

²⁹³ Informació extreta de l'"Impost municipal sobre la radicación" de 1981. Arxiu Municipal.

²⁹⁴ Aquest serà un fet diferencial clau dintre de la competència i l'evolució de les tendències comercials del barri com veurem a l'últim capítol.

Gràfica 5. Mostra de l'evolució dels locals amb activitats comercials al barri Llatí per carrers de 1977 a 1985. Padrons sobre la radicació (1977 i 1981) i d'impostos d'escombraries (1982 i 1985). Arxiu Municipal.

mercat del Fondo²⁹⁵ o coses que no trobaven al barri. Dins d'aquest procés el carrer de Sicília resultava una zona de pas amb botigues més grans i noves que generaven molta afluència de clients.²⁹⁶

Un dels sectors que es veu perjudicat cap a la dècada de 1980 seran les botigues de mobles, lampistes i altres feines lligades al manteniment domèstic, molt probablement a causa de la crisi del sector de la construcció durant aquests anys, veient la seva presència reduïda en un 12 %. La resta de sectors creixeran mínimament o notablement; hi destaquen per exemple botigues d'alimentació, bars, comerç tèxtil, papereries/impreses i tallers mecànics. Els comerços amb més presència al barri Llatí cap al 1985 són les botigues d'alimentació amb 92 locals; els bars amb 6, i els locals de tèxtils amb 48 [Gràfica 5].

Ja dintre d'aquestes xifres de locals comercials tan altes, al llarg dels anys va anar sorgint una certa competència entre els diferents botiguers, tot i que únicament entre botigues d'un mateix sector i en una competitivitat centrada en els preus, que com s'ha indicat anteriorment, era en definitiva el principal factor en la compra per a la majoria de clients. Es tractava d'una competència bastant a distància, sense arribar mai arribar a "mals rotllos" però controlant

²⁹⁵ Entrevista a Montserrat Martínez; Clotilde Matellanes.

²⁹⁶ Fins al punt que alguns veïns creuen que va haver-hi botigues de la resta del barri que van començar a declinar amb el creixement comercial de Sicília. En les dades administratives no es capta cap reducció davant del carrer de Sicília, tot el contrari, el comerç sembla créixer sempre de forma conjunta.

els preus,²⁹⁷ fet que en alguns sectors s'internalitzava cap a la resta de Santa Coloma, però com majoritàriament es tractaven de botigues d'un abast de barri no arribava a existir "intercanvis o pèrdues" de clients.

Durant els anys vuitanta sí que es va anar reforçant la desconfiança i la por a la competència deslleial davant de grans cadenes o supermercats, de fet l'associació de comerciants o ACAPIC²⁹⁸ va prendre una actitud quasi hostil envers aquest format de local. El primer cas important es va produir entre els comerciants del barri del Fondo i un supermercat, "Autoservicio Bruch", al maig de 1979, en què es va fer una gran assemblea entre membres de l'ACAPIC, l'advocat del supermercat i veïns, debat que va acabar amb els veïns posicionant-se a favor de l'apertura del supermercat.²⁹⁹ Aquest fet contrasta amb el que assenyalaven alguns informes del comerç a l'àrea metropolitana de Barcelona, on s'advertia de l'existència d'un cert minifundisme comercial en el sector alimentari, fet que el podia fer molt sensible a canvis al mercat.³⁰⁰ A Santa Coloma concretament en algun informe urbanístic, com és el cas del de M. J. Olivé (1974, p. 107-108), menciona com la ciutat ha efectuat un creixement espectacular, passant de 366 comerços el 1950 a 2.291 el 1970, el qual genera una preocupació a Olivé sobre el futur del mateix:

"El número de establecimientos comerciales ha pasado de 366 a más de 2.000, pero el número de habitantes por comercio ha aumentado. Su estructura no se ha modificado apenas, pues casi la mitad de los comercios atienden a las necesidades alimentarias y persiste el predominio de la pequeña empresa. Esto implica una serie de consecuencias negativas, tales como mayor limitación en el grado de elección de los artículos, mantenimiento de precios más elevados en los comercios pequeños, etc."³⁰¹

La realitat de les limitacions d'aquests microfundismes era un fet al barri Llatí, a causa de les edificacions en parcel·les molt petites, fruit del sistema de permutes, que va generar uns locals molt pràctics per a l'època, però que amb el pas del temps els costava mantenir les dinàmiques d'un mercat més desenvolupat, ja que una botiga petita no tenia espai com per oferir una gran varietat d'articles com tampoc un marge de guanys per abaixar els preus com altres que venien a més gran escala, factors elementals en la competitivitat.

Alguns locals tractaven d'aprofitar algunes èpoques de gran demanda com eren Nadal i l'inici del curs, com hem vist en un exemple de Clotilde Matellanes al capítol anterior, però, en trobar-se limitats per l'espai van haver d'improvi-

²⁹⁷ Entrevista a Clotilde Matellanes; Maria Teresa Alquézar.

²⁹⁸ Associació de comerciants, autònoms, petits i mitjans industrials i empresaris de Catalunya.

²⁹⁹ CORACHÁN, J. "El supermercado del Fondo enfrenta a vecinos y comerciantes". *El Correo Catalán* (20 maig 1979).

³⁰⁰ X.A. "La Corporación Metropolitana de Barcelona aconseja reorganizar el sector comercial alimentario". *El Correo de Barcelona* (1984).

³⁰¹ OLIVÉ (1974, p. 108).

sar estratègies. Clotilde Matellanes inicialment guardava part dels productes d'una campanya de mercat a casa seva però va haver de començar a llogar magatzems pel barri per tractar de sostenir la demanda; òbviament es tractava d'un sistema que generava despeses i complicacions en la seva gestió, però "o s'organitzaven així o perdien clients". Es tracta d'un dilema que qualsevol comerciant en aquests contextos urbans del barri Llatí podia trobar-se. Només per aquests fets van arribar a plantejar-se desplaçar la botiga a un lloc més gran, el mateix dilema amb què es va trobar el seu fill anys després quan es va fer càrrec de la botiga.³⁰²

Els veïns recorden una molt alta satisfacció pel nivell comercial de la dècada dels vuitanta, tant per varietat de productes, com per la proximitat, familiaritat i facilitats de pagament. Una època de gran prosperitat per al comerç del barri Llatí. L'únic que es menciona és la gran carència de llocs d'oci, si bé hi havia els bars, poc més es podia trobar al barri, més enllà d'un local amb futbolins i billar o un gimnàs que, òbviament, no suplien la gran demanda d'oci que podia existir al barri Llatí. També recorden la inflació que a poc a poc havia anat apujant els preus i fent més difícil les compres i a vegades els estalvis familiars:

"¡Hombre, los precios cuando yo me casé [dècada 1970], yo cogía 50 pesetas me iba a la plaza y traía el carro lleno! Luego, unos años después me di cuenta que con 1.000 pesetas no se me quedaba medio."³⁰³

4. Trenquem un mite. Santa Coloma, la ciutat dels 1.000 bars

Santa Coloma durant les dècades setanta i vuitanta va desenvolupar tota una immensa oferta de bars i bodegues per tota la ciutat; progressivament van anar tancant i actualment el nombre es més baix i menys sorprenent. D'aquella etapa s'arribava a dir que a Santa Coloma hi havia fins a 1.000 bars, un xifra òbviament exagerada, però com una llegenda o mite s'ha continuat repetint fins a pràcticament l'actualitat.

Al llarg d'aquest projecte hem escoltat també nombroses referències a l'abundància de bars, algunes amb frases enginyoses com: "En Santa Coloma hay más bares que borrachos".³⁰⁴ Fins i tot, la revista *Grama* va dedicar una portada [Fig. 51] i un article de dues pàgines amb l'atreuít títol de "Santa Coloma. La població de Europa con más densidad de bares" mig en broma mig seriosament.³⁰⁵ De fet, en l'estudi presentat per la Corporació Metropolitana de Barce-

³⁰² Entrevista a Juan Carlos Palacín.

³⁰³ Entrevista a Epifanía Román.

³⁰⁴ *Ibidem*.

³⁰⁵ CAÑO, X. "Santa Coloma. La población de Europa con más densidad de bares". *Grama*, 16, abril 1970.

lona citat anteriorment³⁰⁶ s'arriba a donar la xifra que de 1974 a 1983 la quantitat de bars de l'àrea del Barcelonès Nord havia augmentat un 166 %. El barri Llatí també té una concentració força interessant de bars, de la qual eren força conscients els mateixos veïns: “¡Bares había en todas las esquinas!”,³⁰⁷ “[al barri] hay un bar a cada cuatro pasos”,³⁰⁸ i pot ser interessant i revelador tractar amb les dades reals de l'Administració i tractar d'extraure unes reflexions d'aquest curiós fenomen dels bars.

Mitjançant el “Padrón de contribuyentes de la radicación y basuras industriales” de 1980, es pot extreure que a Santa Coloma hi havia, concretament, 459 bars, tot i que si sumem la categoria bar/bodega i bodega la xifra puja fins als 520 bars. El padró també pot proporcionar la informació sobre quins són els carrers amb més bars: al capdamunt es trobava el carrer d'Irlanda amb 8 bars, seguit d'alguns carrers amb 7 bars, entre ells el carrer de Nàpols. La xifra de 520 bars, tot i que no s'acosta a la de 1.000, representa una dada molt sorprenent, i de fet fa molt factible que a la zona del Barcelonès Nord s'acumulessin molts més de 1.000 bars.

Les raons que han dut a assolir aquestes dades estratosfèriques no són massa enrevessades i estan molt lligades a diversos conceptes que s'han presentat sobre la societat i l'economia del barri Llatí. La primera és la generació de la demanda: la gent després de les llargues jornades laborals buscava socialitzar-se, trobar-se amb coneguts per jugar o parlar de futbol, o potser ofegar les penes i, fins i tot, buscar feina.³⁰⁹ Eren llocs únicament freqüentats per homes, dintre de la mentalitat masclista de l'època.³¹⁰ Normalment la gent passava tanta estona als bars que a vegades, quan es buscava algú, primer se'l cer-

Figura 51. Portada de la revista *Gramá*, número 16, abril 1970, amb l'agorarat titular “Santa Coloma. La població de Europa con más densidad de bares”.

³⁰⁶ X. A. “La Corporación Metropolitana de Barcelona aconseja reorganizar el sector comercial alimentario”. *El Correo de Barcelona* (1984).

³⁰⁷ Entrevista a Clotilde Matellanes.

³⁰⁸ Entrevista a Epifanía Román.

³⁰⁹ Entrevista a Clotilde Matellanes.

³¹⁰ *Ibidem*; Maria Teresa Alquézar.

cava als bars que freqüentava.³¹¹ Alguns veïns polititzats es passaven moltes vegades pels bars, com feia Alejo Castellano, per tenir relació amb els veïns, conèixer els seus problemes i també fer un exercici de conscienciació, com afirma Montserrat Martínez: “Es que en los bares en realidad se hace mucha política”.³¹² Molt probablement van complir a Santa Coloma una funció molt similar als comerços del barri Llatí, com a punt de trobada amb coneguts i on la gent es posava al dia i es queixava sense por. És probable que la falta d'espais comuns on anar a socialitzar o trobar-se amb algú fes que al barri Llatí els bars tinguessin tant d'èxit. Entre els més destacables, els “històrics”, eren Bar Charlie i Bar Descanso al carrer de Florència, els bars Tropezón, Troncho 7 Hermanos i LAS Frankfurt al carrer de Nàpols, al carrer de Perú destacava el bar Casa Paco que era també seu de la “peña bètica”, a més del bar Hermínia al carrer de Montevideo i el bar Rafael a Sicília.

Un altre motiu del seu èxit és el sistema de majoristes, com hem vist anteriorment, un pilar per l'inici i desenvolupament de les botigues. En aquest cas l'apertura d'un bar solia ser una inversió excessivament cara, arribant amb els costos a les 350.000 pessetes a més dels lloguers dels locals. En aquest context, un parell de majoristes de Santa Coloma i Sant Adrià van crear un sistema en el qual ells muntaven bars i bodegues que després arrendaven a algun conegut de confiança; tot a canvi d'exclusivitat amb ells en matèria de begudes, etc. Només a través d'aquest sistema van arribar a obrir entre els dos més de vuitanta bars entre Santa Coloma, Badalona i Sant Adrià de Besòs.³¹³

5. Tot encarant el final de segle

La victòria del PSUC a les municipals de 1979 va significar l'aplicació de part del Pla Popular a tots els barris, inclòs el barri Llatí, fet que marcarà, junt amb la prosperitat comercial, una nova etapa transformadora. L'estratègia prioritària es centrarà en tres fronts³¹⁴ d'àmbit urbà i social. El primer, asfaltar i arranjar definitivament tots els carrers del barri Llatí.³¹⁵ El segon serà l'escolarització de tots els nens, és a dir, acabar amb la saturació de les places escolars (es van crear barracons mentre es planificava la futura escola Ausiàs March al carrer de Nàpols, operació que finalitzarà el 1984). El tercer front serà el sanitari: es

³¹¹ Entrevista a Epifania Román.

³¹² Entrevista a Montserrat Martínez.

³¹³ CAÑO, X. “Santa Coloma. La Ciudad de Europa con más bares”. *Gramma*, 16, abril 1970.

³¹⁴ Entrevista a Epifania Román.

³¹⁵ Serà en aquest context quan es ratifiquin el projecte de millora del tram del carrer Florència que l'ajuntament va “deixar al calaix” que es va mostrar anteriorment al punt 5.2 d'aquest treball.

va iniciar el projecte d'un ambulatori per al barri. La intervenció i els plans duts a terme al barri Llatí van ser immillorables, tractant els principals i més greus problemes globals que el barri feia dècades que arrossegava sense solucionar.

Això no va significar que l'associació de veïns deixés el seu activisme en millorar l'urbanisme del barri Llatí, de fet l'associació de veïns va marcar cada vegada més l'activisme reivindicatiu social molt probablement degut a la situació d'algunes famílies afectades per la crisi del petroli i per la posterior crisi de 1980. En aquest nou context l'associació prendrà un paper marcadament diplomàtic tot i no deixar d'utilitzar les mobilitzacions al carrer i les marxes quan era necessari. Una de les primeres i més importants actuacions va ser l'alliberament de l'espai de can Genís, al carrer de Roma, al costat de Mozart, delimitant a dalt amb el carrer de Perú, una zona durant molt de temps reivindicada com a espai públic necessari per al barri; van establir bones relacions amb el propietari i la constructora Ortega interessada en el solar fent d'intermediaris per avançar les negociacions entre l'Ajuntament i el propietari. Finalment no només van aconseguir un acord sinó que van aconseguir fer que l'Ajuntament i la constructora Ortega realitzessin el pla de remodelació de tota l'àrea de can Genís, l'actual "plaça del barri Llatí" i un casal que es va construir més amunt.³¹⁶ El següent moviment de la negociació justament va estar relacionat amb aquest casal, Óscar Ventura membre de la junta de l'associació de veïns explica quines problemàtiques van portar al canvi de pla:

"Se necesitaba un CAP. Y el CAP iba en otro sitio en que había muchos problemas para... Nos daban un plazo muy largo, que era de hasta 10 años para hacer un CAP en el barrio, entonces nosotros sobre la marcha cambiamos y dijimos que el CAP era más importante que el casal y que los cambiamos [...] 'y el casal ya lo meteremos en otro sitio' [...] A raíz de aquello conseguimos el CAP, conseguimos hacer la plaza y lo hizo [la constructora] Ortega a cambio de una propuesta que también hicimos nosotros."³¹⁷

La constructora Ortega va acabar realitzant totes les obres de manera gratuïta a canvi de construir un pàrquing i tenir el dret d'explotació durant 99 anys que una vegada esgotats passarien a mans de l'Ajuntament. Totes aquestes propostes de l'associació es plantejaven de forma oberta a assemblees on van assistir gent de l'associació i nombrosos veïns, arribant a reunir algunes d'aquestes assemblees els 500 i 600 participants.³¹⁸

En l'apartat social es van realitzar nombroses propostes, en una de les quals demanaven que es fessin llistes consensuades amb els barris perquè només accedissin al "empleo comunitario" les persones realment necessitades i no

³¹⁶ On actualment es trova el CAP. Entrevista a l'AV del Llatí.

³¹⁷ *Ibidem*.

³¹⁸ *Ibidem*.

per quotes polítiques. No van arribar a un acord i unes 40 persones van ocupar una sala de l'Ajuntament, però Lluís Hernández, tot i ser del mateix partit polític, en no arribar a un acord va enviar els grisos per fer-los fora.³¹⁹ De fet es van generar moltes divisions entre la gent del PSUC per les formes i idees de com actuar. Un altre exemple: durant unes reformes del clavegueram l'associació es va negar que els veïns paguessin la seva quota, al·legant que devia ser l'Ajuntament qui carregués amb els costos; els fets van generar divisions entre els veïns i fins i tot entre els regidors.³²⁰ Altres propostes socials eren la unificació de l'impost de recollida de la brossa o també crítiques de l'alt preu de l'aigua, i es va proposar un nou model més just per cobrar.

Óscar Ventura creu que el primer any va ser una mica caòtic però que posteriorment es va treballar molt bé, fet que es comprova per la implicació i la importància que l'Ajuntament va voler donar a les associacions de veïns.³²¹ Altres de les coses que es van anar introduint i apareixent al barri Llatí van ser les festes del barri. Es va crear "La Setmana Cultural" en un intent de donar més caràcter i presència a les festes.

A finals de la dècada dels vuitanta (1989), s'organitzarà una nova entitat social que guanyarà ràpidament protagonisme en l'àmbit del barri i de Santa Coloma, el Grup de Dones del barri Llatí. Es va crear amb la intenció de realitzar activitats i cursos que ajudessin dones de les famílies necessitades. L'objectiu era que les dones sortissin de casa i assumissin eines i coneixement amb els quals poder empoderar-se.

"Muchas de las mujeres que han pasado por el grupo y gracias a la información que hemos venido dando, han hecho o están haciendo cursos de INEM, se están sacando el graduado escolar e incluso algunas están trabajando en puestos que son de su agrado. Teniendo en cuenta que en este barrio la mayoría de mujeres están trabajando en la economía sumergida, que salgan unas pocas con contratos de trabajo, para nosotras, es un gran logro."³²²

Van realitzar, i encara avui dia realitzen, tot tipus d'activitats, gratuïtes o a un preu mòdic, com gimnàstica, pintura, sardanes... Amb aquest sistema van permetre que algunes dones poguessin accedir a activitats que d'una altra manera no s'haguessin pogut permetre. També organitzen activitats amb la Unió de Consumidors de Catalunya, cursos d'alfabetització, i ofereixen el servei d'una advocada un dia a la setmana.³²³ Unes activitats i serveis extremadament pragmàtics per a la realitat de moltes dones i de gran utilitat social de

³¹⁹ *Ibidem*.

³²⁰ *Ibidem*.

³²¹ Campanya Festes de Barri 85' (CC 2858); Convenis Cultura i Joventut (IC 3947); Convenis participació (CC 1342).

³²² Convenis Alcaldia (Convenis entitats) (CC 1064).

³²³ *Ibidem*.

cara a un sector de la població que, com hem vist a l'inici del treball, moltes vegades ha estat marginat, visualitzant així les problemàtiques de dones de classe treballadora del barri i actuant en conseqüència.

Si bé el món de l'associacionisme gaudia del millor estat de salut que mai, actiu i mobilitzat, amb una política més estable, garantint la llibertat i treballant per apropar les institucions a la gent, la societat i l'economia de les següents dues dècades tornaran a marcar l'evolució i forts canvis al barri Llatí.

L'efecte 92 i la crisi de 2008

5

1. La ironia olímpica

Si hi ha cap esdeveniment que es valori positivament de manera unànime, i que provoqui sentiments d'esperança, il·lusió i tot tipus d'emocions favorables van ser els Jocs Olímpics de Barcelona de 1992. Aquest sentiment no està lligat únicament a l'esdeveniment esportiu sinó a tots el projectes i perspectives de creixement que semblaven arribar a Barcelona. Tant la ciutat com la seva àrea metropolitana va començar a transformar-se gràcies a nombrosos projectes urbanístics per millorar o crear de nou grans parts de pla urbà. Arran d'això es va generar una gran quantitat de llocs de treball ben remunerats, donant la impressió a bona part de la població que es tractaria d'un procés que només acabava de començar, il·lusionant-se amb trobar alguna d'aquestes feines ben remunerades que els donessin un cert "respir" econòmic.³²⁴

Malauradament no només no va ocórrer això sinó que tot el país va caure en una recessió econòmica l'any següent. Al barri Llatí s'estava produint una certa dicotomia entre els seus veïns, els plans per als Jocs Olímpics, el localisme de Barcelona en els seus projectes [Carreras (1993), p. 115] havien urbanitzat la propera zona de Montigalà amb l'anomenada "Villa de Prensa de Montigalà",³²⁵ però també estava en construcció tot un polígon i una zona comercial a l'àrea adjunta [Fig. 52]. Molts veïns estaven molt il·lusionats per tots els llocs de treball que es crearien i per l'impuls que això podia significar al barri,³²⁶ a més dels avantatges en infraestructura dels quals ja començaven a gaudir, com era l'entrada i sortida propera a la B-20, comunicant-los ràpidament amb tot el territori sense haver de travessar tortuosament mitja Santa Coloma.³²⁷

Entre el comerciants, però, hi havia un clima d'inquietud i por. Por a perdre la prosperitat que gaudien des de feia temps.³²⁸ Finalment es va inaugurar el polígon industrial, la zona comercial de grans magatzems i un centre comer-

³²⁴ Recordem, a més, que el sector de la construcció havia patit una dura crisi al 1980, pel que molts treballadors i extreballadors van veure aquesta fase prèvia als JJOO amb molta il·lusió. Entrevista a Montserrat Martínez; Juan Carlos Palacín; Adelina Hernando.

³²⁵ On es van allotjar els periodistes internacionals vinguts a Barcelona per fer seguiment dels JJOO.

³²⁶ Entrevista a Francisco Javier Torres; Montserrat Martínez.

³²⁷ Entrevista a Francisco Javier Torres; Epifanía Román.

³²⁸ Entrevista a Juan Carlos Palacín; Epifanía Román.

Figura 52. Construcció del barri de Batllòria-Montigalà i el complex comercial a l'avantsala dels Jocs Olímpics de 1992. Fons de l'Ajuntament de Badalona, Arxiu d'imatges del Museu de Badalona. Publicat a l'*Avui* -"El barri dels rècords", Marta Membrives- 24/09/2016.

cial, el conegut popularment com "El Continente".³²⁹ A curt termini, el barri semblava guanyar amb algunes persones que van aconseguir llocs de treball al polígon industrial. Bona part de les empreses del polígon estaven especialitzades en la confecció de roba a l'engròs, fet que va acabar afectant el gran nombre de tallers de confecció que hi havia al barri, els quals van anar tancant lentament.³³⁰ Irònicament, amb el temps, el polígon va començar a perdre força i actualment només hi sobreviuen unes poques empreses.³³¹

Per al comerç del barri Llatí "el Continente" no era una cosa nova. Des de 1987 es va construir un centre comercial al voltant d'un immens hipermercat Pryca a Sant Adrià de Besòs i, encara que es trobava lluny, va ser un autèntic fenomen, una novetat que va atraure molt veïns del barri,³³² si bé mai van deixar de comprar a les botigues del barri, només anaven al Pryca cada moltes setmanes. Epifanía Román i Francisco Téllez parlen d'aquest fenomen i de com s'organitzaven:

Epifanía: "Cada quince días, más o menos, cogíamos el coche e íbamos al Pryca, en Sant Adrià. Íbamos, traíamos la compra, traíamos la leche, el detergente, las cosas de esto... Y era por temas económicos, no por otra cosa, porque claro tú ibas allí y te ahorrabas bastante..."

³²⁹ Dit així per la empresa de l'hipermercat que es trobava allà. Es tracta d'una denominació popular que s'ha mantingut fins a l'actualitat per referir-se a tot el centre comercial, encara que des de fa anys l'espai de l'hipermercat és portat per altres empreses.

³³⁰ Entrevista a Epifanía Román.

³³¹ Entrevista a Francisco Javier Torres; Clotilde Matellanes.

³³² Entrevista a Núria Polo; Epifanía Román.

Francisco: "... porque era moda también."

Epifanía: "Y luego el día a día pues ibas a comprar lo que necesitabas [al barri]." ³³³

Tot i això, la tendència a comprar cada cop més a l'hipermercat va situar en posicions de desavantatge el comerç local. El problema va sorgir quan models d'altres companyies es van ubicar molt a prop. Núria Recio i la seva filla Rosa expressen amb gran sinceritat l'evolució d'aquests fets i els dilemes que moltes vegades tenien com a clientes:

Núria: "[Cosos que comprava al comerç del barri] Les coses com la fruita... les coses... més quotidianes, no? Però, vam començar a anar al Pryca a Sant Adrià [...] després van obrir el Carrefour i anàvem al Carrefour, sense deixar d'anar al Basilio [Colmado], perquè no vam deixar d'anar. Pero ja..."

Rosa: "Ens ho partíem."

Núria: "Sí, i veies la forma, com col·locaven els articles i tot, pues era molt diferent."

Rosa: "I a vegades quan veníem de comprar al Carrefour ens amagàvem perquè ens sabia greu que en Basilio ens veiés... Ens sentíem culpables."

En una societat de consum com la que hi ha a principis de la dècada dels anys noranta, el comerç local no tenia cap capacitat de presentar resistència a aquestes grans empreses que es podien permetre distribucions en massa; grans espais de venda i d'emmagatzematge; òbviament, una gran varietat de tota mena de productes. Invertien en estètica i presentació i es podien permetre abaixar preus, i un llarg etcètera. En canvi, per al petit comerç, els veïns s'havien d'adaptar al que s'oferia en aquell moment³³⁴ i sense massa varietat, si és que n'hi havia. La societat espanyola, a més, encara no estava familiaritzada amb aquests espais, esdevenint llocs de moda. Ens hem centrat en el cas del "Continente" perquè és el més referencial, però dins d'aquest gran espai que era Montigalà es van muntar grans magatzems com Ikea, Leroy Merlin, Miró, Badebañ, Decathlon, Conforama o Toys"R"Us, que van significar una competència molt desequilibrada. Clotilde Matellanes, que encara treballava a la botiga familiar, recorda el context i la impotència davant la situació:

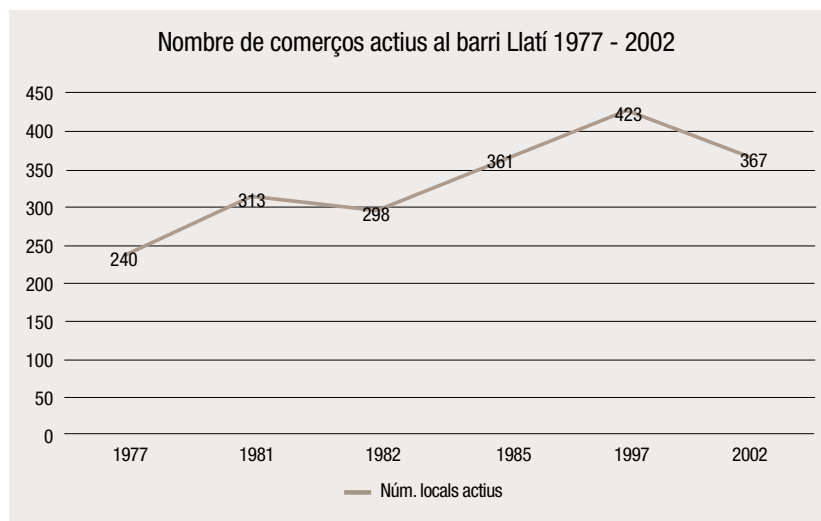
"El Continente fue muy bien para toda la gente de por allí arriba ... [Llatí] porque entonces los sábados y los domingos se iban a comprar allí. Y ya las tiendas pequeñas se les notaba que iban para abajo para abajo [...] Seguro que hizo mucho daño a las tiendas pequeñas [...]. A nosotros fue el Toys"R"Us. Nosotros no... aguantamos dos años bien y al tercero ya iba más para abajo. Los dos primeros años que abrieron nos fue bien, hasta que la gente ya empezó a mirar precios y a ver que iban allí, donde encontrabas de todo y en la tienda pequeña no. Todas las que tuvieran juguetes iban para abajo. Y los comestibles con el Continente. Todas estas empresas empezaron a hacer daño a todo el pequeño comercio."

³³³ Entrevista a Epifanía Román.

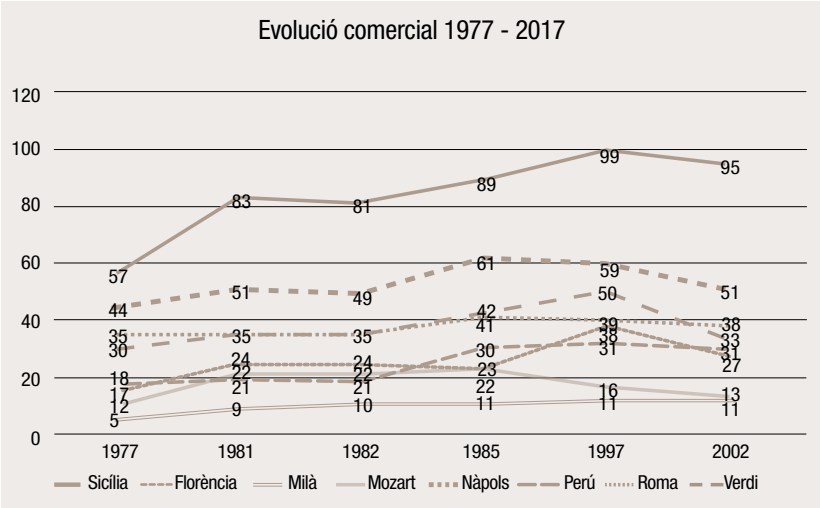
³³⁴ Entrevista a Núria Recio.

Arribats a aquest punt resultaria molt interessant avaluar fins a on aquests nous model comercials van impactar en el comerç del barri, quant van trigar en aflorar les conseqüències i quins sectors es van veure més afectats. Especialment val la pena pel fet que hi ha certes veus que discrepen de la “teoria” que diu que l'àrea comercial va ser l'únic motiu de l'esfondrament del comerç local del barri Llatí. Epifanía Román, per exemple, opina que bona part de les botigues es van adaptar als nous temps per no perdre clientela, posant com exemples antics *colmados* com Carrasco o Del Río que es van reconvertir en supermercats. D'altra banda, com moltes botigues van acabar tancant per jubilació, sense cap familiar o persona que en prengués el relleu, la Núria Recio i la seva filla Rosa donen una visió molt interessant que analitzarem més endavant.

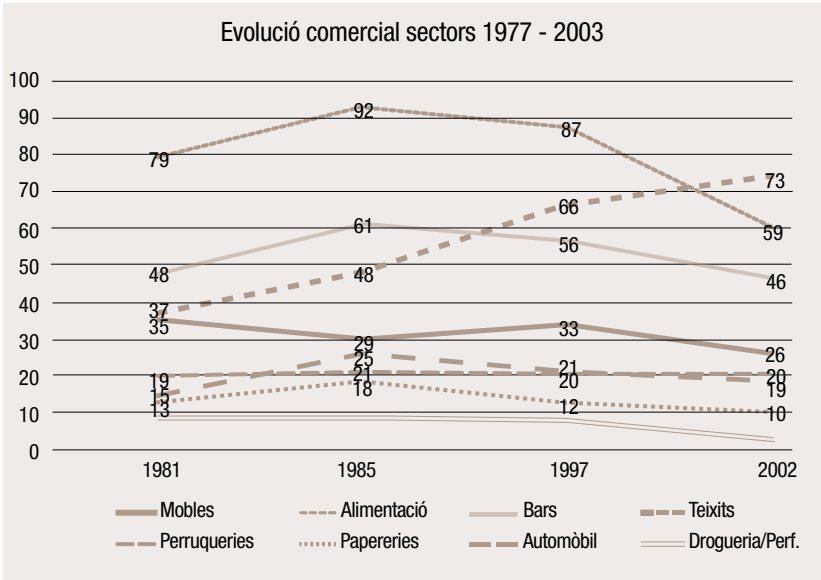
Malauradament les dades pel que fa al comerç del barri Llatí en aquest context, que sortirien representades al padró de l'impost de brossa industrial de 1992, encara es troba incomplet dins dels arxius municipals, però les dades parcials extretes del primer i segon llibre semblen presentar un escenari comercial encara més actiu i amb més comerços que els de 1985 o 1997, la qual cosa representa tot un *peak oil* en la història del comerç del barri Llatí. Per respecte a un estudi exacte i precís rebutjarem les dades parcials de 1992 i treballarem amb la resta de dates buidades per tractar d'observar la tendència global des de la creació de Montigalà.

Gràfica 6. Mostra de l'evolució del locals amb activitats comercials al barri Llatí a nivell global. De 1977 a 2002. Padrons sobre la radicació (1977 i 1981) i d'impostos d'escombraries (1982 - 2002). Arxiu Municipal.

Gràfica 7. Mostra de l'evolució dels locals amb activitats comercials al barri Llatí per carrers, de 1977 a 2002. Padrons sobre la radicació (1977 i 1981) i d'impostos d'escombraries (1982 - 2002). Arxiu Municipal.

Gràfica 8. Mostra de l'evolució dels sectors amb activitats comercials al barri Llatí. De 1977 a 2017. Padrons sobre la radicació (1977 i 1981) i d'impostos d'escombraries (1982 - 2017). Arxiu Municipal.

Totes les taules [Gràfiques 6, 7 i 8] presenten una clara tendència a la baixa del comerç després de 1992. Tot i que sembla que creix de l'any 1985 al 1997 [Gràfica 6], hem de recordar que només tenim les dades parcials del comerç de 1992, les quals semblen indicar que era superior a l'any 1997. Tot i així,

si descartéssim les dades parcials de 1992, la caiguda a partir de 1997 no tindria cap mena de raó per comportar-se així més enllà d'un factor extern com l'àrea comercial de Montigalà, ja que en aquestes dates no només la situació econòmica del mercat global és propícia sinó que, com veurem al següent punt, el barri vivia una etapa de prosperitat.

De fet, si deixem a un costat l'estudi global, podem veure que, a nivell de carrer i d'alguns sectors, la caiguda ja es pot percebre. Els carrers de Nàpols, Roma i Mozart mostren subtils pèrdues, mentre que d'altres com Milà i Perú s'estanquen. De fet el decreixement sembla centrar-se només als carrers Florència, Verdi i sobretot Sicília [Gràfica 7]. A nivell de sector comercial les dades resulten molt més interessants [Gràfica 8]. Almenys la meitat dels sectors tradicionals, en aquest cas Alimentació, Bars, Papereries i Automòbil, tenen pèrdues lleus. El creixement es deurà a l'augment de botigues de roba, que fins llavors tenien una escassa presència al barri³³⁵, augmentant la seva presència als carrers Milà i Florència però especialment a Sicília, passant de 12 a 21 botigues del sector tèxtil i quasi convertint-se en el principal sector del carrer, només per darrere de l'alimentació (27). L'altre "sector" que sorgeix en aquest context és un important conjunt de botigues de diferents àmbits difícils d'agrupar,³³⁶ entre les quals destaquen videoclubs, empreses de serveis, constructors, joieries i metges privats. Aquestes noves categories van aportar diversitat i una oferta de serveis extremadament àmplia que haurien d'haver sigut les bases per conformar una economia local sana, acabant amb les carències i grans dependències cap a l'exterior que el barri havia mostrat en determinades etapes. Però el comerç del barri Llatí, com ja avancen les gràfiques, entra en una crisi particular de la que ja no en sortirà.

2. 2008 i... On són els joves?

De manera paral·lela a aquesta crisi particular que estava patint el comerç local, el barri va començar a viure, des de la segona meitat del anys noranta fins a la coneguda crisi de 2008, un període de notable prosperitat. El context global i de l'Estat va afavorir enormement la creació de nous llocs de treball amb una remuneració considerable, entre 1996 i 2007 es van crear fins a sis milions de llocs de treball nous [Maluquer (2014), p. 498], especialment en el sector serveis i en la construcció. Sectors com la construcció van carregar fins a la quarta part del creixement econòmic del territori amb dades d'aug-

³³⁵ Entrevista a Montserrat Martínez; Maria Teresa Alquézar; Epifanía Román.

³³⁶ S'agrupen degut a la seva poca rellevància i perquè si s'elaborés una secció per cada sector, la confecció i la lectura dels gràfics seria difícil i realment no aportaria massa.

ment d'edificacions o d'encariment del sòl històriques³³⁷ i sense precedents, una etapa que J. Maluquer (2014, p. 515-517) anomena com “La dècada de oro de la construcción”. A la vegada, els bancs van anar reduint interessos i potenciant i afavorint el consum per facilitar tot tipus de préstecs sense massa preocupació.

Molts dels veïns recorden en aquesta etapa veure com molts residents del barri passaven a tenir una vida de despeses, o com tothom tenia cotxe. O, fins i tot, ells mateixos vivien de manera més relaxada, una imatge que Núria Recio recorda i descriu com “una prosperitat de petites coses”:

Núria: “... la prosperitat que vam tindre de llogar una caseta fora i ens anàvem el cap de setmana i les vacances, això és la prosperitat que vam tindre.”

Rosa: “I que va durar pocs anys.”

“Núria: “A Sant Pol, a Arenys de Munt. Aquest és el luxe que vam tindre.”³³⁸

Mencionen com molta gent del seu voltant i del barri tenien també segones residències a fora. En aquest moment és quan molts veïns decidiran sortir del barri o de la ciutat per marxar fora, a llocs més tranquils i oberts.

Rosa i Núria Recio ressalten com, dintre d'aquest perfil, n'hi haurà molts que eren fills de residents del barri. Gent que normalment marxarà cap a Barcelona, el Maresme o sobretot el Vallès, llocs més tranquils i normalment amb preus de sòl tan econòmics i de qualitat que aleshores sortien més a compte que un pis a suburbis com Santa Coloma. L'afirmació que molts joves marxen fora del barri o de Santa Coloma és repetida o confirmada per altres veïns, recalcant que ho fan o per treball o per marxar a zones més tranquil·les, verdes i amb sòl barat com és el Vallès.³³⁹ Epifanía Román troba la clau, ja que les seves filles van marxar a viure fora:

“Un piso de 40 años en Santa Coloma le salía más caro que uno nuevo en Polinyà [...] Además el trabajo lo tenía allá más cerca [...] La mayoría de jóvenes se fueron porque no podían comprar un piso en Santa Coloma, porque su economía no se lo permitía. Y luego otros se fueron porque su economía se lo permitía y no querían estar en Santa Coloma.”

Irònicament aquesta prosperitat dels anys 2000 no es va veure reflectida al comerç local, tot el contrari, es continuaran tancant locals [Gràfic 6]. Juan Carlos Palacín que va ser botiguer en aquesta època i durant els primers anys de la crisi, afirma que quan la gent començava a guanyar un mica més i estava

³³⁷ Dades que en el cas colomenc o del barri van beneficiar els treballadors i les petites empreses immobiliàries. En aquesta etapa ja no es realitzaran construccions al barri més enllà de reformes i alguna construcció molt puntual.

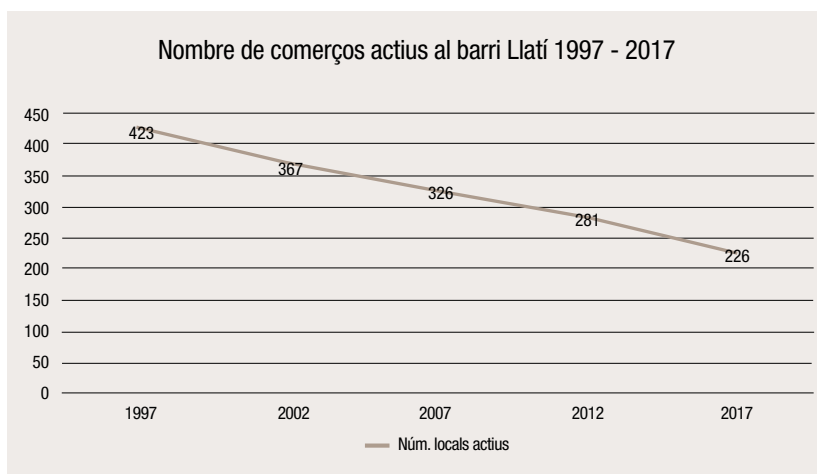
³³⁸ Entrevista a Núria Recio.

³³⁹ Entrevista a Montserrat Martínez; Maria Teresa Alquézar.

disposada a gastar tendien més a anar cap al centre de Barcelona i centres comercials tot buscant marques conegudes. De fet, remarca com el mateix “Continente” va començar a patir també aquesta tendència del consum, i va arribar a tancar moltes botigues i fins i tot el cinema³⁴⁰.

“Ahí están los negocios que fueron cerrando poco a poco. Yo creo que no se vio reflejado, todo el dinero se fue para las tiendas que pusieron en centros comerciales o en tiendas de marcas que había en el centro de Barcelona [...] Bueno, el Continente tenía hasta sus cines... que acabaron cerrando.”

Alguns veïns afirmen que al barri va haver-hi gent que va guanyar molt treballant a la construcció³⁴¹ durant aquest període i que es va gastar els diners molt ràpid en cotxes, roba, joies, menjar fora, segones residències, etc.³⁴² “Vi-viendo como nuevos ricos”. Gent, d’edat mitjana, que una vegada arribada la crisi econòmica va acabar patint greus situacions d’endeutament i fins i tot alguns van ser desnonats.³⁴³ De fet, la crisi econòmica va significar un dur cop per al barri, un cop encara més fort per al comerç local.

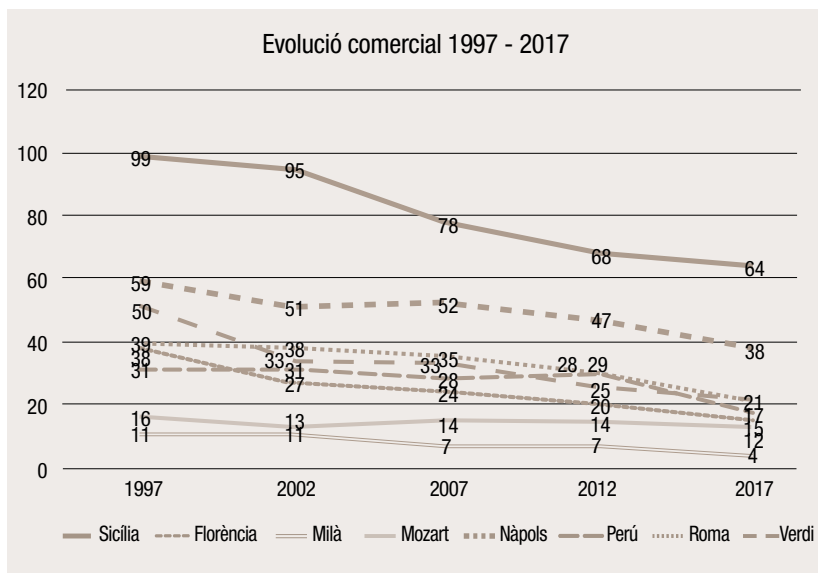
Gràfica 9. Mostra de l'evolució dels locals amb activitats comercials al barri Llatí a nivell global. De 1997 a 2017. Padrons sobre la radicació (1977 i 1981) i d'impostos d'escombraries (1982 - 2002). Arxiu Municipal.

³⁴⁰ Entrevista a Juan Carlos Palacín.

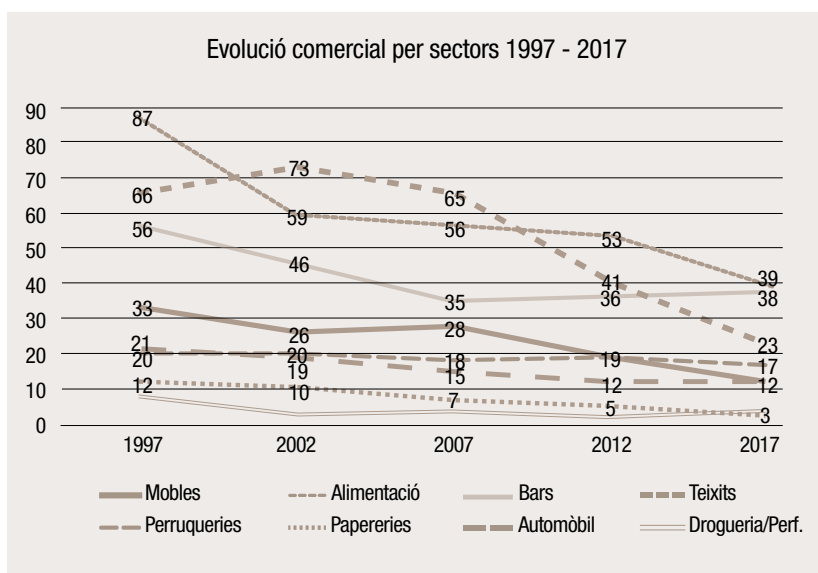
³⁴¹ Val la pena recordar com aquesta era és referida per alguns economistes com “La década de oro de la construcción”.

³⁴² María José Gutiérrez a Entrevista a Juan Carlos Palacín.

³⁴³ Entrevista a Epifanía Román.

Gràfica 10. Mostra de l'evolució dels locals amb activitats comercials al barri Llatí als principals carrers. De 1997 a 2017. Padrons d'impostos d'escombraries (1997 - 2017). Arxius Municipals.

Gràfica 11. Mostra de l'evolució dels sectors amb activitats comercials al barri Llatí. De 1997 a 2017. Padrons sobre la radicació (1977 i 1981) i d'impostos d'escombraries (1982 - 2017). Arxius Municipals.

Observant les gràfiques de l'evolució del comerç [Gràfiques 9, 10 i 11] es poden extraure dues conclusions ràpides. Des del *peak oil* comercial entre el 1992 i el 1997, l'activitat dels locals del barri Llatí no va deixar d'enfonsar-se, confirmant-se així el plantejament que durant l'etapa de prosperitat econòmica el comerç del barri continuarà amb els tancaments.³⁴⁴ En deu anys, del 1997 al 2007, el barri veu abaixar les persianes de forma definitiva a quasi un centenar de botigues, un 23 % del total [Gràfica 9]. En el cas dels carrers, la caiguda és global [Gràfica 10], tot i que podem diferenciar-ne dues fases, una primera de l'any 1997 fins al 2002 on es desencadena una caiguda general, molt concentrada en alguns carrers com Verdi i Florència, que perden 17 i 12 locals respectivament, i més lleugera a Nàpols (8), Sicília (4) i Mozart (3) mentre a la resta s'estanca. Curiosament a la segona fase, de l'any 2002 al 2007, trobem una situació molt fragmentada, el carrer de Sicília es desploma perdent 18 comerços però, la resta de carrers, tindran pèrdues molt moderades com Milà (4), Roma (3), Perú (3), Florència (3), estancaments o fins i tot lleus recuperacions com Mozart i Nàpols (1) fruit de la gran prosperitat prèvia a 2008.

A través del gràfic per sectors comercials [Gràfic 11] les problemàtiques es fan molt més evidents. L'alimentació resulta ser el sector més destacable, ja que s'enfonsa a la primera fase, tancant 28 locals en només 5 anys, una pèrdua del 32 % clarament lligada a l'obertura de l'hipermercat al centre comercial de Montigalà, i que aconseguirà estabilitzar-se cap al 2008 encara que amb pèrdues. Els bars, el lloc de trobada per excel·lència, es veuen també afectats, i tanquen el 37,5 % dels seus locals, la caiguda més gran de tots els sectors amb diferència, potser a causa del canvi generacional o perquè la gent buscarà sortir a llocs més sofisticats, fora del barri. La resta pateixen pèrdues no tan grans a nivell quantitatiu però sí a nivell percentual de sector; per exemple, tanquen el 25 % dels tallers i locals lligats a l'automoció o el 41 % de paperies. Un cas curiós és el de botigues de mobles i material domèstic que si bé té pèrdues a la primera fase, a la segona però es recupera lleument al 2007, probablement influenciats per les reformes de pisos que alguns veïns estaven fent ja sigui per la seva prosperitat o per la forta arribada d'immigració estrangera que durant aquesta dècada va començar a arribar al barri.

La crisi de 2008 arriba al barri Llatí en un escenari en part dividit però que sens dubte marcarà un nou dal·tabaix per al comerç local. Una part del comerç ja es trobava molt tocada davant l'arribada de nous models comercials més massius. Si bé molts havien passat necessitats, d'altres que no tenien aquesta mena de competències no es van veure massa amenaçats, més enllà d'un cert descens en el consum a causa de la gent que marxava fora. L'atur va fer

³⁴⁴ Entrevista a Juan Carlos Palacín.

molts estralls en la gent del barri Llatí i els ingressos familiars es van veure molt afectats. Com ja s'ha fet referència, moltes famílies van passar dificultats per pagar factures d'aigua o llum o fins i tot per pagar lloguers o hipoteques. Les famílies controlen més els estalvis, redueixen les compres i les fan més barates, econòmiques i fins i tot menys materials.³⁴⁵

Per tant, la crisi de 2008 no només farà que s'enfonsi el consum de les classes baixes i mitjanes sinó que reforçarà la ja per sí desequilibrada competència davant les grans empreses que podien mantenir i oferir preus baixos malgrat la inestabilitat del mercat global. És a dir, mentre que una empresa podia arribar a suportar fins a cert punt una reducció de clients i un marge de beneficis, els petits comerços havien de treballar més per tractar de mantenir els beneficis que guanyaven anteriorment,³⁴⁶ sinó, corrien perill que aquesta inestabilitat perjudiqués directament la seva economia familiar. La crisi va afectar també proveïdors i distribuïdors, generant així molta inestabilitat als comerços i fins i tot reduccions de gènere.³⁴⁷ La visió dels veïns del barri Llatí que el comerç es va acabar esfondrant és global, de fet, en diverses entrevistes es repeteix una idea curiosa “Ara ja no hi ha res, ha tornat al principi, s'han anat tancant totes les botigues”;³⁴⁸ òbviament es tracta d'una frase retòrica però, de nou, val la pena donar un cop d'ull a les gràfiques i veure quin ha estat l'impacte d'aquesta crisi.

El barri Llatí és testimoni del tancament de 100 comerços entre l'any 2007 i el 2017, cosa que representa quasi el 32 % de tots els locals que es mantenien oberts al començament de la crisi [Gràfic 9]. En aquest cas, els carrers presenten una caiguda global, però aquesta vegada no hi ha davallades abruptes, es mantenen les caigudes o els estancaments que ja portaven des dels períodes analitzats anteriorment.

En els sectors comercials [Gràfic 11], de nou, es veu més clarament l'evolució del mercat i l'efecte de la crisi. El sector tèxtil és el més afectat, probablement degut a diversos factors com el col·lapse dels tallers de confecció per la influència del polígon de Montigalà i també per la tendència empresarial tèxtil a deslocalitzar la producció a l'estranger, o com que moltes botigues eren relativament noves cap a l'inici de la crisi. A dates de 2017, el 75 % de sector tèxtil ha tancat al barri Llatí. L'alimentària, tot i que en un principi sembla suportar els primers anys de la crisi, acaba caient fins als 39 locals, representant així una caiguda del 21 %. Aquestes davallades semblen molt grans comparades amb la quantitat de locals a la d'altres sectors però no a escala percentual,

³⁴⁵ Entrevista a Maria Teresa Alquézar; Epifania Román; Montserrat Martínez; Juan Carlos Palacín.

³⁴⁶ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

³⁴⁷ Entrevista a Juan Carlos Palacín.

³⁴⁸ Entrevista a Adelina Hernando.

on la representació de molts sectors s'ha vist reduïda a la meitat o més. El sector d'empreses de mobles, lampistes, etc., cau fins als 12 locals, representant una caiguda del 58 %, seguida per les papereries que baixen fins a només 3 locals (58 %) o els tallers que ho fan a 12 locals (20 %). Les grans sorpreses vindrien de les perruqueries, que tot i baixar una mica en els últims cinc anys, presenten una tendència global sorprenentment estable; i els bars, que no només han aturat la fase de descens iniciada als anys noranta, sinó que presenten una tendència a l'alça, petita, però en un context global de crisi econòmica tant a escala global com local.

Fent una perspectiva total, des de l'inici de les crisis consecutives al comerç local, el barri Llatí ha perdut el 46,5 % dels locals actius, uns 197 més concretament [Gràfica Annex 2.8]. L'impacte d'aquestes pèrdues no ha sigut proporcional, mentre que carrers com Sicília o Nàpols només han perdut el 35,5 i 37,7 % respectivament, altres han arribat a pèrdues de més del 50%, com són Milà (63,6 %), Mozart (62,5 %), Florència (60,5 %), Verdi (58 %), seguits per altres com Roma (48,7 %) i Perú (45 %) [Gràfica Annex 2.9].

A nivell sectorial podem detectar autèntics esfondraments, començant pel tèxtil, sector del qual tancaran 50 botigues, un 68,4 %. I l'altre gran perjudicat, l'alimentari, perdrà encara més botigues, unes 53 botigues, tot i que representarà un 57,6 % del total. Altres sectors amb pèrdues de botigues no tan destacables, però sí importants a nivell percentual, són les papereries: de les 12 botigues passen a 3, un 75 % de tancaments; o els comerços de mobles i útils de casa que amb 21 botigues tancades perd el 63 % de la seva presència. Els tallers mecànics baixen un 42,8 %, mentre que els sectors que millor suporten les dues crisis són els bars, amb 32 % de locals tancats, i les perruqueries, amb un 17,6 % de tancaments [Gràfica Annex 2.10].

Hem vist que la situació del comerç ha estat estretament relacionada amb l'evolució del barri, tant en el seu creixement com en la posterior davallada, però és l'únic factor a tenir en compte? Pensar o fixar una única causa o vessant per a una problemàtica s'ha demostrat, reiterades vegades, ser un error que impedeix observar una realitat normalment complexa i multicausal. La caiguda del comerç local pot no ser fruit únicament de factors externs i macroeconòmics, també és sociològic, hi han factors com per exemple l'anteriorment mencionat³⁴⁹ àmbit de les jubilacions i el relleu generacional que ens pot ajudar a entendre la caiguda del comerç del barri.

³⁴⁹ Entrevista a Núria Recio; Epifanía Román.

A les generacions llatines anteriors, nascudes a partir de la dècada dels anys seixanta i setanta, la família els aconsellava estudiar, formar-se i prosperar,³⁵⁰ una preocupació que no només es vivia a les llars, sinó també un neguit de les mateixes institucions. Aquestes noves generacions no només voldran aspirar a treballs millor remunerats i no tan “dedicats” (moltes hores) per aspirar a més, sinó que també voldran adquirir una millor formació i qualificació motivats per les mateixes famílies, que faran que aspirin a més. Es tracta de generacions molt més formades que les anteriors, especialment les generacions arribades a la majoria d'edat des de la dècada dels anys 80/90, un espectre d'edat que encaixa perfectament amb les dades publicades³⁵¹ i, per tant, un període per tenir en compte aquest factor encara que sigui de categoria secundària.

Van voler treballar a llocs més adients a la seva formació, llocs que per tendència econòmica i infraestructural s'ubicaven fora del barri Llatí i de la mateixa Santa Coloma en no tenir àrees industrials o oficines suficientment desenvolupades. Van marxar a llocs com Barcelona i el Vallès (fets secundats per les fonts orals dels veïns com hem vist prèviament, però que mereixerien un estudi propi en l'àmbit global de Santa Coloma.) També va influir-hi el progressiu encariment del sòl i els lloguers, com també s'ha mencionat anteriorment. Prenent per vàlida aquesta influència sobre la davallada del comerç, podem dir que cap a la dècada del 2000 va començar a jubilar-se bona part dels botiguers que van crear el comerç dels anys cinquanta i seixanta, llocs que no van ser rellevats pels fills i que, per la difícil situació del comerç al barri, tampoc van ser traspassades o, directament, van ser abandonades. Es tractava per tant d'un model condemnat a mort des del principi?

3. Fem números: barri aïllat o asfixiat

Havent determinat que el factor de la jubilació i la carència de relleu generacional poden arribar a fonamentar, influint-hi d'alguna manera,³⁵² en l'evolució del comerç, toca plantejar si aquest sector de la població jove/adulta qualificada es vincula amb una tendència a marxar del barri com alguns entrevistats han plantejat, o si ha deixat algun tipus d'empremta demogràfica o estadística.

Les dades mostren que al barri hi resideix actualment un notable percentatge de població, el 25,7 %³⁵³, amb una titulació superior als estudis de secundària. Molts dels quals tenen una edat mitjana, cosa que pot fer pensat que no tot

³⁵⁰ Entrevista a Núria Recio; Maria Teresa Alquézar; Epifanía Román; Juan Carlos Palacín.

³⁵¹ Anuari Estadístic 2017, p. 93.

³⁵² A causa de l'actual falta de dades en aquest treball, el considerarem un factor a tenir en compte, potser secundari, tot i que el seu grau d'importància queda pendent d'estudiar en futurs treballs.

³⁵³ Tot i que es mostren per districte, al ser la població del barri Llatí el 83 % del total, es pot fer aquesta extrapolació sense molts riscos. Anuari Estadístic 2017, p. 93.

aquest sector poblacional del barri va marxar i que hi resideix i consumeix sense cap mena de problema. Malauradament, la falta d'accés a les dades d'ocupació, ens impedeix recrear l'escenari laboral del barri i la seva evolució. Les dades, a més, no semblen presentar un envelliment de la població greu, mantenint una estabilitat d'edats, cosa que si bé no anul·la l'afirmació que hi hagi una part de la població que marxi a viure fora, sí confirma que aquesta que ho fa no és en gran quantitat.³⁵⁴

Per una altra banda, si observem les dades d'immigració [Annex 2.4] podem veure que des de 1998 la població de nacionalitat espanyola al barri Llatí ha passat de 10.149 habitants a 8.079 d'habitants. Curiosament el flux de gent que marxa dura només de 1998 fins 2008, estancant-se la població en els 8.079 habitants mencionats anteriorment, confirmant-se aquesta marxa de la població durant l'etapa de prosperitat tal i com s'ha plantejat anteriorment. Tot i així, no podem parlar d'una pèrdua demogràfica, ja que aquests buits poblacionals seran ràpidament coberts per immigració estrangera, mantenint la franja dels 10.000 habitants sobre la qual el barri sovint pivota. L'any amb menys població és, de fet, l'any 2000, quan comencen a marxar veïns i la població immigrant només representava el 2,67 % amb 257 habitants.

Al 2008, la població estrangera pujarà als 2.140 habitants, un 20,94 % del barri Llatí, creixent moderadament al 2010 fins als 2.172 habitants (21,22 %), però decaïent cap el 2015 en 500 persones, reduint la seva presència a un 16,66 % [Annex 2.4]. Una ràpida lectura de la taula ens permet captar que aquesta població immigrant és molt poc estable, amb grans variacions d'un any a l'altre, mostrant un caràcter bastant residencial en aquestes "estades", unes marxes marcades potser per no trobar lloc de treball o per una reubicació a un altre lloc de la ciutat.³⁵⁵ Els orígens d'aquestes poblacions són extremadament diversos i és difícil determinar una immigració predominant, encara més a causa de les grans variacions que podem observar d'un any a un altre. Marroc, Xina, Equador, Índia, Pakistan i Bangladesh són les més destacables. La població provinent de Sud-amèrica semblava tenir una important presència que s'ha reduït notablement l'últim any. Les poblacions marroquines i xineses també presenten una tendència a la baixa. Només els habitants originaris del subcontinent indi i de països com Hondures i Nigèria marquen una tendència forta i clarament a l'alça, encara que la seva presència per si mateixa és mínima a nivell global del barri.

³⁵⁴ De fet, una dada interessant es l'alt percentatge d'edificis sense ascensor (69,48) que, sumat als carrers de pendent, compliquen l'accessibilitat i que fan que algunes famílies optin per marxar a altres barris (Entrevista a Jordi Pérez i Pilar Cruz; Juan Palacín). Anuari urbanístic de Barrios Vulnerables de España 2010. Santa Coloma de Gramenet, p. 67.

³⁵⁵ De nou, la falta de dades del cens torna a limitar un potencial ric estudi sociològic que podria haver representat un escenari realista d'aquesta immigració recentment arribada.

Aquesta immigració estrangera no només representarà el relleu demogràfic d'aquesta població "nativa" que marxa a la dècada dels 2000, sinó també representarà el relleu del comerç local.³⁵⁶ Tendiran a crear comerços del sector alimentari, com petits supermercats que representen pràcticament l'herència natural dels antics *colmados* i que compleixen les mateixes funcions; supermercats de petites franquícies, tots aquests amb freqüència regits per treballadors d'origen índic, com pakistanesos, hindús o bangladeshians. Aquest estil de comerç ha anat sorgint molt recentment, fet que coincidiria amb l'augment demogràfic que ha experimentat els últims anys. Amb una mica més d'antiguitat trobem algunes fruïteries i verduleries del barri regides per famílies d'origen marroquí.³⁵⁷ De forma més reduïda tenim la població xinesa i hondurenya que s'han apropiat de bars en traspàs o jubilació, especialment al carrer de Nàpols. Llavors, no només han representat el relleu comercial en moltes parts del barri sinó que han evitat l'enfonsament d'alguns sectors al barri com l'alimentari o el dels bars, sectors que si recordem estaven entrant en una recuperació [Annex 2.10] molt probablement fomentada per aquestes apertures. El comerç local del barri Llatí, per tant, no ha estat mai condemnat a mort.

Tot i així, aquest model de comerç presentat anteriorment, com tot hereu, manté bona part de les problemàtiques que ja arrossegaven els comerciants de les dècades anteriors, es tracta en molts casos de locals massa petits a causa de les reduïdes extensions dels edificis. Fruit de les construccions en massa de les primeres dècades de l'allau migratòria i la gran parcel·lació, pocs locals han crescut o tenen unes dimensions que permetin a un comerç o empresa prosperar o créixer dins dels paràmetres i models comercials que imperen actualment.

Més enllà del comerç i l'economia, a escala urbana, el barri des de la bombolla d'especulació immobiliària dels anys seixanta i setanta ha passat a una organització i estructura que asfixia al mateix barri a l'hora de progressar. Si bé va complir la seva funció a l'hora de rebre a una població molt necessitada i que va progressar dins del mateix com ells no podien quasi imaginar, a llarg termini, la seva estructura, fruit de l'especulació descontrolada, ha acabat convertint-se en un límit i una barrera dins dels paràmetres socials i econòmics actuals.

El barri Llatí per tant té una problemàtica de base urbanística³⁵⁸ que, si bé no impedeix fer vida normal al seus veïns gràcies a que les lluites veïnals van aconseguir amb molt esforç i treball a peu de carrer que s'acabessin cons-

³⁵⁶ Entrevista a Núria Recio; Francisco Javier Torres.

³⁵⁷ Entrevista a Montserrat Martínez.

³⁵⁸ Problema extrapolable a bona part de Santa Coloma. Entrevista a l'AV del Llatí.

truint les infraestructures i els equipaments dignes per a un barri del segle XXI, sí impedeix el progrés global del barri i dels seu comerços dintre de la rellevància i les competències a nivell de Santa Coloma. Òbviament, Santa Coloma i el barri Llatí “no los construyó *Le Corbusier*”³⁵⁹ però, pot tenir alguna solució aquest problema de base?

Igual que les problemàtiques del barri, només a llarg termini. Davant del quart barri en densitat de població (541 hab./ha), penúltim en espais verds i sense cap mena d'espai sense urbanitzar,³⁶⁰ és impossible plantejar qualsevol pla de reforma a curt termini, ja que l'única forma de generar espai obert és mitjançant intervenció immobiliària, cosa actualment poc viable. Per tant les úniques opcions queden en mans de l'Ajuntament i la ciutadania, en col·laboracions i negociacions com les que van permetre impulsar el barri als anys 1980 i principis dels 1990, una relació sinèrgica que detecta problemes i busca solucions al moment d'aparèixer. En les grans problemàtiques plantejades, per part de l'Ajuntament, haurà de fixar l'atenció al barri tractant de controlar tota activitat immobiliària, evitant una especulació més gran a costa d'algunes petites cases encara distribuïdes pel barri, i fins i tot tractant que aquests espais que es vagin generant s'enfoquin cap a equipacions o nous espais per donar aire a una trama urbana massa asfaltada i edificada. En el cas del comerç, tant per part de la ciutadania com de l'Ajuntament, s'haurà de tenir cura del comerç tractant de consumir i promocionar al màxim possible els comerços locals tant habituals com d'innovadors, hereus d'una història barrial centenària, per tractar d'impulsar de nou una economia que beneficiï els mateixos veïns i, a la vegada, pugui atraure una certa atenció i públic d'àmbit local.

4. Somnis de tres generacions

Al llarg d'aquest treball hem pogut veure la història del barri a través de tota classe de documentació, administrativa, històrica, fotogràfica... però probablement la més viva, humana i a la vegada caduca o temporal ha sigut l'oral. Des de diferents visions, històries, preocupacions, victòries i derrotes han anat explicant la història d'un barri que es va construir des dels seus somnis i esperances, sempre des de la mirada particular de cada generació.

La primera generació, la de gent com la Núria Recio, l'Adelina Hernando, Jordi Viñas o Juan Palacín, una generació cada vegada més reduïda però d'immensa memòria. Que van patir com a infants la Guerra Civil i van trobar un país en ruïnes que van haver d'aixecar amb molt esforç i amb el pes de la repressió i

³⁵⁹ Óscar Ventura a l'Entrevista a l'AV del Llatí.

³⁶⁰ Anuari Estadístic 2017, p. 24 i 108.

l'abandonament social de les institucions del règim. Els seus pares o familiars van compondre la primera població del barri, i van conformar la primera societat del barri, familiar i sobretot unida i solidària davant els difícils temps i la precària situació. Les seves principals preocupacions van ser tirar cap endavant les seves famílies, millorar poc a poc la seva situació sense preocupar-se de si mateixos en benefici dels altres. Imatges com la de Núria Recio, treballant fins a les 4 de la matinada cosint; el pare de Maria Teresa Alquézar fent, junt amb un altre veí, les canalitzacions d'aigua des del carrer de la Plata fins al de Perú sabent que l'Ajuntament i alguns veïns obtindrien beneficis de tot allò sense voler participar-hi; o totes aquelles persones provinents de Barcelona i que van anar construint la seva futura llar venint cada cap de setmana, o cada dia quan ja tenien alguna habitació feta, després de treballar tot el dia o setmana.

Una generació sacrificada que va veure com el barri es transformava radicalment de camps abandonats a tot un barri residencial, situació a la qual no només es van adaptar sinó que van oferir la seva ajuda de forma desinteressada a persones que venien de lluny amb situacions molt més complicades que les seves. Algunes de les quals van arribar a ser considerades persones de referència en obrir alguns dels comerços més antics del barri i obrir així camí a molts altres més endavant.

Podríem considerar com una segona generació, tot i que és contemporània i nascuda poc després, als nascuts durant la postguerra. Que en alguns casos van haver de desplaçar-se centenars de kilòmetres per tractar de buscar un lloc millor per a les seves famílies, persones que van formar part de l'allau migratòria dels anys cinquanta i seixanta, com Francisco Téllez, o que ja hi residien com Maria Teresa. Que van treballar amb molts esforços, tant a Barcelona com portant els seus comerços, i que van haver de compaginar el paper de treballadors i pares de família amb el de sindicalistes o manifestants reclamant drets.

Una generació que es va dedicar a lluitar en l'àmbit familiar o social per la millora dels seus drets i sobretot pels drets i el futur dels seus fills dins d'aquell caos de desatenció urbanística en la qual el barri Llatí s'havia transformat després de l'especulació immobiliària. Imatges i records que parlen per si mateixos com Alejo Castellano o Francisco Téllez, detinguts i torturats només per animar una vaga per demanar més drets laborals; Óscar Ventura o Epifanía Román que es van enfrontar als grisos juntament amb joves com Montserrat Martínez durant les concentracions per l'ambulatori. Com també altres fets no

tan “històrics”, però igual de dignes, com Maria Teresa Alquézar que va tirar endavant ella sola diversos comerços en una època que moltes vegades va tractar a les dones com a ciutadanes de segona.

La tercera generació va ser força més pacífica gràcies a l'arribada de la Transició, però no per això més estable i sense problemes. La generació de gent com Francisco Javier Torres, Montserrat Martínez, Juan Carlos Palacín o María José Gutiérrez, van passar una joventut en una Santa Coloma fosca i amb grans problemàtiques envers els joves, drogues i delinqüència que van marcar una “generació perduda” que posteriorment ha sigut estigmatitzada fora de la ciutat. Una joventut a la qual moltes vegades va costar arrencar per culpa dels greus problemes d'atur juvenil als anys vuitanta i noranta per unes crisis econòmiques que no van deixar d'afectar-los periòdicament i que una vegada, després de tant de treball i aconseguir avenços, van ser els principals afectats per la crisi econòmica de 2008. Una generació que encara resisteix al barri Llatí mantenint l'esperit de proximitat i familiaritat en una etapa més freda i distant, com també un esperit reivindicatiu envers el barri i que encara no acabat d'escriure la seva història.

Tant la primera com la segona generació, que per edat poden veure amb més perspectiva, tenen un gran valor pels progressos fets i són conscients dels grans canvis i la gran llibertat de moviment guanyada amb el transport públic,³⁶¹ la transformació d'aquells camins i fangars en dignes carrers³⁶² o fins i tot la fi dels grans problemes de subministrament elèctric.³⁶³ Però també amb clara consciència del que s'ha perdut, la majoria lamenta la pèrdua de la proximitat i familiaritat entre els veïns,³⁶⁴ i amb això la pèrdua de la confiança i l'inici d'una certa precaució i un cert temor. Aquest és un aspecte molt debatut a bona part de les entrevistes i xerrades amb veïns del barri Llatí, una mena de nostàlgia que impregna totes les generacions per una societat que van conèixer més propera i col·laborativa. En relació directa amb aquest fet, molts també enyoren aquell comerç local, un comerç local que estructurava part de les relacions socials de les anteriors dècades i fins i tot va ser un pilar pel moviment associatiu del barri. La caiguda del comerç local ha distanciat, en part, les persones³⁶⁵ i ha donat un cop fort a una de les vies de finançament de les festes i actes de l'associació de veïns del barri.³⁶⁶

³⁶¹ Entrevista a Montserrat Martínez; Núria Recio; Adelina Hernando.

³⁶² Entrevista a Montserrat Martínez; Núria Recio; Adelina Hernando; Maria Teresa Alquézar.

³⁶³ Entrevista a Maria Teresa Alquézar.

³⁶⁴ Entrevista a Montserrat Martínez; Francisco Javier Torres; Adelina Hernando.

³⁶⁵ Entrevista a Montserrat Martínez.

³⁶⁶ Manuel Pelicano i Óscar Ventura a Entrevista a l'AV del Llatí.

Molts veïns donen voltes a com s'ha arribat fins a aquesta situació, mentre d'altres intenten trobar respostes a aquest fet. Alguns³⁶⁷ plantegen la possibilitat que el mateix model d'habitatge, grans blocs on entren famílies que no es coneixen entre si i, potser, allunyats dels seus llocs d'origen, generi desconfiances. És a dir, canvis sociològics bruscos i un model urbà que influeix en les persones, recordem que la mateixa organització urbana havia afectat les relacions del barri, forçant la trobada als locals i a la vegada una unió en les reivindicacions per les millores del barri. Aquest és un fet bastant plantejat pels sociòlegs on l'urbanisme afecta a com les relacions socials es reproduïen [Dickens (1990), p. 103-111] i que com hem vist al llarg del treball es va produir relativament al barri Llatí, però òbviament no es tracta de l'únic factor en els canvis socials.

Altres plantegen com l'augment de l'individualisme o la influència dels “Media” afecten la societat de masses.³⁶⁸ Aquests factors sens dubte van “atemptar” contra els anteriors models de relacions socials [Rainwater, (1966), p. 23-31; Dickens (1990), p. 111-122], com també, més recentment les famílies joves que buscant una identitat personal i pròpia, es resistien a seguir els models paterns i es plantejaven la idea de la seva casa (o pis) com un lloc de fugida on obtenir una seguretat emocional.³⁶⁹ A més, molts mitjans de comunicació generen una alienació dels problemes diaris, fet criticat per alguns veïns que arriben a recordar la indignació quan es va deixar de parlar dels problemes a les escoles o als barris i només es parlava “del Gran Hermano”.³⁷⁰ Una altra crítica es fa en direcció a les inseguretats, desconfiances i prejudicis que les falses notícies i “bulos” que corren per les xarxes social, si bé, com hem vist al capítol 5.1, aquest fet ja es produïa als anys 1970 i 1980 amb els conflictes als carrers i que actualment s'ha tornat a generalitzar augmentant un fals sentiment d'inseguretat i pors basades en mentides.³⁷¹ Altres també ho vinculen al fenomen d'enriquiment de les famílies en els últims anys, generant-se un efecte de “clasemedianisme”,³⁷² que ha trencat amb el sentiment de classe i de homogeneïtat que existia ben arrelat al barri.

³⁶⁷ Adelina Hernando a Entrevista a Jordi Viñas; Montserrat Martínez.

³⁶⁸ Entrevista a Montserrat Martínez; Epifanía Román; Adelina Hernando a Entrevista a Jordi Viñas; Francisco Javier Torres. Epifanía Román.

³⁶⁹ Aquests fets també estan lligats amb com el mercat i els mitjans de comunicació exploten aquesta seguretat emocional amb idees com la autorealtització o la identitat individual, fet que trenca més i genera una frontera entre l'individu i la família amb la resta. Malauradament, per limitar l'espai i no sortir del plantejament històric d'aquest treball només el referenciem.

³⁷⁰ Entrevista a Epifanía Román.

³⁷¹ Entrevista a Francisco Javier Torres.

³⁷² Entrevista a Adelina Hernando; Epifanía Román.

Tot i així, les noves generacions mantenen que el barri encara conserva una certa “essència de poble” on molta gent es coneix, especialment els més veterans.³⁷³ Un dels seus grans atractius continua sent la familiaritat entre veïns.³⁷⁴ De fet, encara que contrasta amb part de les queixes influïdes, en part per una visió en part nostàlgica de les primeres generacions, l'àmplia majoria considera el barri Llatí com un dels llocs més tranquils i propers de Santa Coloma de Gramenet, i senten orgull per aquestes qualitats, pels seus equipaments i serveis, com per les festes del barri.

I és que, com s'ha pogut evidenciar al llarg d'aquest treball, el barri Llatí es un barri de Santa Coloma amb una història social i econòmica pròpia, depenent i totalment vinculada a la de la ciutat, però amb unes bases, llocs, protagonistes, històries, problemes, necessitats i lluites amb personalitat pròpia. Els veïns n'han sigut sempre molt conscients, d'això, barrejant l'orgull colomenc i del barri junt amb la voluntat de lluitar per tirar endavant un espai comú millor tant als seus carrers com per tota la ciutat.

³⁷³ Entrevista a Juan Carlos Palacín.

³⁷⁴ Entrevista a Francisco Javier Torres.

LA ASOCIACION de
DE VECINOS del Bº
LATINO REIVINDICA
ESTE SOLAR PARA EL BARRIO

Conclusions

1. Conclusions metodològiques

El treball, si bé ha acabat complint amb els objectius històrics i temàtics plantejats inicialment, fins a un punt que la recerca ha pogut estendre's a àmbits més enllà dels econòmics i oferir visions dels escenaris molt més completes de les plantejades en un principi, ha tingut un cost en gestió i interpretació de les fonts extremadament més alt del que s'havia establert inicialment per aquest projecte.

Les entrevistes i la recopilació de fonts orals, bé per falta d'experiència periodística o per ambició en la recopilació de dades històriques de cara a la idea de crear fonts de dades útils més enllà de les necessitats per aquest treball, han requerit una dedicació en la transcripció de les entrevistes i un monumental treball per gestionar tota aquesta informació. Tot i això es pot ben dir que la realització de les entrevistes generen grans volums d'informació de cara a futures recerques en tota classe d'àmbits. Per a aquest treball, de fet, no s'ha aprofitat ni el 50 % de les dades que ens han facilitat les entrevistes.

La informació administrativa si bé ha aportat grans quantitats de dades i evidències, algunes han sigut fonts massa complexes i difícils d'explotar sense dedicar excessius dies de treball, com els impostos de recollida de brossa, informació que tot i que ha estat vital per a l'elaboració d'aquest treball, hom creu, no reflecteix de forma clara l'esforç en la seva extracció. S'hauria d'haver tingut més en compte aquestes problemàtiques a l'hora del plantejament i de la delimitació del treball.

La gestió de tot aquest mosaic d'informació, de fonts tan diverses i a vegades tan contradictòries, tot i que ha sigut una experiència molt positiva i formativa, ha sigut especialment reveladora davant les problemàtiques de les fonts administratives i la seva complexitat i sobretot la seva inesperada falta de precisió. Aspectes que de ben segur es tindran molt en compte per futures recerques en aquests àmbits.

2. Conclusions del projecte

Tot i que al llarg del treball s'han anat presentant uns punts finals a manera de conclusions i s'ha tractat de generar una línia evolutiva, crec pot ser pràctic l'elaboració d'unes conclusions que sintetitzin alguns dels punts i fets més importants d'aquesta recerca per tant de facilitar la seva comprensió.

S'han determinat uns orígens del barri Llatí tot i que encara avui dia amb clars obscurs. Molt probablement originat pel sistema de parcel·lació de l'estampeta verda tant per referències orals com per una aparició demogràfica sobtada dels

residents al 1920/1922. Encara desconeixem els motius de l'origen dels noms dels carrers i del barri mateix a banda de diverses teories. Es tractaria d'un lloc residencial de la classe mitjana i obrera de Barcelona arribada pels desitjos de tenir la "caseta i l'hortet". La Guerra Civil va truncar les seves perspectives, l'economia es ruralitza i el comerç local no prospera a causa de carències en les infraestructures per desenvolupar una total dependència dels locals del centre i mercat Sagarra, s'assenten les bases d'una futura ciutat dormitori.

A les dècades dels cinquanta i dels seixanta, amb les allaus migratòries a Santa Coloma, l'evolució i futur del barri queda marcat pel creixement demogràfic però sobretot per l'especulació immobiliària, que deixarà el barri sense equipaments i sense espai verd ni públic, i per les construccions ràpides i en petites parcel·les de terreny que limitaran la capacitat dels locals que s'hi van establir. Les carències en infraestructures es mantenen sense grans esforços per solucionar-ho per part de l'Ajuntament, i s'origina una frustració que marcarà l'evolució social i associativa del barri. El comerç creix, tot i que limitat per les carències esmentades, gràcies a l'allau migratòria que portarà centenars de nous clients i botiguers; els locals, a més, per la falta d'espais públics, van esdevenir lloc de trobada social on s'originaran les primeres queixes i protestes espontànies.

La crisi social i econòmica marcarà l'evolució social del barri a les dècades dels setanta i dels vuitanta. La crisi social i econòmica del jovent desemboca en bandes violentes al centre en aquests anys, el barri només ho veurà amb por i patiment fins que arribi el tràfic de drogues, que afectarà el seu jovent fins a la intervenció del primer ajuntament democràtic, a principis dels vuitanta. Tot i així, els fets que més marcaran el barri seran les protestes veïnals i la militància d'esquerres al PSUC i CCOO, la militància fomentarà la conscienciació i mobilitzacions, aspirant així a millorar la situació del barri. Els èxits i les repercussions de les actuacions dels veïns, com de la repressió sobre els militants del barri, assentarà les bases de la futura Associació de Veïns del Llatí que aconseguirà amb pressions i negociacions els espais i equipaments que el barri més necessitava. El comerç viurà un gran creixement en aquesta etapa fomentat per l'impuls dels majoristes, augmentaran els locals, la varietat de l'oferta i el barri farà els primers passos cap a la societat de consum. Es redueix molt la dependència econòmica cap a l'exterior deixant de ser tan perifèrica. El comerç satisfà els veïns i fins i tot atrau gent de fora cap als carrers comercials com el Sicília.

A principis dels noranta, el comerç local sembla arribar a un *peak oil* amb 423 botigues de gran diversitat de sectors i ofertes. L'aparició d'hipermercats com Pryca i l'espai comercial de Montigalà, fruit dels plans urbans dels Jocs

Olímpics, generen un dilema al barri. Els comerciants tenen por d'aquests nous models que generen una competència greument desequilibrada. Mentre que els veïns, en una fase de plena prosperitat econòmica global, es veuen molt atrets per aquests nous models, molt estètics, de moda i més econòmics, i tractaran de repartir les compres, a la llarga es tendirà a anar més cap als hipermercats i empreses de marca. El comerç local entra en una crisi, i es produeix el tancament de nombroses botigues a partir del 1997. La crisi de 2008 enfonsarà tant l'economia familiar dels veïns del barri, en molts casos lligada a la construcció, com encara més el comerç local, que veurà tancar encara més botigues fins a arribar a les 216 l'any 2017. El barri ha quedat en una situació d'estancament demogràfic i de davallada comercial entre tancaments i algunes jubilacions, només rellevada per l'entrada de població estrangera. Els veïns lamenten la caiguda del comerç, vinculant-la a la caiguda de l'activitat i valor del barri. Malgrat això, es manté part de la proximitat i familiaritat entre molt veïns.

Al llarg del treball s'ha observat el clar protagonisme del comerç local en el desenvolupament del barri, estretament lligat als esdeveniments socials i veïnals entre els quals s'han anat retroalimentant al llarg de la història del barri Llatí i fomentant el desenvolupament d'un barri amb caràcter propi. La mateixa estructura urbanística del barri, de locals, edificis i espais petits acabarà limitant, sinó la vida dels habitants gràcies a les millores en equipaments i serveis aconseguides per l'associació de veïns, sí que ho farà a escala econòmica i comercial, un problema de molt difícil solució per culpa de les problemàtiques lligades a les reformes urbanístiques i encara més en un barri tan dens i amb tan poc espai com el Llatí.

Bibliografia

ANDRÉS, G.; OYÓN, J. L. (2004). "Las segundas periferias de Barcelona: vivienda y formas urbanas, 1917-1936". En: GALLARDO, J.J., OYÓN, J.L. (coord.). *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona*. Ediciones Carena. Barcelona, p. 17-46.

ALGABA, A. (2003). "La discriminación en el acceso al mercado de la vivienda: las desventajas de la inmigración. Novedades y permanencias". *Scripta Nova*, vol. VII, 146. Universitat de Barcelona. Barcelona.

BALLESTER, D. (2002). "Trets a Santa Coloma de Gramenet. El cas de Camilo Rueda i la UGT a Catalunya a les darreries del franquisme". *Ágora: Revista de historia local*, 7.

BERRUEZO, J. (1987). *Por el sendero de mis recuerdos. Veinte años de militancia libertaria en Santa Coloma de Gramenet (1920-1939)*. Grupo de Estudios Históricosociales, Santa Coloma de Gramenet.

—(2008). *Recull de Reminiscències*. Centre Excursionista Puigcastellar, Santa Coloma de Gramenet.

RIQUER, B. et al. (1989). *Història de Catalunya. Vol. VII*. Edicions 62, Barcelona.

BRANDIS, D.; DEL RIO, I.; MORALES, G. (coord.) (2016). *Estudios de Geografía Urbana en tiempos de crisis. Territorios inconclusos y sociedades rotas en España*. Editorial Biblioteca Nueva. Madrid.

CABRERA, M. (2002). "La Fiesta Mayor de Santa Coloma durante el siglo XX a través de los programas de fiestas". *Ágora: Revista de historia local*, 7.

CAPDEVILA I LLOVERA, C. (2000). "La Lluita per l'Ambulatori (1971)". *Ágora: Revista de historia local*, 5.

CAPEL, H. (1990). *Capitalismo y morfología urbana en España*. Círculo de Lectores, Barcelona.

CARBONELL I MUNNÉ, M. M.; FABÀ, A.; ROVIRA, J. (1987). *El Poble Antic*. Quaderns Santa Coloma i la seva gent, 6. L'Heura, Santa Coloma de Gramenet. —(1988). *Santa Coloma: De poble pagès a ciutat obrera*. Ajuntament Santa Coloma de Gramenet, Santa Coloma de Gramenet.

CLAVELL I MIEJIMOLLE, M.; GARCÍA I ALMAGRO, P. (1994). *Imatges del Poble 1870-1943, Santa Coloma de Gramenet*. Ed. Museu Torre Balldovina i Servei d'Imatge i Comunicació de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet. Santa Coloma de Gramenet.

- d. a. (2006). *Una ciutat dormitori sota el franquisme: Santa Coloma de Gramenet, 1939-1975*. Editorial Carena. Barcelona.
- d. a. (1992). *Lluís Hernández. Escrits 1980-1992. L'Alcalde de la transformació de Santa Coloma de Gramenet*. Associació Edicions Teresa Quintana. Santa Coloma de Gramenet.
- DICKENS, P. (1990). *Urban Sociology. Society, Locality and Human Nature*. Harvester Wheatsheaf.
- GALLARDO, J. J. (1996). *Tortura y Transición Democrática. "El Caso Téllez"*. Experiencias de la lucha antifranquista en el Barcelonés Nord. Barcelona.
- (1997). "La Represión franquista en Santa Coloma de Gramenet: Colomenses en la cárcel Modelo". *Ágora: revista de historia local*, 2.
- GALLARDO, J. J., OYÓN, J. L. (coord.) (2004). *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona*. Ediciones Carena. Barcelona.
- MADUEÑO, E. (1988). *Xavier Valls. L'arquitecte de la solidaritat*. CEUMT, Barcelona.
- MALUQUER DE MOTES, J. (2014). *La economía española en perspectiva histórica*. Editorial Pasado & Presente. Barcelona.
- MÁRQUEZ, J. M. (1995). "La Pequeña burguesía: actitudes políticas y mercado negro durante la guerra civil". *Ágora: revista de historia local*, 1.
- (1997). "Especulación y suelo urbano en Santa Coloma de Gramenet 1949 – 1956". *Ágora: revista de historia local*, 2.
- (2003). "Conflictividad social en la periferia metropolitana durante el tardo-franquismo. Santa Coloma de Gramenet". *Ágora: revista de historia local*, 8.
- MÁRQUEZ, J. M., GALLARDO, J. J. (2004). "La configuración del suburbio de inmigrantes y jornaleros. Santa Coloma de Gramenet en 1930". En: GALLARDO, J. J., OYÓN, J. L. (coord.). *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona*. Ediciones Carena. Barcelona, p. 69-100.
- MARTÍNEZ I HUALDE, A. (1989). "Carta Arqueològica de Santa Coloma de Gramenet". *Puig Castellar*, 1. Santa Coloma de Gramenet, p. 58-59.
- MARTÍNEZ, I. (2019). *El Fondo, cruïlla de cultures. Crònica urbanística d'un barri marcat per l'immigració*. Museu Torre Balldovina. Santa Coloma de Gramenet.
- MONSERGAS, D. (1997). "Las Comisiones de barrio en Sta. Coloma de Gramenet 1971-1975". *Ágora: revista de historia local*, 2.

LÓPEZ RÓDENAS, M. (1982). *Historia Social de la Santa Coloma Moderna. Vida cotidiana y conflicto social (1954-1979)*. Regidoria de Cultura de Santa Coloma de Gramenet. Santa Coloma de Gramenet.

OLIVÉ, M. J. (1974). "Crecimiento urbano y conflictualidad en la aglomeración barcelonesa. El caso de Santa Coloma de Gramenet". *Revista de Geografía*, vol. 8, núm. 1-2. Barcelona, p. 98-127.

PARK, R. E. (1999). *La ciudad y otros ensayos de ecología humana*. Editorial del Serbal. Barcelona.

PERALTA, P. (1998). "La Lucha por los beneficios del poder. Poder político y corrupción en la Sta. Coloma franquista (1939 - 1951)". *Ágora: revista de historia local*, 3.

RAINWATER, T. (1966). "Fear and House as haven in the lower class". A: *American Institute of Planners Journal*, 32, p. 23-31.

RECAÑO VALVERDE, J. (2004). "Las migraciones internas de retorno en España durante la primera mitad de la década de los 90: implicaciones demográficas y territoriales". *Scripta* vol. VIII, 157. Universidad de Barcelona, Barcelona.

REQUENA HIDALGO, J. (2003). "-La peor casa en el peor barrio- Barrios de inmigración y marginalidad en la periferia urbana de Barcelona. El caso de Badalona". *Scripta Nova*, vol. VII, 146. Universitat de Barcelona. Barcelona.

RUIZ I ALMAR, E. (2018). "Zones vermelles. Desigualtat social i espais en crisi a Barcelona i la seva àrea metropolitana". *Scripta Nova*, vol. 22. Universitat de Barcelona. Barcelona.

SAYRACH, J. P. (1997). L'Església de Sta. Coloma de Gramenet durant el franquisme (1965-1975)". *Ágora: revista de historia local*, 2.

VALLVERDÚ I ROMANÍ, V. (2005). *L'Abans. Santa Coloma de Gramenet. Recull Gràfic 1884-1965*. Editorial Efadós. El Papiol.

VINTRO MARCE, F. P. (1979). "El alcoholismo en Santa Coloma de Gramenet". *Revista Documentación Social*, 35. Editorial Cáritas Española. Madrid.

VILASECA I SEGALÉS, J. (1992). *Història General de Santa Coloma de Gramenet*. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

VILLARROYA, J. (dir.) (1999). *Història de Badalona*. Museu de Badalona. Badalona.

ZÁRATE MARTÍN, M. A. (2012). *Geografía urbana. Dinámicas locales, procesos globales*. Editorial Universitaria Ramón Areces. Madrid.

Documents i Arxius

Análisis urbanístico de Barrios Vulnerables en España 2001– Santa Coloma de Gramenet – Ministerio de Fomento.

Anuari Estadístic 2017 – Ajuntament de Santa Coloma.

Arxiu Històric (AHSCG) – Museu Municipal Torre Balldovina.

Arxiu Municipal – Ajuntament Santa Coloma de Gramenet.

Revistes locals

Fòrum Grama, 1 – 100, desembre de 1995 – febrer de 2006, Santa Coloma de Gramenet.

Grama, 1 – 361, gener de 1969 – novembre de 1996, Santa Coloma de Gramenet.

Gramanet, 1 – 41, febrer de 1969 – març de 1975, Santa Coloma de Gramenet.

Annexos

A faint, light-colored map of a city grid is visible in the background, showing a network of streets and blocks. The map is centered and covers most of the page area.

1. Entrevistats

Núria Recio Berga

Nascuda a Barcelona l'any 1928. Va viure els bombardejos de Barcelona durant la Guerra Civil i va créixer al barri obrer de Sant Andreu fins que entre el 1968 i el 1969 es va establir a Santa Coloma de Gramenet, al carrer de Roma. Encara que no és una de les habitants més antigues del barri, la seva experiència i la seva extraordinària memòria fan de la Núria Recio una veu imprescindible a l'hora d'entendre l'abans, el durant i el després de l'etapa d'immigració i especulació immobiliària al barri Llatí, que es va viure a Santa Coloma, des d'una visió social i dels costums locals.

Antonio “el churrero” Gómez

Originari de La Rambla del Agua (Granada), on va néixer l'any 1929. L'Antonio va viure una infància i una joventut en un entorn econòmicament molt dur, amb treballs agraris i manufacturats poc remunerats i mal alimentat. Va aconseguir complir la seva il·lusió de venir a treballar a Barcelona per a un futur millor i en tan sols 7 o 8 mesos ja vivia de manera autònoma, s'havia comprat un cotxe i va iniciar una sèrie d'aventures emprenedores muntant xurreries per tot Barcelona. Va ser un dels primers andalusos en arribar al barri Llatí, al carrer de Roma, just abans de l'etapa especulativa. Ens ofereix tant una visió externa prèvia a les grans transformacions del barri, com la d'un empenedor depenent de Barcelona.

Maria Teresa Alquézar Melendres

Nascuda a Santa Coloma de Gramenet l'any 1950. Filla d'immigrants catalans, va créixer a la Santa Coloma prèvia a les onades migratòries. Molt jove, va posar-se al capdavant d'una acadèmia de costura. Anys després, en un període d'atur llarg del seu marit, es va presentar a un concurs d'estanquera que va guanyar, convertint-se així en la primera estanquera del barri Llatí. La seva veu és la d'una dona atrevida i empenedora, que coneix el barri des dels inicis on ha dirigit diferents projectes comercials amb èxit.

Montserrat Martínez Leceta

Nascuda a Santa Coloma de Gramenet l'any 1957. Una de les primeres “lla-tines” nascuda de pares immigrants previs a les onades migratòries que van transformar el barri. Va viure en primera persona la transformació del barri rural de la seva infantesa a un barri massificat durant la seva joventut. Ràpidament es va implicar en moviments socials i polítics del barri durant els anys més àlgids fins a l'actualitat. La seva visió ens serà imprescindible per veure l'evolució del barri Llatí tant en l'àmbit urbà com en el social. De la mateixa manera que les reivindicacions veïnals en els millors i en els pitjors moments.

Jordi Pérez Lloret

Nascut al Raval de Santa Coloma de Gramenet l'any 1936. Va arribar al barri Llatí de ben petit de la mà de la seva mare, "la Teresina", qui va obrir una de les primeres botigues de tot el Llatí. Ha viscut tota la seva vida al carrer de Roma, a l'edifici que ell mateix va construir per a la seva família. Va treballar com a lampista a la mateixa Santa Coloma. Tot un testimoni del creixement i desenvolupament del barri en tots els seus períodes.

Pilar Creus

Originària de Sant Celoni, on va néixer l'any 1932. Per motius laborals del seu pare arribarà molt jove a Santa Coloma i posteriorment es mourà al carrer de Milà. Juntament amb Jordi Pérez es mudaran al carrer de Roma, on construiran l'actual domicili. Molt activa dins la societat del barri Llatí va participar en algunes de les primeres protestes veïnals. Gràcies a la seva notable memòria, esdevé una font imprescindible de dades per plasmar la realitat social i econòmica del barri Llatí des dels seus inicis fins a l'actualitat.

Epifanía Román

Originària de Cristina (Badajoz) on va néixer l'any 1946. Va arribar durant la seva infància a Barcelona. Procedent d'una família obrera i marcadament d'esquerres, molt aviat va començar a militar al PSUC. En arribar al barri Llatí l'any 1973 amb el seu marit al carrer de Milà, ràpidament es converteix en una de les persones de referència als moviments veïnals del barri i del PSUC. La seva és una visió en primera persona dintre de tots els moviments veïnals del barri Llatí, des dels que clamaven millores als carrers i ocupaven solars demanant espais verds públics a les associacions de pares de l'escola, o com a regidora de l'ajuntament de Lluís Hernández.

Francisco Téllez Luna

Originari de Montemolín (Badajoz), on va néixer l'any 1945. De la mateixa manera que altres procedents d'àrees rurals empobrides, va viure una infància i joventut molt dures al camp, com també al Poble-sec i a la Balsa. De professió lampista, va ser extremadament actiu en l'àmbit sindical i durant uns anys de l'aparell de propaganda al PSUC en una època molt perillosa, fet que el va portar a patir la repressió policial de primera mà. La seva visió del món sindical i polític durant el franquisme i la Transició és essencial per veure la part més reivindicativa dels problemes que assolaven el dia a dia dels treballadors del barri.

Adelina Hernando Herrero

Nascuda a Santa Coloma de Gramenet l'any 1937. És una de les habitants més veteranes de tot el barri Llatí. Va viure la major part de la seva vida al carrer de Roma i juntament amb Jordi Viñas han viscut en primera persona totes les fases evolutives del barri. L'Adelina és, per tant, un testimoni de luxe únic per poder reconstruir no només la història d'aquests carrers sinó també de la seva societat, dels comerços i, fins i tot, del seu urbanisme, amb una visió oberta i experimentada que enriqueix notablement aquest estudi.

Jordi Viñas Guinart

Nascut a Santa Coloma de Gramenet l'any 1936. Ha viscut tota la seva vida a Santa Coloma de Gramenet amb Adelina Hernando, encara que no és nadiu del barri Llatí. Així com l'Adelina, va tenir la sort de treballar per a la indústria local, com també de ser un dels pocs que es va poder dedicar professionalment al món del futbol en aquesta època de la mà d'equips com el Júpiter, el Berga o la mateixa Gramenet. A través de les seves descripcions no només ampliarem la història dels primers anys del barri Llatí sinó també veurem els treballs industrials a Sta. Coloma i els inicis del futbol com a professió.

Juan Palacín Ramos

Nascut a Barcelona l'any 1937. Va créixer al Paral·lel de la postguerra, en una família desestructurada per la Guerra Civil i amb carències econòmiques importants. Va progressar a través del món de la impremta i va arribar a Santa Coloma, on ja hi tenia família, a mitjans dels anys seixanta per muntar una botiga-papereria amb la seva dona. Ens aporta una visió molt interessant sobre l'arribada dels barcelonins a Santa Coloma en els primers anys de transformació i és un testimoni de primera mà de l'evolució del comerç local i important com a un dels primers botiguers del barri.

Clotilde Matellanes Gallego

Originària de Cionl (Zamora), on va néixer l'any 1941. Després d'una infància agitada a Barcelona, on va viure uns anys en el món de l'estraperlo i el contraban amb uns familiars, va començar a treballar com a mestressa fins que va arribar a Santa Coloma l'any 1964 per portar una papereria al carrer de Florència amb el seu marit. Responsable de la botiga la major part del temps, ens pot oferir una visió de primera mà del comerç local i la relació amb la societat heterogènia que es començava a formar quan van arribar.

Juan Carlos Palacín Matellanes

Va néixer a Barcelona l'any 1966, i va arribar a Santa Coloma, on va passar tant la seva infància com la seva joventut, amb pocs mesos de vida. Va formar part de la primera generació de fills nascuts d'immigrants en una Santa Coloma encara en construcció. Alhora va formar part de les primeres generacions de joves que van marxar del barri (tot i que va mantenir un estret llaç amb el barri, reprenent la botiga dels seus pares al 2004 fins que la crisi econòmica va forçar a tancar-la). A través de la seva història podrem veure totes les fases del barri, des de l'etapa d'especulació immobiliària fins a la crisi econòmica, que va viure en primera persona.

Francisco Javier Torres Romero

Nascut a Santa Coloma de Gramenet l'any 1976. Forma part de la primera generació de fills d'immigrants andalusos a Santa Coloma. Va viure i va sortir pel barri i Santa Coloma durant els anys més durs i conflictius. Pluriocupat, es va veure afectat per les diverses crisis de l'atur a Espanya. Sempre ha viscut al barri, i ens aporta una visió plenament local i completa en veure (i moltes vegades viure) tant els millors com els pitjors anys del barri Llatí de primera mà.

Maria José Gutiérrez Rodríguez

Nascuda a Santa Coloma de Gramenet l'any 1968. Veïna del carrer de Santa Eulàlia, també va formar part de les primeres generacions de fills d'immigrants, en aquest cas, gallecs, al barri Llatí. Va viure com la resta d'adolescents dels anys 70, jugant al carrer en els períodes més tensos i conflictius del barri, arribant a conèixer de primera mà algunes de les víctimes de les bandes i l'onada de drogoaddicció que es patia durant aquells anys als carrers. Ha tornat a viure al barri recentment, i ens ofereix un testimoni interessant dels moments més complicats del barri com també de les seves perspectives actuals.

Óscar Ventura

Nascut a Santa Coloma de Gramenet l'any 1953. Ha viscut al barri Llatí des de ben petit. Treballador en gràfiques de diferents diaris, ha estat ficat en els moviments ciutadans que van implicar sempre la reclama de millores per al barri, la ciutat i sobretot per a les seves persones. Va militar al PSUC uns anys i porta participant en primera línia tota la història de l'Associació de Veïns del Llatí. El seu testimoni ens mostrarà l'evolució dels moviments veïnals del Llatí des dels seus orígens i també de com es van anar desenvolupant els grans moviments ciutadans sota el tardofranquisme i la Transició.

Manuel Pelicano Rodríguez

Nascut a La Puebla del Maestre (Badajoz) l'any 1949. Arribat a Santa Coloma el 1965, ha viscut al barri de Singuerlín durant 35 anys abans de traslladar-se al barri Llatí el 1999. Treballador a la Mercedes, va participar molt activament en el moviments veïnals de Singuerlín. Quan va baixar a viure al Llatí, va incorporar-se a la associació del barri, a la qual va aportar un aire fresc i un fort impuls. La seva visió ens pot aportar dades molt interessants sobre els moviments veïnals durant el tardofranquisme i la Transició, com també un perspectiva més objectiva sobre l'evolució del barri Llatí durant els últims anys.

2. Taules i gràfics

2.1. Taula evolució obres majors

Anys	Nàpols	Mozart (1-43)	Florència	Perú (28-...)	Roma	Sicília	Verdi	Beethoven (1-44)	Milà	TOTAL
1912				1						1
1913										
1914										
1915										
1916				1						1
1917										
1918										
1919										
1920										
1921	1			1						2
1922							1	1		2
1923				1			2	1		4
1924				2	1					3
1925	1		3	2	3		1	1	1	12
1926	2			1			2	1		6
1927			1	6	1	1	1			10
1928	1			2			1		2	6
1929						1				1
1930										0
1931							1		1	2
1932	1			1		1	1			4
1933	1		2	3		1	2			9
1934	1		2	1		1	1			6
1935				2					1	3
1936	1			1						2
1937										0
1938	1									1
1939	1									1
1940		1	1	4	1					7

1941						1				1
1942					1					1
1943								1		1
1944										0
1945										0
1946			1	1				1	1	4
1947						1				1
1948				2	2		1			5
1949			2	1	2				1	6
1950	1		2	1	1	1	2	1		9
1951	1		3	4	1				1	10
1952			2	1	2	1				6
1953				1	1			1		3
1954	1		5	8	1	1	1	1	3	21
1955	2		1	4	2				2	11
1956	1			2	1		1		1	6
1957	2		4	8		3	1	2	2	22
1958	3		2	5	1					11
1959	10	2	1	2	7	3	2		1	28
1960	2	1	1	1	4	1				10
1961	5		1	1	7	2				16
1962	3	2	1	2	12	2				22
1963	9			3	13	3		2	1	31
1964	4		1		13	10	4	3	2	37
1965	6	1		3	11	5	9	4	1	40
1966	5		1		3	6	2	4		21
1967	8	2	2	6	2	10	6	3	4	43
1968	5	3	3	2	3	4	3	2	1	26
1969	5		3	5	3	3	6	2		27
1970	13		2	2	4	5	6	4	2	38
1971	7	4	4	4	3	7	1	3	3	36
1972	6	3	4	3	6	3	1	2		28
1973	7	2	4	3	3	3		2	2	26
1974	3		4	3	3		3			16
1975	2		2			1	3		2	10
1976	3	1	2	4	1	4	0		1	16
1977	3	1	1	2			1			8

1978	7	2	1		2	5	0	0		17
1979	3	1			1	3			1	9
1980	2	0	1	1	2		1	0		7
1981	2				1					3
1982				1						1
1983										0
1984	1	1			1		0		1	4
1985	1	1			1					3
1986										0
1987	3									3
1988	2			1						3
1989					1	1		1		3
1990		1			0					1
1991				1	2					3
1992	1				2		1			4
1993										0
1994										0
1995			1	1						2
1996				1	1					2
1997	1	1	1		2				2	7
1998	1	1	1	1						4
1999	1			1					1	3
2000	1		1	1						3

2.2. Taula evolució obres majors

a) Fases de 5 anys

Fase	N. Construc.
1912-14	1
1915-19	1
1920-24	11
1925-29	35
1930-34	21
1935-1939	7
1940-1944	9
1945-1949	16
1950-1954	48
1955-1959	78
1960-1964	116
1965-1969	157
1970-1974	128
1975-1979	60
1980-1984	16
1985-1989	12
1990-1994	8
1995-1999	17
2000	3

b) Dècades

Dècada	N. Construc.
10'	2
20'	46
30'	28
40'	25
50'	126
60'	273
70'	204
80'	28
90'	25
00'	3

2.3. Taules evolució presència, educació i món laboral femení

1930	N. Dones	Alfabetitzades	Treballen	Context
Alella	-	-	-	
Alps	4	1	0	
Beethoven	12	3	0	
Pedrera	4	1	0	
C. Colom	-	-	-	
Florència	11	1	0	
Gènova	11	6	1	Cap de família vídua sense fills barons en edat de treballar
Milà	12	5	1	Curiós cas d'una fillastra cubana
Montevideo	4	1	0	
Ptge. Pedrera	-	-	-	
Mozart	2	1	0	
Nàpols	22	10	0	
Sant Lluís	-	-	-	
Perú	5	2	0	
La Plata	-	-	-	
Roma	14	7	2	Filles “obreres”, probablement d'una indústria tèxtil propera
Santa Eulàlia	8	2	0	
Sicília	7	2	0	
Verdi	37	12	3	Dues aprenentes i una jornalera
TOTAL	153	54 (35,3%)	7 (4,5% de les dones i 9,4% del total de treballadors)	

1940	N. Dones	Alfabetitzades	Treballen	Context
Alella	-	-	-	
Alps	3	3	1	Filla treballadora a la fàbrica del paper
Beethoven	10	1	1	Probablement una botiguera. El padró ofereix el difícil terme “emp. fen.”
Pedrera	3	1	0	
C. Colom	1	0	0	
Florència	5	2	1	Filla treballa a l'àmbit educatiu
Gènova	6	0	0	
Milà	10	9	0	
Montevideo	3	2	1	Filla treballa a una fàbrica, probablement tèxtil
Ptge. Pedrera	3	1	1	Mare “rodetera”
Mozart	6	3	0	Destacable una filla “estudiant”
Nàpols	15	10	0	
Sant Lluís	2	2	0	
Perú	15	9	1	Destaca un interessant cas d'una filla que treballa a la indústria del carbó
La Plata	16	9	1	Una dona fabrica galetes
Roma	6	3	0	
Santa Eulàlia	3	3	0	
Sicília	9	6	0	
Verdi	27	8	0	
TOTAL	143	72 (50,3%)	7 (4,8% de les dones i 7,6% del total de treballadors)	

1950	N. Dones	Alfabetitzades	Treballen	Context
Alella	-	-	-	
Alps	13	9	2	-
Beethoven	19	13	2	-
Pedrera	6	5	0	
C. Colom	1	1	0	
Florència	22	14	2	Una adobadora i una fabricant de galetes
Gènova	18	8	1	Adobadora
Milà	25	15	5	Una agricultora, dues adobadores i una treballadora del sector metal·lúrgic
Montevideo	5	5	0	
Ptge. Pedrera	-	-	-	
Mozart	9	7	1	Una treballadora a la fàbrica del paper
Nàpols	20	10	2	Una planxadora i una “bracera”
Sant Lluís	-	-	-	
Perú	26	14	6	-
La Plata	-	-	-	
Roma	10	7	2	Una dependenta de botiga i una planxadora
Santa Eulàlia	14	11	2	Dues teixidores
Sicília	16	10	3	
Verdi	31	19	3	Una “bracera”, una peixatera i una teixidora
TOTAL	235	148 (62,9%)	31 (13,1% de les dones i 15,9% del total de treballadors)	

2.4. Taula de creixement de la població per nacionalitat¹

Nacionalitat	1986	1991	1998	2000	2008	2010	2015
Afganistan	0	3	0	0	0	0	0
Alemanya	0	0	0	0	3	6	0
Algèria	0	0	0	5	14	10	22
Argentina	0	0	0	1	25	17	11
Armènia	0	0	0	0	3	16	18
Bangladesh	2	2	4	2	58	49	68
Bèlgica	0	0	0	1	1	2	1
Belice	0	3	0	0	0	0	0
Bielorússia	0	0	0	0	1	0	0
Myanmar	0	2	0	0	0	0	0
Bolívia	0	0	0	0	115	99	51
Bòsnia	0	0	0	0	1	0	0
Brasil	0	0	2	3	89	66	46
Bulgària	0	0	0	0	13	13	7
Burkina Fasso	0	0	0	0	0	0	3
Buthan	1	0	0	0	0	0	0
Canadà	0	0	0	0	1	0	0
Camerun	0	0	0	0	1	3	3
Colòmbia	0	0	0	10	42	58	23
Congo	0	0	0	0	0	0	1
Costa d'Ivori	0	0	0	0	1	2	1
Croàcia	0	0	0	0	1	0	0
Cuba	0	0	2	2	6	7	6
Dominica	0	0	0	0	2	1	3
Egipte	0	0	0	0	7	9	1
El Salvador	0	0	0	0	3	6	6
Equador	0	0	1	3	305	233	100
Espanya	4.099	4.634	10.149	9.302	8.078	8.060	8.079
Estats Units d'Amèrica	0	0	0	0	0	0	7
Filipines	0	0	0	0	12	10	5
França	0	0	2	2	6	11	5

¹ Torna a haver-hi la problemàtica del creixement impossible de les 5.500 persones (exclusivament espanyoles en 7 anys).

Gàmbia	0	0	0	0	0	0	1
Geòrgia	0	0	0	0	0	2	
Ghana	0	0	0	0	55	64	45
Guatemala	0	0	0	0	1	1	1
Guinea	0	0	0	0	3	7	5
Guinea Bissau	0	0	0	0	0	1	4
Guinea Equatorial	0	0	0	3	4	3	13
Hondures	0	0	0	0	15	24	63
Índia	0	5	0	1	66	74	84
Indonèsia	0	1	0	0	0	0	2
Irlanda	2	0	0	0	0	0	1
Itàlia	1	0	2	3	16	20	20
Japó	0	0	0	0	0	1	0
Letònia	0	0	0	0	1	1	0
Mali	0	0	0	0	7	8	3
Marroc	0	18	80	131	304	351	296
Malta	0	0	1	0	0	0	0
Mèxic	0	0	0	0	2	0	1
Moldàvia	0	0	0	0	5	5	3
Mongòlia	0	0	0	0	0	2	0
Nepal	0	0	0	0	0	8	0
Nicaragua	0	0	0	0	2	1	3
Nigèria	0	0	0	0	32	42	56
No Consta	1	0	0	0	0	0	1
Noruega	3	1	0	0	0	0	0
Països Baixos	0	0	4	3	6	9	1
Pakistan	0	0	0	9	143	182	165
Paraguai	0	0	0	0	18	26	6
Perú	0	0	0	0	35	34	6
Polònia	0	0	0	5	16	13	10
Portugal	0	0	3	2	12	7	9
Regne Unit	0	0	0	0	4	4	5
Rep. Txeca	0	0	0	0	1	2	0
República Domi- nicana	0	0	0	0	38	90	63
Rumania	0	0	0	0	74	68	65

Rússia	0	0	0	1	12	10	4
Senegal	0	0	0	0	6	5	7
Sèrbia	0	0	0	0	1	1	1
Serra Lleona	0	0	0	0	1	4	0
Sri-Lanka	0	0	0	1	0	1	0
Suècia	0	0	0	0	0	1	0
Suïssa	0	0	0	0	0	1	0
Tunísia	0	0	0	0	1	0	0
Tuvalu	0	2	0	0	0	0	0
Ucraïna	0	0	0	0	30	43	31
Uruguai	0	0	3	4	30	43	14
Veneçuela	0	0	0	0	15	8	7
Xile	0	0	1	2	17	15	6
Xina	0	0	22	62	457	372	226
Indet.	115	93	0	0	0	0	0
Total	4.224	4.764	10.276	9.558	10.218	10.232	9.695

2.5. Taula de creixement de la població del barri per carrers¹

Tip. Via	Nom de la via	1924	1930	1940	1950
C	Alella	-	-	-	-
C	Alps	3	11	8	29
C	Beethoven	?	22	32	44
C	Cristòfor Colom	-	-	1	3
C	Florència	28	26	8	50
C	Gènova	23	22	9	27
C	Milà	7	24	18	39
C	Montevideo	14	6	5	9
C	Mozart	-	4	13	19
C	Nàpols	49	35	28 (40)	43 (67)
C	Pedrerà	-	8	6	11
C	Perú	13	10	28	42
C	la Plata	?	?	27	6
C	Roma	28	24	12	18
C	Sant Lluís	-	-	5	5
C	Santa Eulàlia	?	18	6	31
C	Sicília	-	16	21	33
C	Verdi	46	76	51	53
C	Wilson	-	-	-	-
Ptge.	Pedrerà	-	8	4	11
Total		211	302	282	468

¹ Els anys 1986 i 1991 podem veure una població al voltant dels 4.000 habitants al barri. Aquestes dades no coincideixen en absolut amb les evidències constructives, ni de comerços, encara menys amb el posterior creixement teòric de 5.500 persones en els set anys següents, la qual cosa significaria augmentar en més d'un 100 % la seva població. Aquestes dades han sigut facilitades pel cens de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, per tant haurien de ser sotmeses a un estudi per deduir quin marge d'error existeix i prendre les mesures pertinents.

	1986	1991	1998	2000	2008	2010	2015	2017
	106	76	218	176	180	189	174	-
	14	31	98	107	114	119	99	-
	155	175	323	328	373	372	348	-
	4	3	12	13	12	12	10	-
	295	422	842	848	939	926	852	-
	151	185	355	395	437	472	459	-
	269	288	532	477	529	518	501	-
	109	90	238	237	222	213	214	-
	146	146	409	387	401	403	350	-
	795	927	1998	1.907	2.041	1.976	1911	-
	7	34	58	61	52	52	51	-
	571	581	1395	1.372	1.386	1.378	1341	-
	16	22	35	45	47	51	49	-
	658	675	1231	1.198	1.431	1.379	1286	-
	134	144	271	287	300	334	321	-
	12	21	51	48	53	54	53	-
	470	441	1082	1.053	1.040	1.074	984	-
	196	262	592	559	590	582	545	-
	1	7	16	9	8	9	13	-
	20	13	57	51	63	70	71	-
	4.129	4.543	9.813	9.558	10.219	10.232	9.632	9.734

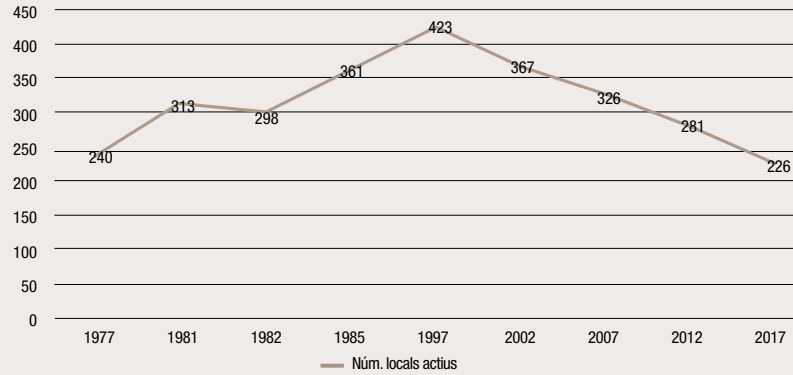
2.6. Taula de locals comercials per carrers

	1977	1981	1982	1985	1997	2002	2007	2012	2017
Beethoven 1-44	22	23	21	32	38	38	29	21	16
Florència	17	24	24	23	38	27	24	20	15
Milà	5	9	10	11	11	11	7	7	4
Mozart	12	22	22	32	16	13	14	14	12
Nàpols 26 - ...	44	51	49	61	59	51	52	47	38
Perú 28 - ...	18	31	21	30	31	31	28	29	17
Roma	35	35	35	41	39	38	35	28	21
Sicília	57	83	81	89	99	95	78	68	64
Verdi	30	35	35	42	50	33	33	25	21
Alella 13-39					6	3	3	5	2
Alps					4	1	3	2	2
Gènova					5	4	2	3	2
C. Colom 62-72					7	0	0	0	0
Montevideo 22 - ...					5	5	4	4	2
La Plata 35-49 Imparell					1	1	1	1	1
Pedrera					0	0	0	0	0
Ptge. Pedrera					0	0	0	0	0
Sant Lluís 3-59 Imparell					12	14	13	7	9
Santa Eulàlia 14- 38 Parell					2	2	0	0	0
TOTAL	240	313	298	361	423	367	326	281	226

2.7. Taula de sectors comercials per anys

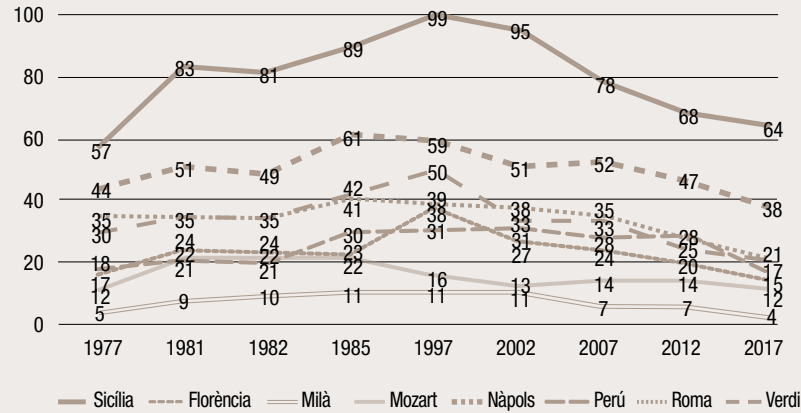
Sectors comercials	1977	1981	1985	1992	1997	2002	2007	2012	2017
Mobles / Electr.	-	35	29	-	33	26	28	19	12
Electrònica	-	-	-	-	10	10	10	10	10
Alimentació	-	79	92	-	87	59	56	53	39
Bars	-	48	61	-	56	46	35	36	38
Roba	-	37	48	-	66	73	65	41	23
Perruqueries	-	19	21	-	20	20	18	19	17
Papereries	-	13	18	-	12	10	7	5	3
Automòbil	-	15	25	-	21	19	14	12	12
Drogueria	-	5	7	-	7	6	1	0	0
Perfumeria	-	4	2	-	2	2	2	4	2
Gasolinera	-	1	1	-	1	1	1	1	1
Farmàcia	-	1	2	-	4	3	3	3	3
Bancs	-	-	2	-	5	5	5	5	3
C. Públic	-	-	2	-	1	1	1	1	2
C. Soc. o Educ.	-	-	-	-	6	9	7	5	6
Gestió / Ass.	-	-	-	-	10	9	7	8	4
Immobiliària / Reformes	-	-	-	-	13	13	15	7	9
Traster	-	-	-	-	-	-	3	6	6
Local Reconvertit	-	-	-	-	-	-	-	0	0
Altres	-	15	24	-	69	56	47	46	36
Total	240	348	394	-	423	367	326	281	226

2.8. Nombre de comerços actius al barri Llatí (anys 1977 - 2017)

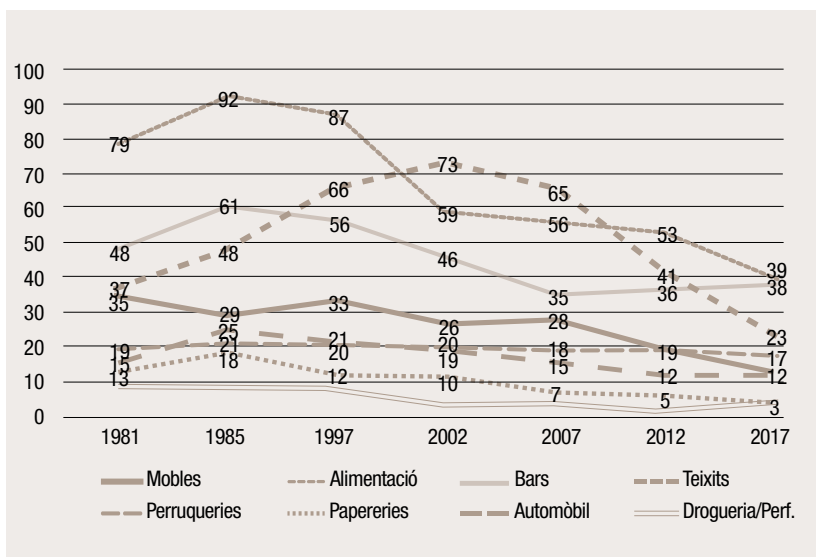
Mostra de l'evolució dels locals amb activitats comercials al barri Llatí a nivell global. De 1977 a 2017. Padrons sobre la radicació (1977 i 1981) i d'impostos d'escombraries (1982 - 2017). Arxiu Municipal.

2.9. Evolució comercial per carrers (anys 1977 - 2017)

Mostra de l'evolució dels locals amb activitats comercials al barri Llatí per carrers. De 1977 a 2017. Padrons sobre la radicació (1977 i 1981) i d'impostos d'escombraries (1982 - 2017). Arxiu Municipal.

2.10. Evolució comercial per sectors (anys 1977 - 2017)

Mostra de l'evolució dels sectors amb activitats comercials al barri Llatí. De 1977 a 2017. Padrons sobre la radicació (1977 i 1981) i d'impostos d'escombraries (1982 - 2017). Arxiu Municipal

3. Fotografies complementàries

Figura 1. Casa en construcció al carrer de Florència 45. Mitjans dels anys 30. Fotografia propietat de Juan Palacín.

Figura 2. Fotografia del carrer de Florència, 45. Al fons es pot apreciar part de les muntanyes del Fondo encara sense urbanitzacions i amb a penes construccions. Anys 40. Fotografia propietat de Juan Palacín.

Figura 3. Fotografia del barri Llatí feta des del Fondo. S'observen edificacions a la zona del carrer de Sicília i Nàpols. Any 1959. Fotografia de Manel Cartró publicada a l'article d'Albert Noguera (2003) "El Barri Llatí. El seu nom recorda el Maig del 68". *Fòrum-Grama*, 70, p. 35-37.

Figura 4. Treballs artesanals al carrer de Perú. Anys 40. Fotografia propietat de Maria Teresa Alquézar.

Figures 5 i 6. (5) Adelina Hernando amb Carme Murillo a l'hort de casa seva a l'actual carrer de Canelones. Principis dels anys 50. (6) Adelina Hernando a l'hort de casa seva a l'actual carrer de Canelones, al fons es pot apreciar a més d'una caseta en obres, part de la muntanya del barri Llatí encara sense res. Fotografia propietat d'Adelina Hernando.

Figura 7 i 8. (7) Maria Teresa Alquézar a Montigalà. Meitat anys 50. (8) Fotografia feta a Can Butinyà direcció Serralada de Marina. Propietat de Maria Teresa Alquézar.

Figura 9. Jordi Viñas com a jugador a la UDA Gramenet. Principis dels anys 50. Propietat Jordi Viñas.

Figures 10 i 11. (10) Jordi Viñas treballant a la fàbrica Fabra. Anys 50. (11) Jordi Viñas fill jugant a pilota als ceps de Can Butinyà. Anys 50. Fotografies propietat de Jordi Viñas.

Figura 12. Festa del Pedal a la plaça de la Vila. A la foto, Adelina Hernando, la seva mare i unes amigues. Primavera de 1953. Fotografia propietat d'Adelina Hernando

Figura 13. Gran nevada del 1962 al carrer de Perú. Fotografia propietat de Núria Polo.

Figura 14. Fotografia del terrat de la casa de Montserrat Martínez. Anys 60. Propietat de Montserrat Martínez.

Figura 15. Mostra del solar de carrer de Florència, 45, durant la fase de la bombolla immobiliària al barri Llatí. Finals dels anys 60. Fotografia propietat de Juan Palacín.

Luis Benavides Orgez
Manuela Carmona Castillo
Rafael Company Corré
Antonio Doblas Sánchez
Juan Carlos Fernández y
Fdz. - Aguirre.

José Ignacio Montejo Uriol
Angelina Ortiz Beranger
Carlos del Río Tardera
Julio Rodríguez Gómez
Alejandro Ruiz - Huertas
Carbonell

ATOCHA. 49-2.º - MADRID-12
TELÉFONO 227 44 88
HORAS DE VENTA: DE 9 A 9
LINES, MENSAJES Y SERVICIOS

ABOGADOS

Madrid 24 de Noviembre de 1.976

D. Francisco Téllez Luna,

Estimado compañero:

Adjunto te envío copia de la querrela presentada en su día.

El motivo de no habertela mandado antes, ha sido por el gran trabajo que tenemos.

Como verás está presentada en la fecha que figura en el sello.

Pasasela al abogado, por si la necesita.

Un saludo.

P. O. Sabatón

Figura 16. Carta del famós bufet d'advocats laboralistes de CCOO a Atocha dirigida a Francisco Téllez amb motiu de la gestió del "Cas Téllez". Novembre 1976. Propietat de Francisco Téllez.

Figura 17. Fotografia de l'estand del PSUC per Sant Jordi de cara a les eleccions municipals de 1983. Al centre, davant la taula, Epifania Román i Francisco Téllez. Fotografia propietat d'Epifania Román i Francisco Téllez.

Figura 18. Manifestació contra la guerra de Kosovo. A la fotografia, militants del PSUC al barri Llatí, com Epifania Román (segona persona des de la dreta). 1998. Fotografia propietat de Montserrat Martínez.

 Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació

 memorial
democràtic

La Generalitat de Catalunya, en nom del poble català, ret homenatge solemne al

Sr. Alejo Castellano Blázquez

en reconeixement per la seva contribució a la causa de la llibertat i la democràcia
durant la Guerra Civil i la dictadura franquista.

Sigui el seu compromís durant aquells anys de foscor exemple de generositat,
dignitat, coratge i amor a la llibertat, a la democràcia i a Catalunya per
a les generacions posteriors.

José Montilla Aguilera
President de la
Generalitat de Catalunya

Barcelona, 2010

Joan Saura i Laporta
Conseller d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació

Figura 19. Homenatge de la Generalitat de Catalunya a Alejo Castellano per la seva lluita contra el règim franquista. 2010. Propietat de Montserrat Martínez.

4. Enquestes

Enquesta inicial

Orígens

1. Quin és el seu nom?
2. Quin any va néixer?
3. Quina va ser la seva població natal?
4. Quins records té del seu poble/barri? Com es guanyava la vida la gent de la zona?
5. Quines persones componien la seva família?
6. De què treballaven els seus pares?
7. Quines condicions laborals tenien els seus pares?
8. Recorda quins eren els temes de conversa més freqüents a casa?
9. Quines eren les majors preocupacions per a la seva família i en els seu entorn?
10. Va tenir la seva família cap tipus d'ideologia o influència política i religiosa?
11. Va tenir cap feina o va rebre educació abans d'arribar a Santa Coloma?
12. Quins jocs o passatemps recorda de la seva infància? I la seva família?
13. Recorda quin predomini polític hi havia a la zona? Qui governava al municipi o si existia cap organització política o de treballadors?
14. Quina era la seva situació econòmica? Van passar gana alguna vegada?
15. Segons la seva opinió, com va afectar la Guerra Civil i el franquisme (post-guerra) al seu poble/regió?
16. Va veure's afectat cap familiar per la Guerra Civil i posteriors repressions? De quina manera?
17. Quan van pensar en la possibilitat d'emigrar? (En cas que no ho fessin: S'ho van plantejar alguna vegada?)
18. Quins van ser els motius per immigrar?
19. Van anar altres famílies de la localitat o del seu entorn amb vostès?
20. Vostè (o la seva família) va ser la primera a emigrar? Qui els va facilitar l'arribada o tenien cap conegut que els rebessin allà?
21. Quin mitjà de transport van utilitzar per arribar a Santa Coloma?

22. Quant va durar el viatge?
23. Quins problemes va tenir durant el viatge?
24. Per què van escollir Santa Coloma?

Santa Coloma (arribada i establiment)

25. Quina va ser la data d'arribada a Santa Coloma?
26. Amb quina edat va arribar?
27. Quines van ser les seves primeres impressions de Santa Coloma?
28. On es van allotjar per primera vegada?
29. Com era el lloc? (espai, higiene, veïns)
30. A quin barri es trobaven?
31. Com era el barri? Com estava organitzat? Quin aspecte tenia?
32. Hi havia una higiene adequada?
33. Quantes persones vivien aproximadament?
34. Quina era la relació amb els habitants del barri?
35. Com és el contacte i la relació amb els autòctons? Recorda noms?
36. Des d'on provenien la majoria d'immigrants que van arribar a Santa Coloma? Quan van arribar? Recorda com eren les relacions entre famílies de diferents orígens?
37. Quins eren els passatemps típics entre les persones de la zona?
38. A què jugaven els nens?
39. Quins eren els temes de conversa més comuns? L'esport, la lectura, la música, el cinema...?
40. Quines eren les festes més populars a Santa Coloma?
41. Quina era l'economia predominant al barri o a Santa Coloma? Recorda quins mercats o establiments eren els més comuns o freqüentats?
42. Quina creu que era la ideologia política més predominant a la Santa Coloma quan va arribar?
43. Va tenir vostè o algú de la seva família algun tipus de participació o relació política a Santa Coloma quan van arribar?
44. Recorda aldarulls per culpa de les diferències polítiques entre la població?

Treball, oci i societat

45. A partir de l'arribada a Santa Coloma, quins treballs ha tingut?
46. Quines eren les condicions de treball?
47. On estava ubicat?
48. Quin horari tenia?
49. Quin era el sou?
50. Estava assegurat?
51. Quina classe de tracte rebia per part dels seus superiors?
52. Tenien alguna mena de descans?
53. Va estar afiliat a algun sindicat?
54. Com es veia al seu entorn l'afiliació a sindicats?
55. Quan es va emancipar de la seva família? Com ho va fer? En quines condicions?
56. Quins mitjans de transport eren els més utilitzats a Santa Coloma i al barri?
57. Quins eren els mitjans de comunicació més comuns a la seva família?
58. Cada quant es consultava el diari a casa? On el compraven?
59. Van arribar a tenir ràdio o televisió? Quan van entrar per primera vegada a casa? Abans d'això van anar a casa d'algú per veure-la?
60. Creu que l'arribada d'aquests aparells va generar canvis o algun tipus d'impacte en el seu entorn o en vostè?
61. Quin tipus d'informació o programes els interessaven més?
62. Eren conscients de la manipulació i la censura als mitjans de comunicació?
63. Buscaven o els van arribar fonts d'informació alternatives a les del règim?
64. Destaquï una notícia que recordi que l'impactés a vostè o al seu entorn.
65. Quines coses creu que l'afectaven més en el seu dia a dia?
66. Què solien menjar? On obtenien el menjar? Quines botigues recorda al barri i on compraven normalment? Què podria dir respecte als preus? Com recorda l'entrada progressiva de cada vegada més varietat de productes?
67. Els dies de celebració menjaven alguna cosa especial?
68. Recorda alguna classe de mals hàbits al seu entorn o al barri?

69. Creu que la gent del barri depenia molt de les botigues i l'economia del centre de Santa Coloma?
70. Com eren les primeres botigues del barri?
71. Creu que l'oferta de les botigues del barri va facilitar la vida al mateix i dependre menys del centre?
72. Què solíeu comprar a més de menjar?
73. Quins llocs solíeu freqüentar més?
74. Com descriuria la vida i els comerços al barri?
75. Recorda alguna botiga o local que marqués més un abans i un després?
76. Com era l'oferta d'oci al barri? Creu que era bona?
77. Què hi trobava a faltar? Quines coses no es podien comprar al barri i s'havien de comprar al centre? I quines a Barcelona?
78. Creu que hi havia competència dins el barri? I amb la resta de Santa Coloma?
79. Com definiria la situació immobiliària del barri?
80. Com creu que va ser l'evolució urbanística del barri? Descontrolada? Ordenada?

Llei i ordre (Santa Coloma anys 60 i 70)

81. Com era la relació entre el poble i el règim?
82. De quina manera expressaven el seu menyspreu pel règim els ciutadans de Santa Coloma?
83. De quina manera eren vistes les vagues i les reivindicacions/manifestacions pels veïns?
84. Quin moviments veïnals recorda i quina importància o canvis van comportar?
85. Va observar algun tipus de repressió a Santa Coloma?
86. Quina era la actuació de la Guàrdia Civil a Santa Coloma?
87. Hi havia mercat negre al barri o a Santa Coloma?
88. Com creu que era rebuda la censura i les limitacions del règim per part de la ciutadania de Santa Coloma?
89. Quin paper va tenir l'Església durant el règim? I a Santa Coloma?

90. Va tenir algun problema vostè o alguna persona propera per expressar la seva opinió religiosa o ideològica?
91. Quina immigració va anar rebent Santa Coloma i el barri les dècades posteriors? Quina era la més comuna?
92. Com es van rebre aquestes noves onades de població? Com va ser la relació?
93. Va tenir algun familiar a l'exili per motius laborals? I polítics?

Transició cap a l'actualitat

94. De quina manera recorda la crisi del franquisme?
95. Com es va veure l'augment de manifestacions contra el règim?
96. Santa Coloma va viure un període de lluites de bandes (com els Correas i els Cadenes) i de tràfic. Com van viure aquesta situació a la ciutat? Com era al barri?
97. Va ser testimoni d'algun acte vandàlic, conflicte entre bandes o mercat negre?
98. Quina era l'actuació de la policia en aquests casos?
99. La seva família es va veure afectada per algun robatori o acte il·legal?
100. Com va viure la mort de Carrero Blanco?
101. Com va ser el dia de la mort de Franco, i els posteriors?
102. Com s'esperava l'arribada de la democràcia?
103. Com va rebre l'arribada del rei Joan Carles I?
104. Què va sentir el primer dia de les eleccions? I la gent del seu voltant?
105. Com recorda l'arribada de moviments més liberals com el *destape*, la *movida* madrilenya i els nous estils culturals i de vida?
106. Quins avenços tecnològics destacaria? Quins creu que són els que li han canviat més la vida?
107. Des dels anys 70 fins als 90, com va canviar el barri? I el seu comerç?
108. Quines botigues destacaria? Quines eren considerades com més innovadores?
109. Com va canviar el seu consum alimentari, i de productes generals? Com va afectar això les seves compres?

110. Quines eren les botigues més freqüentades cap als anys 80 i 90?
111. Com va ser rebuda l'arribada dels Jocs Olímpics de Barcelona al 92?
112. Creu que la creació del barri de Montigalà i la seva àrea comercial (grans magatzems i el "Continente"), amb nous models de venda va afectar el barri o el seu mode de consum?
113. Com creu que ha evolucionat el barri des de 1992?
114. Ha notat canvis en el seu mode de vida des de llavors fins ara, passada la crisi econòmica de 2008?
115. Com creu que ha afectat la crisi al barri?
116. Com és el seu consum ara? On compren actualment?
117. Com definiria l'evolució del barri? Han millorat les coses des dels inicis? Ha empitjorat o millorat en els últims anys?
118. Quina creu que ha estat la importància del comerç local per al barri i com és d'important actualment?
119. Quines diferències destacaria entre la Santa Coloma que va conèixer i l'actual?
120. Quin ha sigut el fet històric més important de la seva vida?
121. Quin ha sigut el moment més feliç de la seva vida?
122. Quin ha sigut el pitjor moment de la seva vida?

Enquesta inicial – Adults/Joves

Orígens

1. Quin és el seu nom?
2. Quin any va néixer?
3. Quina va ser la seva població natal?
4. Quins records té del seu poble/barri? Com es guanyava la vida la gent de la zona?
5. Quines persones componien la seva família?
6. De què treballaven els seus pares?
7. Quines condicions laborals tenien els seus pares?
8. Per què van decidir venir els seus pares a Santa Coloma i específicament al barri Llatí?

9. Recorda quins eren els temes de conversa més freqüents a casa?
10. Quines eren les majors preocupacions per a la seva família i entorn?
11. Va tenir la seva família cap tipus d'ideologia o influència política i religiosa?

Santa Coloma (infància)

12. Quins jocs o passatemps recorda de la seva infància? I la seva família?
13. Quina educació va tenir? A quines escoles/instituts va anar?
14. Recorda la qualitat del sistema educatiu i de les instal·lacions?
15. Fins a quin grau d'estudis va arribar? Per què?
16. Creu que al barri o Santa Coloma hi havia perspectiva de progrés a través dels estudis?
17. Quina era la relació amb els habitants del barri?
18. Com és el contacte i la relació amb els autòctons? Des d'on provenien la majoria d'immigrants que van arribar a Santa Coloma quan van arribar? Recorda com eren les relacions entre famílies de diferents orígens?
19. Quines eren les festes més populars a Santa Coloma?
20. Quina era l'economia predominant al barri o a Santa Coloma? Recorda quins mercats o comerços eren el més comuns o freqüentats?

Treball, oci i societat (joventut)

21. Quines aspiracions tenia a la seva adolescència i joventut?
22. Creu que estaven en consonància amb la realitat del seu entorn i del barri?
23. Veia el barri com un lloc on prosperar o un lloc per viure? Sinó, on volia marxar i per què?
24. Quina era la seva visió del barri i com era la dels seus companys i amics?
25. Als 70 Santa Coloma va entrar en una etapa de conflictes i delinqüència, com es va veure des dels ulls d'un jove?
26. Què sap o recorda de bandes com els "cadenes" o els "correas"?
27. És molt mencionat l'alt grau de drogoaddicció a l'època. Què ens pot explicar, i fins quin grau creu que va afectar Santa Coloma i aquest barri?
28. Va tenir algun familiar, amiat o conegut que es veiés afectat per aquests fets de forma activa o com a víctima?

29. Com creu que aquesta etapa conflictiva va acabar reduint-se o desapareixent?
30. Creu que existia una bretxa generacional entre la seva generació i la dels seus pares i avis?
31. Quines diferències creu que hi havia entre la seva generació i la dels seus pares? Per què creu que van existir aquestes diferències i què les va produir?
32. En aquest context i posteriorment, com creu que va ser la seva adolescència i joventut al barri? A quins llocs solien sortir?
33. Quins eren els llocs on sortien a prendre alguna cosa o per sortir de festa? Al barri?
34. Com recorda l'arribada a Espanya de nous estils i modes, i el sorgiment de nous moviments més oberts com la *movida madrileña* o el *destape*?
35. Gustos musicals i de roba? Es va sentir recriminat alguna vegada pels seus gustos o estils?
36. Quines coses trobava a faltar al barri? I a Santa Coloma?
37. A quina edat va començar a treballar?
38. On estava ubicat?
39. Quin horari tenia?
40. Quin era el seu sou?
41. Quines eren les condicions de treball?
42. Estava assegurat?
43. Quina classe de tracte rebia per part dels seus superiors?
44. Tenien alguna mena de descans?
45. Va estar afiliat a algun sindicat?
46. Com es veia al seu entorn l'afiliació a sindicats?
47. Quins treballs ha tingut fins ara? Creu que era possible trobar feina?
48. Quan es va emancipar de la seva família? Com ho va fer? En quines condicions?
49. Quins mitjans de transport eren els més utilitzats a Santa Coloma i al barri?
50. Quins eren els mitjans de comunicació més comuns a la seva família?
51. Cada quant es consultava el diari a casa? On el compraven?

52. Van arribar a tenir ràdio o televisió? Quan van entrar per primera vegada a casa? Abans d'això van anar a casa d'algú per veure-la?
53. Creu que l'arribada d'aquests aparells va generar canvis o algun tipus d'impacte en el seu entorn o en vostè?
54. Quin tipus d'informació o programes els interessaven més?
55. Eren conscients de la manipulació i la censura als mitjans de comunicació?
56. Buscaven fonts d'informació alternatives a les del règim?
57. Destaqui una notícia que recordi que l'impactés a vostè o al seu entorn.
58. Quines coses creu que l'afectaven més en el seu dia a dia?
59. Què solien menjar? On obtenien el menjar? Quines botigues recorda al barri i on compraven normalment? Què podria dir respecte als preus? Com recorda l'entrada progressiva de cada vegada més varietat de productes?
60. Els dies de celebració menjaven alguna cosa especial?

Barri dels 80 als 90

61. Recorda alguna classe de mals hàbits al seu entorn o barri?
62. Creu que la gent del barri depenia molt de les botigues i l'economia del centre de Santa Coloma?
63. Com eren les primeres botigues del barri?
64. Creu que l'oferta de les botigues va facilitar la vida al barri i dependre, així, menys del centre?
65. Què solíeu comprar a més de menjar?
66. Quins llocs solíeu freqüentar més?
67. Com descriuria la vida i els comerços al barri?
68. Quines botigues destacaria? Quines eren considerades com més innovadores?
69. Com va canviar el seu consum alimentari i de productes generals? Com va afectar això les seves compres?
70. Quines botigues destacaria? Quines eren considerades com més innovadores?
71. Com era la oferta d'oci al barri? Creu que era bona?

72. Què hi trobava a faltar? Quines coses no es podien comprar al barri i s'havien que comprar al centre? I quines a Barcelona?
73. Creu que hi havia competència dins del barri? I amb la resta de Santa Coloma?
74. Com definiria la situació immobiliària del barri?
75. Com creu que va ser l'evolució urbanística del barri? Descontrolada? Ordenada?
76. Quins eren els temes de conversa més comuns? L'esport, la lectura, la música, el cinema...?
77. Va tenir vostè o algú de la família algun tipus de relació política a Santa Coloma quan van arribar?
78. Recorda aldarulls per culpa de les diferències polítiques entre la població?

Transició cap a l'actualitat

79. Què recorda de l'etapa franquista? Com creu que va afectar la seva família? Repressió?
80. De quina manera eren vistes les vagues i les reivindicacions/manifestacions pels veïns?
81. Quins moviments veïnals recorda i quina importància o canvis van comportar?
82. Com va viure la mort de Carrero Blanco?
83. Com va ser el dia de la mort de Franco, i els posteriors?
84. Com s'esperava l'arribada de la democràcia?
85. Com va rebre l'arribada del rei Joan Carles I? I el cop d'estat de Tejero?
86. Què va sentir el primer dia de les eleccions? I la gent del seu voltant?
87. Què recorda dels governs municipals democràtics i què creu que va anar millorant amb cadascun?
88. Quins avenços tecnològics en destacaria? Quins creu que li han canviat més la vida?
89. Recorda alguna etapa de més prosperitat econòmica i altres de major estancament?
90. Com descriuria el barri Llatí a inicis dels anys 90?

91. Quines eren les botigues més freqüentades cap als anys 90?
92. Com va ser rebuda l'arribada dels Jocs Olímpics de Barcelona al 92?
93. Creu que la creació del barri de Montigalà i la seva àrea comercial (grans magatzems i el "Continente"), amb nous models de venda, va afectar el barri o el seu mode de consum?
94. Com creu que ha evolucionat el barri des de 1992?
95. Quin govern nacional i autonòmic destacaria des de llavors fins a l'actualitat?
96. Ha notat canvis en el seu mode de vida des de llavors fins a l'actualitat passada la crisi econòmica de 2008?
97. Com creu que ha afectat la crisi al barri?
98. Com és el seu consum ara? On compren actualment?
99. Com definiria l'evolució del barri? Han millorat les coses des dels inicis? Ha empitjorat o millorat en els últims anys?
100. Creu que la perspectiva de vida o de prosperar va millorar al barri?
101. Quina creu que ha estat la importància del comerç local per al barri i com és d'important actualment?
102. Quines creu que són les principals diferències entre la seva generació i la dels seus fills?
103. Creu que els seus fills i el jovent tenen les mateixes perspectives de futur a Santa Coloma i al barri que tenia vostè a la seva època? Millor o pitjor?
104. Quines diferències destacaria entre la Santa Coloma que va conèixer de petit i l'actual?
105. Quin ha sigut el fet històric més important de la seva vida?
106. Quin ha sigut el moment més feliç de la seva vida?
107. Quin ha sigut el pitjor moment de la seva vida?

Beques per a treballs de recerca sobre la història de Santa Coloma de Gramenet

**Modalitat
“El Museu als barris”**

Convocatòria 2018